

ALTYNSARIN
AKADEMIASY

ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ

БІЛІМ ОБРАЗОВАНИЕ

ISSN 1607-2790

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№4 (99) 2021

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Ы. АЛТЫНСАРИН АТЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ БІЛІМ АКАДЕМИЯСЫ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ ОБРАЗОВАНИЯ ИМ. И.АЛТЫНСАРИНА

THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF
KAZAKHSTAN
NATIONAL ACADEMY OF EDUCATION NAMED AFTER Y. ALTYSARIN

БІЛІМ – ОБРАЗОВАНИЕ

ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ
НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
RESEARCH AND ACADEMIC JOURNAL

№4 (99) 2021

Нұр-Сұлтан, 2021

**ҚР БҒМ Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының
ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖУРНАЛЫ**

Басылымның кезеңділігі - жылына 4 рет шығады

№ 9838-Ж

есепке қою, қайта есепке қою туралы

КУӘЛІК

Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінің
Ақпарат және мұрағат комитетінде берілген

ТАҚЫРЫПТЫҚ БАҒЫТЫ

**БІЛІМ ЖӘНЕ ТӘРБИЕ МӘСЕЛЕЛЕРІ БОЙЫНША ҒЫЛЫМИ-ӘДІСТЕМЕЛІК,
АҚПАРАТТЫҚ-ТАНЫМДЫҚ МАТЕРИАЛДАРДЫ ЖАРИЯЛАУ**

Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының
президенті – **Бейсембаев Ғани Бектайұлы**

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Пұсырманов Н.С. – философия докторы (PhD),
редакция алқасының төрағасы;
Чокушева А.И. – философия докторы (PhD);
Бекмағамбетов Ә.Б. – з.ғ.к., қауымдастырылған профессор;
Вербицкая Н.О. – п.ғ.д., профессор (Ресей);
Калимуллин А.М. – т.ғ.д., профессор (Ресей);
Кожамжарова Д.П. – т.ғ.д., профессор;
Кулмаматов Д.С. – ф.ғ.д., профессор (Өзбекстан);
Есім Ғ. – филос.ғ.д., профессор;
Мехмет Гувен – психология ғ.д., профессор (Түркия);
Шаймерденова М.Д. – т.ғ.к., профессор;
Бутабаева Л.А. – философия докторы (PhD);
Мукашева М.У. – п.ғ.к., доцент;
Нарбекова Б.М. – т.ғ.к., доцент;
Жуманова С.С. – п.ғ.м., жауапты редактор.

*Материалдардың анықтығына авторлар жауапты болады.
Редакция материалдарды қабылдамауға құқылы.*

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
Национальной академии образования имени И. АЛТЫНСАРИНА МОН РК

Периодичность издания – 4 номера в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на учет, переучете № 9838-Ж
выдано Комитетом информации и архивов Министерства культуры и
информации Республики Казахстан

ТЕМАТИЧЕСКАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ

ПУБЛИКАЦИЯ НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИХ, ИНФОРМАЦИОННО-ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ
МАТЕРИАЛОВ ПО ПРОБЛЕМАМ ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ

Президент Национальной академии образования
имени Ы.Алтынсарина – **Бейсембаев Гани Бектаевич**

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Пусырманов Н.С. – доктор философии (PhD),
председатель редакционной коллегии;
Чокушева А.И. – доктор философии (PhD);
Бекмагамбетов А.Б. – к.ю.н., ассоциированный профессор;
Вербицкая Н.О. – д.п.н., профессор (Россия);
Калимуллин А.М. – д.и.н., профессор (Россия);
Кожамжарова Д.П. – д.и.н., профессор;
Кулмаматов Д.С. – д.ф.н., профессор (Узбекистан);
Есим Г. – д.филос.н., профессор;
Мехмет Гувен – д.психол.н., профессор (Турция);
Шаймерденова М.Д. – к.и.н., профессор;
Бутабаева Л.А. – доктор философии (PhD);
Мукашева М.У. – к.п.н., доцент;
Нарбекова Б.М. – к.и.н., доцент;
Жуманова С.С. – м.п.н., ответственный редактор.

*Ответственность за достоверность материалов несут авторы.
Редакция оставляет за собой право отклонять материалы.*

RESEARCH AND ACADEMIC JOURNAL
National Academy of education named after Y.Altynsarin, MES RK

Frequency of publication – 4 issues per year

CERTIFICATE

about registration, re-registration
No. 9838-F

issued by the Committee of information and archives of the Ministry of culture and information
of the Republic of Kazakhstan

THEMATIC FOCUS

PUBLICATION OF SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL,
INFORMATION AND INSTRUCTIONAL MATERIALS ON EDUCATION AND UPBRINGING

President of the National Academy of Education
named after Y.Altynsarin – **Gani Beisembayev**

EDITORIAL BOARD

- N.S. Pussyrmanov** – Doctor of Philosophy (PhD),
Chairman of the editorial Board;
A.I. Chokusheva – Doctor of Philosophy (PhD);
A.B. Bekmagambetov – Candidate of Law, associate Professor;
N.O. Verbitskaya – Doctor of pedagogy, Professor (Russia);
A.M. Kalimullin – Doctor of history, Professor (Russia);
D.P. Kozhamzharova – Doctor of history, Professor;
D.S. Kulmamatov – Doctor of Philology, Professor (Uzbekistan);
G. Yesim – Doctor of Philosophy, Professor;
Mehmet Guven – Doctor of Psychology, Professor (Turkey);
M.D. Shaimerdenova – Candidate of history, Professor;
L.A. Butabayeva – Doctor of Philosophy (PhD);
M.U. Mukasheva – Candidate of pedagogics, associate Professor;
B.M. Narbekova – Candidate of history, associate Professor;
S.S. Zhumanova – Master of Pedagogy, executive editor.

*The authors are responsible for the accuracy of the materials.
The editorial board reserves the right to reject the materials.*

МАЗМҰНЫ**ҒЫЛЫМИ-ӘДІСТЕМЕЛІК ЖӘНЕ ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ІЗДЕНІС /
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ И НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОИСК /
SCIENTIFIC-METHODICAL AND SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL SEARCH**

<i>Zhussupova R.F., Shadieva R.N.</i> Teaching English language oral skills via multimodal texts.....	6
<i>Игенбаева Б.Қ.</i> Мектепке дейінгі білім беру мен бастауыш білім беру арасындағы сабақтастықтың педагогикалық шарттары.....	17
<i>Ибраева А.Р., Тлеуов К.К., Адильжанова Д.А., Бурунбетова Қ.К.</i> Мектеп түлектеріне кәсіби бағдар жұмысын жүргізу негіздері.....	22
<i>Леванова Т.А., Набатникова Т.И.</i> Развитие у обучающихся мотивации к выбору педагогической профессии.....	30

**БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЗЕРТТЕУЛЕР / ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБРАЗОВАНИИ /
RESEARCH IN EDUCATION**

<i>Кущанова Д. Б., Ахметова Б.С.</i> Эмоциональный интеллект обучающихся школ Казахстана.....	38
<i>Ерназарова Э.Ш.</i> Қазақ тілін оқытудың аксиологиялық бағыты.....	45
<i>Богатырева М.Р., Юмагулов А.М., Рябухин П.П.</i> К вопросу о управлении человеческими ресурсами в организации.....	56
<i>Халыкова А.М., Куанышева Г.Ә.</i> Педагогтердің кәсіби тұлғалық құндылықтарының педагогикалық-психологиялық шарттары.....	63
<i>Шертаева Г.Ж.</i> Ескерткіштер тіліндегі зат есімнің жасалуы.....	71

**ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІ / ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ВОСПИТАНИЯ /
THEORY AND PRACTICE OF EDUCATION**

<i>Шота Қ.Н.</i> Ісмерлік өнер және ұлттық педагогика (этнолингвистикалық талдау).....	79
---	----

**БІЛІМ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТ / ОБРАЗОВАНИЕ И ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА /
EDUCATION AND LEGAL CULTURE**

<i>Михайличенко И.В., Бекмагамбетов А.Б., Нурмагамбетов Р.Г.</i> Внедрение образовательного опыта модернизации грантового финансирования юридического образования Республики Казахстан в образовательную среду Российской Федерации.....	84
---	----

БІЗДІҢ АВТОРЛАР/ НАШИ АВТОРЫ / OUR AUTHORS.....	91
ЖУРНАЛ ТУРАЛЫ ЕРЕЖЕ / ПОЛОЖЕНИЕ О ЖУРНАЛЕ / POSITION ABOUT THE JOURNAL.....	92

IRSTI 16.31.51

Zhussupova R.F.¹, Shadiev R.N.²

¹ *c.ped. sc., Ass.Pr., L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan*

² *Professor, Nanjing Normal University, Nanjing, China*

TEACHING ENGLISH LANGUAGE ORAL SKILLS VIA MULTIMODAL TEXTS

Abstract. *Teaching English to students in Kazakhstan in pandemic situation has become more challenging. Teachers' challenges range from having to deal with technology-driven learners who have little competence in using English language (L2) to learners who lack both critical and creative analytical skills. However, conducting language activities that focus on developing learners' multiple literacy skills could help to solve the challenges.*

This paper demonstrates the ways how the incorporation of multimodal materials will enhance students' competency in the English language oral skills as well as their critical and creative thinking skills. This study is based on teacher observation and learners' written feedback. In particular, the study depicts the use of various multimodal texts (MT) as medium of teaching and learning approaches including both auditory and visual modes encompassing texts with video recording, YouTube videos, songs, and Adobe voice. Based on the analysis of the findings, it was found that students were able to develop speaking skills in a more critical and creative manner due to the characteristics of the multimodal texts. Apart from that, students also exhibited proactive leadership acts while carrying out the conducted activities.

Keywords: *Multimodal Texts, speaking Skills, Technology, EFLT.*

INTRODUCTION

In today's language classrooms, educators can no longer teach using only chalk and board. Faced with diverse learners, with varied backgrounds and literacy skills, teachers find themselves having to grapple with multiple factors just to get the students to open their mouths and be responsive in class activities [1, 78p]. Currently teachers realise that they have to diversify their teaching approaches and learning content based on the students

capabilities, interest and readiness [2, 11p] because teachers need to have the ability to enrich the practices of teaching and learning English language skills to suit students' multiple learning styles [3, 66p].

The theory of multimodality is asked a number of these questions related to the tools for analyzing non-textual components because it denotes the application of multiple literacies within one medium.

Firstly, Gunther Kress and Theo van Leeuwen introduced the term multimodality into psycholinguistics and denoted it as the description of general laws and rules of interaction in the communicative act of verbal and non-verbal signs, the combination of various codes of information presentation [4, 76-77p].

G. Kress considered multimodal phenomena of interaction between verbal texts and images, speech and gestures, size and color of text. The use of multiple means or channels of information transmission in discourse analysis is called multimodal. Multimodal communication is characterized by textual, audiovisual, linguistic, and spatial modes that are involved in creating and sending messages [5, 123p].

A Multimodal text is a text in which a communicative situation is presented using several modes of perception, specifically, vision and hearing (Kress). For research purposes, audio-visual material is accompanied by transcriptions and annotations. The transcription of a video sequence's communication is its visual representation and must be synchronized with it.

Multimodal text, like impressionist works, primarily affects the senses quickly and in general, while the printed word triggers the mechanisms of decoding meaning more slowly and attracts attention to detail. The most basic example of a multimodal text can be texts with images and emoticons used in friendly correspondence which sometimes completely change the content of the verbal component. The main task of multimodal texts is to reconstruct the real or fictional physical space around the reader [6, 60p].

In contemporary schools, producing multimodal texts are an increasingly popular activity. Multimodal texts that are easy to get include storyboards, oral presentations, image books, slides, and podcasts. Web sites, visual stories, interactive stories animations and films have more nuanced visual multimodal text productions.

In this study, multimodal texts refer to texts that are utilized in teaching and learning which exist in multiple forms and content [7, 55p]. We strongly propose that the approach of using multimodality in teaching and learning is effective in enhancing students' achievement. For instance, during English lessons, teachers may incorporate one or some of these teaching aids such as digital media like using PowerPoint or Prezi, video clips taken from YouTube video, music, or even application like Adobe Voice, iMovie, etc. The teaching techniques using multimodality is not only unique and attractive but also creative and students find them much easier to relate to their age, interests, needs [8, 92p].

In a study by Yusop and Sumari [9, 1205p], it was found that Malaysian Generation born after 2000 engaged very actively in the social media sites for the purposes of sharing information and educational reasons. According to the researchers, this demonstrated that they were comfortable in using technology for teaching and learning process. They were also found to be aware of and interested in current political and social issues. Based on their findings, Yusop and Sumari suggested that academics of higher educational institutions should utilize the technologies in communicating with this young generation of students» [9, 1207p].

So, the multimodal texts mean the use of multiple modes of representation, including written text that is accompanied by animation, verbal instruction in order to maximize learners' styles and needs [10, 114 p]. Students learn more deeply from a combination of words and pictures than from words alone; known as the «multimedia effect» [11, 311p]. Multimodal learning environments allow textual instructional elements to be presented in more than one sensory mode as visual or aural. Materials that are presented in a variety of presentation modes may lead learners to perceive that it is easier to learn and improve attention, thus leading to improved learning performance in particular for lower-achieving students [12, 45p]. Based on these researchers, it espouses the teachers' use of learning strategies that facilitates students to consider critically approaches necessary for creating MT and how MT can facilitate in developing Oral Presentation skills that vary accordingly to audience and purpose.

We propose that the use of multimodal texts improves the effectiveness of the teaching and learning techniques than the traditional way of teaching. Multimodal texts involve the use of multiple and diverse media and ICT to develop dynamic course resources that appeal to different sensory modes and a variety of learning styles [13, 350p]. The multimodal texts combine video and audio elements, recorded lecture presentations, interactive audio-enhanced diagrams and simulations, interactive quizzes and graphics.

One strong feature of multimodal texts is its flexibility. Most teachers use various methods in teaching, but each

student has his own learning style and preferences [14, 212p].

With the use of multimodal texts in teaching and learning, students are able to understand the lessons taught because teachers use various tools and techniques to determine the best approach to maximise students' learning [15, 43p]. With the availability of these multimodal texts, teachers diversify their teaching methods. So, using multimodal texts, students listen to audio video and perceive information with accompanying graphics and images more attentively and vested in their own learning processes, enhance their understanding and their ability to digest information through a variety of learning modes.

PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE STUDY

From a preliminary observation of teaching speaking to new generation, writers established that most students preferred to combine several modes of communication in learning. It was seen that they were expected to be fully aware of this combination. But they did it without a clear understanding of the multimodality because it was convenient for them and easier to comprehend listening to speaking materials or speaking to writing. Besides, we defined that teacher was the key to effective learning. So, they should be adequately prepared, trained, supervised and supported in their work. Therefore, this paper goes further to complete the cycle by adding schemes of work and lesson plans to the exposition of implementing multimodal texts in teaching oral speaking skills.

The overall aim of the action research was to contribute to a theoretical

framework and practical implementation of different types of multimodal texts in L2 teaching that will help towards the preparation of teaching oral speaking skills at the university level in Kazakhstan.

The paper aims at enlarging considerably the knowledge base of multimodality in EFLT and understanding of the concepts of multimodal texts in teaching English Language Oral Skills.

The objectives of the action research were following:

1 To introduce participants to contemporary digital theories of language, communication, and media.

2 To explore the ways of MT creating practices and learning activities that expand traditional notions of literacy to include multimodal meanings.

3 To develop students Oral Speaking skills in the form of public presentation their own created Multimodal texts.

The subject chosen for this study was “Web 2.0 technologies in EFLT” course. Its function as an exit course provides students with the necessary ICT knowledge and skills as preparation for their professional training programme and future working needs. The discipline was offered twice in a week. Each lesson is conducted for two hours for the duration of fifteen weeks in a semester.

The participants of the experimental teaching were the fourth grade University students of the specialty “Foreign

languages: Two foreign languages”. The total number of the students were 14. Mostly there were students with upper-intermediate language level and the age was mostly 19-20 years old.

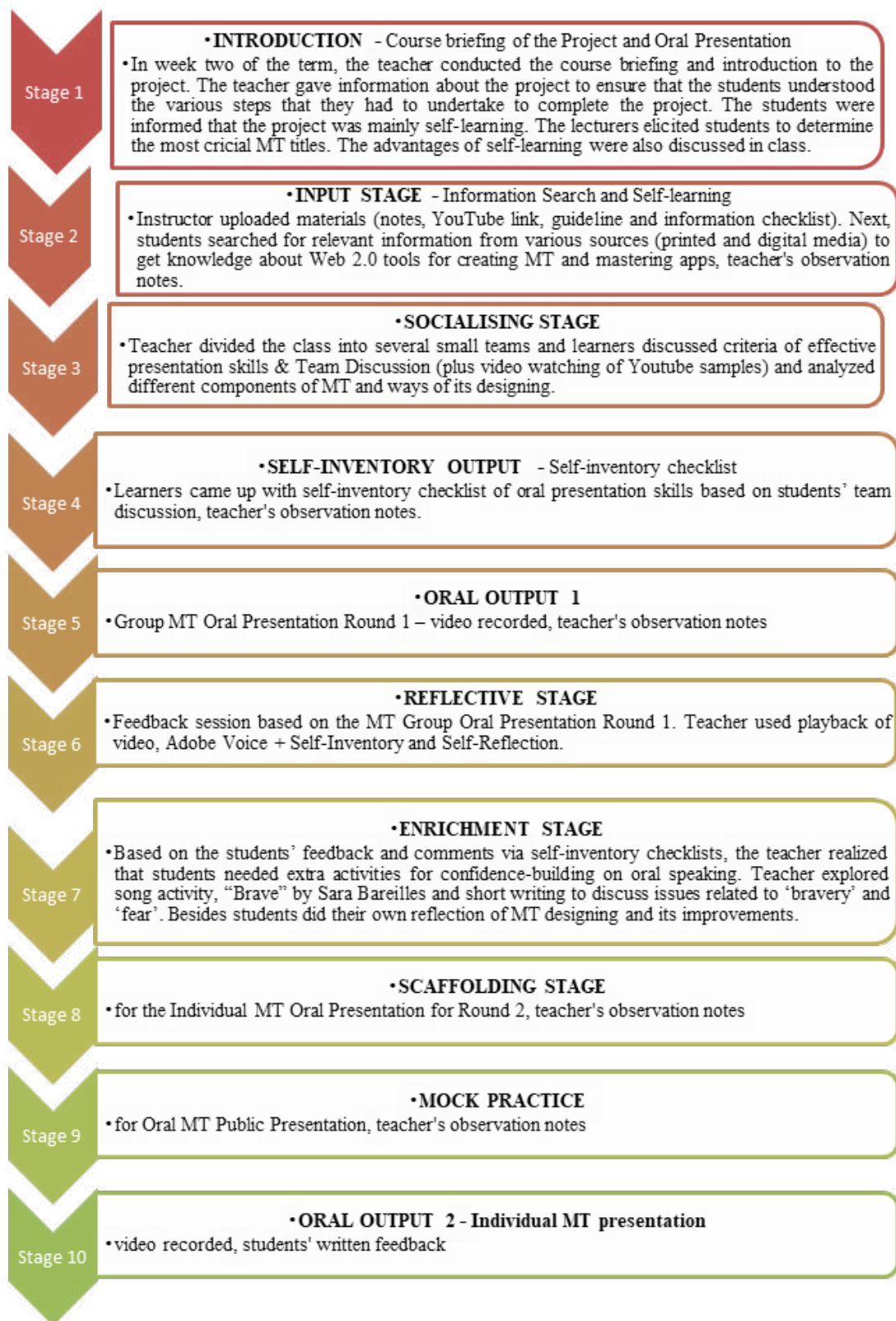
METHODOLOGY

This paper was triggered by field observation or experience in the classroom situation as outlined in the statement of the problem. The paper was thus based on what the researchers experienced or observed as background to the study (laying the foundation for the study), theoretical literature review and needs analysis. Definitely, the preliminary stages of the paper viewed as empirical experience or observation of what actually was happened in the English classrooms. The second phase in the development of this paper was then implementation 10 stage classroom procedure of creating and exploring MT focusing on improving oral English-speaking skills. Finally, the third and final phase was the MT public presentation.

This study used action research and the two methods of data collection are students’ written feedback and teacher’s observation notes. In this study, the procedure involved a 10-stage process.

For the purpose of clarity and simplicity the stages are presented in a table form as presented in Table 1 below:

The 10-stage classroom procedure

It is important to note, however, that when these processes were conducted, the processes involved were not necessarily linear. The teachers repeated certain stages if the learners needed more time to find input or to do practice in preparation for the oral presentation skills.

RESULTS

The discussion on the findings dealt primarily with how MT assisted in developing learners' oral skills in a critical and creative manner. Apart from that, the discussion also was devoted to how learners exhibited proactive leadership acts while carrying out the activities conducted.

In this first part of the discussion, the focus was on how multimodal texts assisted in the development of English oral skills. On the outset, it was important to establish that the main objective of the MT was to provide any text with digital audio video format where learners would be able to explore, practice and prepare themselves with the required oral and written skills in the future career. For the purpose of this paper, the discussion of the language development only focused on oral skills.

In this research, learners were able to develop their oral skills in a critical and creative manner using the multimodal approach in three ways.

First, learners were able to develop awareness of the language of presentation during Stage 2, the Input Stage when they had to gather multimodal texts or materials on relevant language use in presentations.

Second, learners were also able to develop familiarization with the needed oral skills during Stage 3, the Socialization Stage, where learners were familiarised with the language of

presentation through team discussion by exploring and comparing the language use and its impact for both informative and persuasive presentations based on multimodal texts.

Third, learners were able to develop their oral skills in Stage Four, the Self-Inventory Output Stage, where learners came up with self-inventory checklist of oral presentation skills based on their team discussions.

Fourth, learners were also able to develop their oral skills further in Stage 5 and Stage 10, the Oral Output 1 and 2 stages, by applying their knowledge of the language of presentation by practising delivering team presentations and conducting final individual presentations using multimodal texts like PowerPoint or Prezi applications.

Fifth, learners were able to develop their oral skills particularly in Stage 6, the Reflective Stage, where learners reviewed the recording of their own and other teams' presentations and evaluated those presentation performances and use of multimodal texts based on the Self-Inventory checklist that the learners themselves created. For the purpose of illustrating some of these findings, three stages highlighted in the subsequent section. They were first, the Input Stage, second, the Socializing Stage and third, the Reflective Stage.

In addition, the supporting evidence was taken from the relevant 14 informants' written feedback. The evidence illuminated some of the learners' experiences doing the MT activities.

The 14 informants are identified as Learner 1 (L1) to Learner 14 (L14). The first finding revealed that most informants enjoyed the Second Stage, the Input Stage because they were able to surf the website and find relevant materials for

language of presentation. They generally stated that they liked having the freedom to choose materials in 'multi-format' or in other words, multimodal texts,

L 13 «I really like finding materials online. I can use YouTube videos because it got visual and more interesting. I can understand much better because it's multi-format, not just words which can be boring. I can also compare the good and bad presentations».

L 3 «Now I know how to present in a good way. We saw many You Tubes, like good examples, bad examples, and funny examples also. We can also share YouTubes with friends in class. Its more fun watching videos than read notes».

L 12 «I like surfing internet to find examples. I found good websites for presentation skills. We enjoyed showing our classmates the websites and YouTube that we found.»

It was found that generally MT in the form of interactive websites and YouTube videos enabled the teacher to 'break the ice' and provided a fun and stimulating medium to start off the 10-stage processes of socialising learners into the practices of being creative users and creators in their own learning of the language oral skills. Here a teacher constantly provided observation with filling notes.

The second finding showed that some informants stated that the team discussion in Stage 3, the Socialisation Stage, helped them practice working collaboratively and autonomously in teams. At the same time, some informants felt that this stage enriched their repertoire of useful and effective language phrases for instance language phrases for linking devices, indicating important points, showing comparisons, presenting data analysis, charts and others.

L 1 «I like my team and working with them. They are great and supportive. I work best alone but I also enjoy working with my friends (team members). I improve my English a lot when I discuss with them. When we practice (for oral presentations) we look at you tube videos, look at the presentation language and list (Self-Inventory checklist). The list helps me to remember to use link words, catchy words and many others like firstly, next, in addition, the most important idea and other».

Other informants also highlighted that their friends' language and presentation of YouTube video samples were crucial because they were able to compare the findings of their own language input for presentation with other learners and decided on which language skills and phrases were more important than others, particularly for their Integrated Project presentation. One informant indicated that it was through his team discussion he got to know the importance of using the audience-centred approach in order to make the oral presentation more effective,

L 7 «If we want to make effective presentation it is important to remember using audience-centred approach. Many strategies can apply when using this approach. Firstly, the presenters cannot use I' a lot and more 'We' and 'You'. It is also important to have eye contact with audience. We need to smile a lot. We have to be very clear when we present. We must use good format, introduction, body and content. We must use linkers for example, first of all, next, in addition, etc. We can also use humour to get their audience attention. Our body language also must be good, eye contact and hand gestures. The audience will like you».

In addition, another finding also exemplified how multimodal texts

assisted in the development of leaders' acts. The multimodal techniques allowed ample opportunities for learners to cultivate leadership acts both individually and in teams. There were many advantages in the use of multimodal texts in enhancing the students' performance and creativity. The students became autonomous learners and demonstrated a lot of responsibilities in planning and managing their time independently and also in teams. They were able to work collaboratively in the team discussion particularly in developing the items in the Self-Inventory checklist and preparing for their team presentation in Stage 5.

Students were socialized into the practices of team work and also, collaborative and autonomous learning. Based on the teacher's observation, it was found that the collaborative learning promoted the learner-centered approach, which resulted in effective learning among the learners of this study. It was found that the group work comprising four or five members showed positive effect on the students' performance. They learned to find information from the electronic media without much prompting from the teacher/facilitation and they became more responsible in the progress of their integrated project work. The regular meetings among group members helped them to work on the project effectively based on some informants' written feedback.

The teacher also noted that as the team members distributed their work, all team members got to play different roles. Each member worked very closely to complete the MT and present it in class. Some took more active leadership roles than others. However, it was noted that all members assumed leadership acts that demonstrated good leadership and

good support from the team members. The students were found to be prepared both intellectually and emotionally during the question and answer (Q&A) session in their presentation. Generally, it can be concluded that team work enhanced students' motivation and learning processes. They gained confidence to speak in front of an audience in presenting their designed MT and answering the questions posed at the end of their oral presentations.

The third finding demonstrated the most significant feedback where informants highlighted the usefulness of Stage 6, the Reflective Stage, the activity that gave them the opportunity to review the video recordings of their own team presentation and also, presentations made by other teams. While watching the playback of their own presentations, they also had to evaluate the performances based on the Self-Inventory checklist that they themselves had developed in Stage 4.

Some of the informant's feedbacks include, «I think the checklist was very good. My team members can check if we do all the skills in the list so we can make good and interesting presentation. I also can check others presentations good or not use the checklist it is very easy to know».

«Now I think I can teach my friends how to present well and use this checklist. Before this I don't know how to present well because I lack confident and I don't know English much to present».

«I can improve my presentations using this checklist. It is very good».

«I really love using this checklist because it can guide me and my members how to make good effective presentation. We can remember easier, what to do and what not to do».

The Reflective Stage allowed learners themselves to engage in multimodal approach in their own process of learning by means of the video playback, the Self-Inventory checklist and the face-to-face interaction learners had with themselves and the teacher.

The fourth finding reveals that informants found Stage 8, The Scaffolding Stage, very helpful in refining their Oral presentation for their actual final Individual Integrated Oral Project presentation. Some informants remarked that the discussion session with the teacher facilitated them particularly in the organization and presentation of the content or ideas in the learners' visual aids. Most learners used PowerPoint and some used Prezi as their visual aids. Some learners also used realia. In the context of oral presentation skill, knowledge of knowing how to design and organize the visual aids layout and presentation is a vital multimodal skill. Each student, then, prepared his or her own slides based on their MT topic (as already discussed with their content lecturers) which contained the main points, supporting details and designed layouts to the Teacher. Since it was going to be a relatively short presentation with audio video about 6-7 minutes per student, therefore, the teacher also stressed the importance of conciseness and brevity. This exercise assisted learners' higher order critical and creative thinking skills. The specific multimodal skills that learners were expected to demonstrate include the ability to use appropriate design layout, font choice, size, colour, data presentations, graphic images, icons, applications, spacing and others. In other words, students were evaluated on their abilities to transfer their content ideas from linear to non-linear forms in their visual aids.

Therefore, in the scaffolding stage, the teacher posed pertinent questions to students based on their prepared visual aids. The students were asked on the effectiveness of their slides design and content. The students were expected to be able to justify on why they had chosen certain layouts, order of content, manner of content presentation and so forth. At the same time, during this stage, the teacher also went through language accuracy and appropriacy of the content in their slides. In short, the session enabled the teacher to check and monitor whether students had thoroughly understood and prepared well for the presentation of their content ideas via visual aids using their written feedback as surveys. In general, students were found to have prepared their visual aids well when they had prepared good and orderly slides containing clear main points and supporting details and able to justify why their visual aids were designed in certain ways.

CONCLUSION

In short, the nature of multimodal texts had enabled learners to explore and utilize texts in multiple and varied forms and content. In those stated stages, learners were able to use multimodal texts to search for relevant information pertaining to oral presentation skills from various sources, both in printed and digital media. Students were also able to use these multimodal texts to discuss the suitability in facilitating them to prepare for MT creating using Web 2.0 tools.

Based on these sources of multimodal texts, the students were also able to produce other multimodal text such as the Self-Inventory checklist for their own oral presentation evaluation. Additionally, the students were able to review their own video recording, which

is also a form of a multimodal text, and compare it with another multimodal text, the Self-Inventory in doing self-evaluation and also peer evaluation.

In conclusion, simply applying the typical paper-based resources in L2 language learning context is no longer enough. It is high time that common assumptions about learners, definition of text and its multiplicity and the practices of teaching and learning are challenged and revolutionized.

Hence, as this paper has illustrated, adopting the multimodal texts and approaches enrich L2 classroom contexts.

In order to accurately generate a multimodal lesson to different styles of learning it is suggested a range of approaches that learners prefer to study. In other words, it is the learner community focused on their individual learning patterns.

Creating multimodal texts is an increasingly common practice in contemporary classrooms. Easy to

produce multimodal texts include posters, storyboards, oral presentations, picture books, brochures, slide shows (PowerPoint), blogs, and podcasts. More complex digital multimodal text productions include web pages, digital stories, interactive stories, animation, and film.

Thus, using multimodality in Teaching Foreign Language provides learners to find a more accessible and usable environment, as it allows for adaptability to the environment taking into account the device-user's cognitive abilities or limitations in acquiring a second language.

For FLT teachers it is important to consider the levels of learners when creating teaching resources as well as their psychological peculiarities of age. Constructing a multimodal text, a teacher should also suit the range and style of the text and it attributes to the learners' needs and interests.

REFERENCES

1. Kunanbayeva S.S. *The Modernization of Foreign Language Education: The Linguo-Cultural Communicative Approach*. – United Kingdom: Hertfordshire Press, 2013. – 293 p.
2. Джусубалиева Д.М., Мынбаева А.К., Сери Л.Т., Тахмазова Р.Р. *Цифровые технологии в иноязычном образовании: Дистанционное обучение*. – Алматы, Издательство «Полилингва», 2019. – 287 с.
3. Джусубалиева Д.М., Чакликова А.Т., Мергембаева А.Г., Тахмазов Р. *МООК – эволюция онлайн-образования // Вестник КазНУ, Серия «Педагогические науки», КазНУ им Аль-Фараби, №2(51), 2017. – с.62-68*
4. Kress G. R., Leeuwen T.V. *Multimodal Discourse: The modes and media of contemporary communication*. – London: Edward Arnold, 2001. – 151 p.
5. Kress G. *Multimodality. A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication*. – London: Routledge, 2010. – 232 p.
6. Kress G. *What Is Mode? A Handbook of Multimodal Analysis / C. Jewitt*. – New York: Routledge, 2009. – P. 67
7. Kalatzic M. *Literacies as Multimodal Designs for Meaning*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012. – P. 79
8. Кибрик А.А. *Мультимодальная лингвистика. Когнитивные исследования*. – Москва: Институт Психологии РАН, 2010. – С. 135
9. Yusop F.D., Sumari M. *The use of social media technologies among Malaysian youth. 13th International Educational technology Conference. Procedia - Social and behavioral sciences. 103. 2013. – p. 1204-1209*

10. Sankey M., Birch D., Gardiner M. *Engaging students through multimodal learning environments: The journey*. 2010. – 211p.
11. Moreno R., Mayer, R. *Interactive multimodal learning environments*. *Educational Psychological Review*. 19. 2007 – 309-326p.
12. Mayer R.E. *Multimedia Learning*. New York: Cambridge University Press. 2019 – 97p.
13. Chen G., Fu X. *Effects of multimodal information on learning performance and judgment of learning*. *Journal of Educational Computing Research*. 29(3). 2003.– pp. 349-362.
14. Walsh M. *Multimodal literacy: What does it mean for classroom practice?* // *Australian journal of language and literacy*. 2010. Vol.33, No. 2. – P. 211-239.
15. Dudeney G., Hockly N., Pegrum M. *Digital Literacies*. Routledge, 2014. – 518p.

Жусупова Р.Ф.¹, Шадиев Р.Н.²

АҒЫЛШЫН ТІЛІН МУЛЬТИМОДАЛЬДЫ МӘТІНДІ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ СӨЙЛЕУГЕ ҮЙРЕТУ

¹п.ф.к., қауымдастырылған профессор, Л.Н. Гумилев атындағы

Еуразия ұлттық университеті, филология факультеті,

шет тілдер теориясы мен практика кафедрасы, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

²профессор, Нанкин педагогикалық университеті, Нанкин қ., Қытай

Жусупова Р.Ф.¹, Шадиев Р.Н.²

ОБУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОЙ УСТНОЙ РЕЧИ ПОСРЕДСТВОМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МУЛЬТИМОДАЛЬНОГО ТЕКСТА

¹к.п.н., асс. профессор, ЕНУ им. Л. Н. Гумилева, филологический факультет,

Кафедра теории и практики иностранных языков, г. Нур-Султан, Казахстан

²профессор, Нанкинский педагогический университет, г. Нанкин, Китай

Аңдатпа. Мақалада қазақстандық ЖОО студенттеріне ағылшын тілін оқыту үдерісінде студенттердің шет тілін ауызша сөйлеуді меңгеру саласындағы құзыреттілігін, сонымен қатар олардың сыни және шығармашылық қабілеттерін арттыруға бағытталған мультимодальды мәтіндерді құру және пайдалану жолдары көрсетілген. Бұл зерттеу бақылау, сауалнама және студенттермен жазбаша кері байланыс сияқты әдістерді қолданатын ұзақ мерзімді зерттеу болып табылады. Атап айтқанда, зерттеу әртүрлі мультимодальды мәтіндерді оқыту құралдары мен тәсілдері ретінде, соның ішінде бейне жазу, YouTube бейнелері, аудио бағдарламалары, Adobe дауысы сияқты есту және көрнекі режимдерді қолдануды сипаттайды. Алынған нәтижелерді талдау негізінде қызықты қорытындылар анықталды. Сонымен, мультимодальды мәтіндердің ерекшеліктеріне байланысты студенттердің тілді меңгеру барысында сыни және шығармашылық тұрғыдан сөйлеу дағдыларын дамыта алатындығы анықталды. Сонымен қатар, студенттер тапсырмаларды орындау барысында өздерінің көшбасшылық қабілеттерін де белсенді түрде көрсетті.

Түйін сөздер: Мультимодальды мәтіндер, ауызша сөйлеу дағдылары, технологиялар, EFLT.

Аннотация. В статье описываются способы создания и использования мультимодальных текстов в процессе обучения английскому языку студентов казахстанского вуза. Тексты направлены на повышение компетентностей студентов в области усвоения устной иноязычной речи, развития навыков критического и творческого мышления. Описывается использование различных мультимодальных текстов в качестве средства обучения и подходов, включая слуховые, визуальные режимы, видеозапись, видео на YouTube, аудио программ, Adobe voice. На основе анализа полученных результатов было определено, что студенты смогли развить навыки устной речи при изучении языка в более критической и творческой манере благодаря особенностям мультимодальных текстов. Кроме того, студенты демонстрировали лидерские качества при выполнении заданий.

Ключевые слова: Мультимодальные тексты, навыки устной речи, технологии, EFLT.

ҒТАМР 14.01.11

Б.Қ. ИГЕНБАЕВА

п.ғ.к., доцент, Ы.Алтынсарин атындағы ҰБА

Мектепке даярлық және бастауыш білім зертханасының меңгерушісі,

Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ МЕН БАСТАУЫШ БІЛІМ БЕРУ АРАСЫНДАҒЫ САБАҚТАСТЫҚТЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада мектепке даярлық пен бастауыш сыныпта оқытудың ерекшеліктері мен өзара сабақтастығы педагогикалық тұрғыда баяндалады. Мектепке дейінгі жастағы баланың мектепке даярлығына қойылатын талаптары ғылыми негізделіп, педагогикалық маңызы аспектілері айқындалады.

Мектепке даярлықта және бастауыш сыныпта қызмет ететін педагогтерге, осы жас аралығындағы балалары бар ата-аналарға кеңестер беріледі.

Түйін сөздер: мектепке даярлық, сабақтастық, зейін, қабылдау.

КІРІСПЕ

Жас ұрпаққа білім беру мәселесі отбасынан бастап, еліміздің қоғамдық жүйесін толық қамтиды, сондай-ақ оның әрбір мүшесін бей-жай қалдырмайды. Мұнда мектепке дейінгі тәрбиенің рөлі ерекше орын алады.

Баланың мектепке даярлық кезеңі 5-6 жас аралығын қамтиды. Осы уақыт кезеңінде баланың алаңсыз ойын әрекетінің біртіндеп, оқу әрекетіне ұласатынын аңғара да алмайды. Өйткені ол – қолына тиген затты ойыншық деп танытын ойын баласы. Ал оның 6 жасқа толған күні ойынын оқуға алмастыра алады деген жаңсақ пікірмен келісе алмаймын.

Дегенмен, елімізде білім мазмұнын жаңарту кезеңінде мектепке қабылдау 6 жастан басталып та кетті. Бірақ оның оқушы мәртебесіне ие болатын қабілеттері жетіліп үлгерді ме? деген сұрақ ата-мен оған жауапты педагог қауымды мазалауы тиіс.

Енді әлемдік тәжірибеге сүйене отырып, зерделенген, белгілі бір уақыт аралығында эксперимент жүргізілген 12 жылдық білім жүйесіне көшу де өзекті тақырыпқа айналды.

Аталған жүйенің ең алғашқы өзекті мәселесі осы 6 жасар баланы мектепке қабылдау, оның жасына, жеке ерекшелігіне сай оқушы мәртебесіне ие етіп, өзіндік жағдай туғызу болып табылады.

Сондықтан бүгінгі күні 12 жылдық білім беру жүйесінің алдында тұрған міндеттердің бірі – мектепке дейінгі білім мен бастауыш білім берудің арасындағы сабақтастықты зерттеу және зерделеу болып отыр.

Дегенмен, аталған мәселенің ғылыми негіздері аз зерттелген жоқ.

Білім берудегі сабақтастық проблемасын ұлы педагог Я.А.Коменский сабақтастықты адам дамуының жас ерекшелігінен, оның танымдық әрекетінен туындайтын оқыту ұстанымы

ретінде қарастыра келіп, біріншіден жалпы білімге көңіл бөлу қажет, онда алдыңғының бәрі кейінгіге жол ашып, оның қадамына жарық түсіруі тиіс, екіншіден, сабақтастықты қамтамасыз ету жағдайында баланың жас ерекшелігіне сәйкес берілетін білімге жете көңіл бөлу, үшіншіден отбасындағы берілетін білім балабақша мен бастауыш сыныптардағы берілетін білімге бағыт-бағдар беретіндей жағдайда жүргізілуі керек, төртіншіден, өмір бойы білім алу, өз-өзінің білімін жетілдіріп отыру туралы пікірі бүгінге дейін құндылығын жоғалтпаған дүние екендігін білеміз. Я.А.Коменскийдің саналылық пен белсенділік, жүйелілік пен бірізділік, сабақтастық ұстанымдарын өзара тығыз байланыста қарастырған.

Ш.И.Ганелин пәндер бойынша оқу-тәрбие жұмысына тән сабақтастықтың ерекшеліктерін былайша анықтайды: «Алдыңғы және кейінгі байланыс, ескі байланыстарды пайдалану және одан әрі дамыту». Ал Г.П.Кравцов: «Мұғалімдер мен оқушылардың пәндер бойынша бірлескен жұмысының ерекшеліктеріне сүйене отырып, сабақтастықтың жалпы ерекшеліктерін зерттеу және тәрбие мен оқыту процесінде баланың тұтас тұлғасының белгілі бір өсуін қамтамасыз ететін педагогикалық жағдайларды жасау маңызды»-дейді.

Ал С. Л. Рубинштейн, Л. С. Выготский, А.Н. Леонтьев, Л.И. Божович сияқты ғалымдардың ой-пікірлері «жеке тұлғаның даму бағдарын айқындау үшін әр жас кезеңіне тән нақты даму жағдайынан бастау керек» деген тұжырыммен тоғысады.

Мәселен, С.Л.Рубинштейннің пікірінше: «Өсіп келе жатқан адамның дамуындағы әр кезең – бұл бір сатыдан екінші сатыға өту. Сондықтан жас ерекшеліктері біз үшін статистикалық

бөлімдерде емес, белгілі бір кезеңге тән негізгі түйіндік өзгерістерде», өйткені «өзгерістерде» белгілі бір сабақтастық сақталады».

Ә.Бидосов: сабақтастық дегеніміз – мектеп жасына дейінгілер мен бастауыш мектептегі пәндерді оқытудың әр түрлі сатысында балалардың білімдерінің арасында қажетті байланыстар мен қатынастар орнату», - дейді.

Сондықтан мектепке дейінгі білім беру ұйымдары мен бастауыш мектепте білім беру процесін жүзеге асыруға қатысты үздіксіздік категориялары өзара әсер ретінде қарастырылуы керек. Бір жағынан, бұл мектепке дейінгі білімнің әсерінен баланың зияткерлік және жеке дамуының деңгейін көрсетеді, екінші жағынан, бұл одан әрі дамудың эволюциялық процесі мен білім берудің болашағын аңғартады.

Ал 12 жылдық білім беру жүйесінде «бала мектепке қай жастан барғаны дұрыс?» деген сұрақ әр отбасын толғандыратын мәселе. Еліміздегі ақпарат ағымының қарқындап, ғылым мен техниканың өркендеу кезеңіндегі өмірге келген баланың даму, өсу, қалыптасу жолы өзгеше. Өйткені әр баланың қалыптасуы жасына ғана емес, көбінесе жеке дамуына тікелей байланысты. Сондықтан бүгінгі күні әрбір ата-ана баласының жылдам білім алып, ертерек есеюін армандайды. Баланың сауатын ашып, ерте жастан өз бетімен оқып кетуіне жағдай жасауды көздейді.

Оның көрінісі балабақшадағы тәрбие жұмысының оқытумен ұштастырылып, соңғы уақытта тұрақты үрдіске айналып бара жатқан сауат ашу процесінің жаппай қарқын алуынан байқалады. Бірақ мектепке дейінгі білім беру кезеңіндегі сауат ашу процесі мектептің бастауыш сатысындағы сауат ашу процесінен өзгеше ұйымда-

стрылуы тиіс. Баланың әріпті тануды, жазуды игеруі мектеп қабырғасында арнайы даярланған бастауыш сынып мұғалімдерінің басшылығымен жүзеге асырылып келе жатқан процесс.

Ал балабақшадағы оқыту процесі баланың оқуға, жазуға дайындық әрекеттерін қалыптастыруды көздейді. Ол өзіміз білетін: саусақ еттерін шынықтыратын түрлі сызықтар, фигуралар сызуға; тілін сындыратын түрлі жаңылтпаш, өлең-тақпақтар жаттатуға; ойын жүйелі жеткізуге дағдыландыратын түрлі тақырыптағы ертегілер мен әңгімелер тыңдату, айтып беруге, қиялын дамытып, ойындағысын қағаз бетінде сипаттауға, сурет салуға т.б. баулу.

Ал мектеп осы дағдыларды жетілдіруді, ойынды оқуға ұластыра отырып, қамтамасыз етеді. Бұл ауысу ғалымдар мен практиктердің пікірінше, табиғи болуы шарт.

Алты жасар балаларды оқыту – білім беру жүйесіндегі ең жауапты кезең. Ш.А.Амонашвили айтқандай, алтыжасарларды бірінші оқу жылында оқушы деп толық есептеуге болмайды, олар – ойын әрекетінен оқу әрекетіне түрлі қиындықпен өтіп, енді ғана қалыптасып келе жатқан оқушылар. Алтыжасарларға тән басты ерекшеліктер:

- біріншіден, зейіні тұрақсыз болғанмен, қабылдауы қарқынды келеді;

- екіншіден, танымдық қабілеті жоғары, құштарлығы басым;

- үшіншіден, түрлі әрекетке қатысуға белсенді.

Сондықтан оларға арналған оқыту процесінің өзіндік бағыт-бағдары, айқын мақсаты болуы шарт. Білім мазмұнының көлемі шағын, құрылысы қарапайым болумен қатар, білім беру мен тәрбиелеу баланың жеке тұлға ретінде дамуына бағдарлануы тиіс. Сондай-ақ оқыту процесіндегі түрлі әрекеттер ой-

ынға негізделіп құрылғаны жөн.

Ұлы педагог В.А.Сухомлинскийдің: «Баланың ақыл-ой дамуын, қызығушылығын, қабілетін, бейімін білмей оны тәрбиелеуге болмайды», - деген нақты тұжырымы 12 жылдық білім беру жүйесіндегі алты жасарларды оқытуға даярлауда объективті негіз болады.

Осы орайда, 12 жылдық білім беруге көшуге кезекті бір дайындық кезеңіндегі эксперимент барысында балалардың жеке қабылдау ерекшелігін анықтап алу мақсатында арнайы диагностика жүргізілген. Нәтижесінде оқушылардың оқыту процесіндегі қарым-қатынасқа түрлі қимыл-әрекетпен түсетіні анықталды. 40 пайызға жуық бала оқу әрекетіне қимыл-қозғалысы белсенді жағдайда қатыса алады, 30 пайызы қозғалыссыз тыңдау арқылы қабылдауға, ал 30 пайызы көру арқылы қабылдауға бейімділігін байқатты. Бұл мектепке келген баланың жас ерекшелігімен қатар жеке қабілетіне баса көңіл бөлетін оқыту процесін ұйымдастырудың ғылыми-әдістемелік негіздерін жасауды, яғни мәселенің шешімін табуда жан-жақты зерттеуді қажет етеді.

Эксперимент жағдайында баланың ортасына бейімделуі мен айналасындағыны қабылдауына жүргізілген мониторинг мектепке дейінгі тәрбие мен мектептегі оқыту арасындағы бірізділіктің, сабақтастықтың ғылыми-теориялық негіздерін ескеруге, сөйтіп тәжірибедегі олқылықтың орнын толтырудың нақты жолдарын қарастыруға бағыт берді.

Балалардың мектепке даярлығының маңызды көрсеткіші - олардың физиологиялық дамуы мен жалпы денсаулық жағдайы.

Физиологиялық-психологиялық диагностикада қолданылып жүрген тәсілдерді де жаңарту мерзімі келді. Сондай-ақ баланы мектепке қабылдау

кезінде ұйымдастырылатын педагогикалық шараларға қатаң талап қойылатын күн жетті.

Мектепалды даярлықтың бағыт бағдары ауысып, бес жастағы баланы мектепке даярлау ісі қолға алынып жатқан кезеңде баланы жете зерттеудің жаңа кешенді әдістемесін әзірлеу қажеттігі туындап отыр. Бес жасар балалардың мектепалды даярлықпен толық қамтылмайтын жағдайды ескеретін болсақ, мектепке ешқандай даярлықсыз келетін балалар ерекше назар аударуды қажет етеді. Сәйкесінше, мектепке қабылдау кезінде осы екі санаттағы балаларға тән ерекшеліктер ескерілген арнайы әдістемелік құралдар қажет болады.

Өйткені өмір сүру тәртібі түрлі ортада, түрлі жағдайда қалыптастып келе жатқан алты жасар балаларды бір-бірімен салыстыруға ешқандай негіз жоқ.

Балаларды мектепке даярлау кезінде назардан тыс қалатын жағдайлар мыналар:

- баланың дене бітімімен бірге, саусақ сүйектерінің дамуы мен көру қабілеті т.б.;
- сөйлеу тілінің дамуы (ойын толық жеткізе білуі);
- іс-әрекетін жүйелі ұйымдастыра білуі;
- құрбыларымен, үлкендермен қарым-қатынасы;
- қоршаған ортасын қабылдау бейімі т.б.

Ал бірінші сыныпта оқитын баланың жағдайын жасау орталық және жергілікті атқару органдарынан бастап, мектеп әкімшілігіне дейінгі қызметкерлерден маңызы зор жауапкершілікті талап етеді.

Сүйегі шеміршек, сезімі нәзік, жүрегі пәк алты жасар ойын баласының оқушы мәртебесіне ие болуы бір

жағынан мақтаныш, екінші жағынан жеке дамуына тікелей әсер ететін, түрлі деңгейдегі қиындықтарды бастан кешіретін құбылыс.

Сондықтан алты жасар балаларға жағдай туғызудың негізгі жолдарын алдын ала жан-жақты талдап, нақты шешімдер қабылдауды қажет ететін мынадай талаптар бар. Олардың ең бастылары арнайы білім беру кеңістігін құратын орта:

- оқу, ойын, жатын бөлмелері;
- жас ерекшеліктеріне сай оқуға, жазу-сызуға арналған парталар;
- гигиеналық талапқа сай асхана;
- киім ілгіштері мен артық киімдерін қоятын жеке шкафтар;
- сынып бөлмесінде әр оқушының оқу-ойын құралдары сақталатын арнайы орын;
- баланың бойына ескеріліп құрылған сынып тақтасы.

Ойын бөлмесін жабдықтауда ойыншықтар топтамасымен қатар, тақырыптық бұрыштар (зоналар) құрылған жөн. Мәселен, кітапхана, дүкен, асхана, үйшіктер, шаштараз, дәріхана т.б.

Алты жасар баланы мектепке даярлау және қабылдау кешенді түрде аса жауапкершілікпен ұйымдастырылатын, ата-аналармен қатар, педагог қауымының белсене қатысуымен жүзеге асырылатын процесс.

Ата-аналардың көпшілігі бала тәрбиесіндегі педагогикалық талаптардан бейхабар болуы мүмкін. Сондай-ақ баланың физиологиялық-психологиялық (маман болмаса) даму ерекшелігі де назардан тыс қалатын жағдайлар болады.

Сондықтан педагог қауымның алдына қойылатын қосымша талап – ата-аналармен жұмысты одан әрі жетілдірудің тың жолдарын қарастыра отырып, ортақ мақсатқа жетудің ұтымды сәттерін қалт жібермей, жіті қарап отыру.

Өкінішке орай, педагог тарапынан кәсіби талапты орындауға толық мүмкіндік болмай қалып жататын жағдайлар кездеседі. Ол кәсіби маманның жетіспеушілігіне байланысты құбылыс.

Ал бала тәрбиесіне қатысып, жаны таза, жүрегі пәк жас бүлдіршіндердің тәрбие ісінде өзінің кәсіби құзыреттілігімен танылу, сөйтіп, еліміздің жарқын болашағының негізін қалауға үлес қосу мамандық таңдауға бет алған кез келген азаматтың борышы.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорыта айтқанда, жоғарыда көтерілген мәселелер бойынша елімізде ауқымды іс-шаралар жүзеге асырылуда.

12 жылдық білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты мен мектепке дейінгі тәрбие және оқыту стандартының жасалуы білім беру жүйесіндегі бірізділік пен сабақта-

стықтың мақсатқа сай іске асыуына кепіл бола алады деген үміттеміз. Олардың құрылымы әлемдік және отандық тәжірибеге сүйеніп, мазмұны ұлттық құндылықтарға негізделетін болса, сондай-ақ, жеке тұлғаның дамуына тікелей ықпал ететін құзыреттіліктерді қалыптастыруды көздейтін ұстанымдардан тұратын болса онда жаһандану дәурінде дүниеге келген жас ұрпақтың болашағын айқындауға мүмкіндік туады деп сенеміз.

Жалпы алғанда, алты жасар баланың мектепке даярлығы мен мектеп оқушысының қатарына еркін еніп кетуі баршамызға ортақ іс.

Жарқын болашақтың тамырын тең, тұғырын биік жасаймыз деген игі мақсатымыз ізгі істерден көрініс тауып, сабақтастықпен жалғасып жатса, білім беру ісінің осындай түйткілді мәселелері шешімін табуы тиіс.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ:

1. Байтұрсынұлы А. Тіл - құрал. – Қызылорда, 1926. – 114 б.
2. Бидосов Ә. Математика оқыту методикасы. Алматы, – 2007.
3. Жұмабаев М. Педагогика. Алматы, - 1992.
4. Амонашвили Ш.А. Единство цели. – М.: Просвещение, 1987
5. Ганелин Ш.И. Принципы обучения //Педагогика, Москва.
6. Запорожец А.В. Педагогические и психологические проблемы всестороннего развития и подготовки к школе старших дошкольников. //Дошкольное воспитание. МОсква – 1972.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии - СПб: Издательство «Питер», 2000
8. Симонович А.С. Связь детского сада со школой // Детский сад. 1999.
9. Сухомлинский В.А. / сост. Г.Д. Глейзер. - М. : ИД Шалвы Амонашвили, 1997.

Б.К. Игенбаева

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПРЕЕМСТВЕННОСТИ МЕЖДУ ДОШКОЛЬНЫМ ОБРАЗОВАНИЕМ И НАЧАЛЬНЫМ ОБРАЗОВАНИЕМ

к.п.н., доцент, заведующая лабораторией дошкольного и начального образования, Национальная академия образования им. Ы.Алтынсарина, г.Нур-Султан, Казахстан

B.K. Igenbayeva

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF CONTINUITY BETWEEN PRESCHOOL EDUCATION AND PRIMARY EDUCATION

Ph.D., Associate Professor, Head of the Laboratory of Preschool and Primary Education, National Academy of Education named after Y.Altynsarina, Nursultan, Kazakhstan

Аннотация. В данной статье рассмотрен педагогический аспект подготовки ребенка к школе. Проведен анализ физиолого-психологического состояния шестилетнего ребенка. Предложены подходы, учитывающие специфику обучения в начальной школе.

Ключевые слова: подготовка к школе, преемственность, внимание, восприятие.

Abstract. This article considers the pedagogical aspect of preparing a child for school. The physiological and psychological state of a six-year-old child was under analysis which allowed to propose some approaches that take into account the specific features of teaching in primary schools.

Keywords: preparation for school, continuity, attention, perception.

FTAMP 14.01.29

А.Р. ИБРАЕВА¹, К.К. ТЛЕУОВ², Д.А. АДИЛЬЖАНОВА³, Қ.К.БУРУНБЕТОВА⁴

¹Педагогикалық шеберлік орталығы ЖМ Павлодар қ. филиалы, Павлодар қ., Қазақстан

²Педагогикалық шеберлік орталығы ЖМ Ақтау қ. Филиалы, Ақтау қ., Қазақстан

^{3,4}Педагогикалық шеберлік орталығы ЖМ Өскемен қ. филиалы, Өскемен қ., Қазақстан

E-mail: lbrayeva@cpm.kz, tleuov@cpm.kz, adilzhanova@cpm.kz, burunbetova@mail.ru

МЕКТЕП ТҮЛЕКТЕРІНЕ КӘСІБИ БАҒДАР ЖҰМЫСЫН ЖҮРГІЗУ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа. Мақалада орта мектептерде кәсіби бағдар беру жұмысының маңыздылығы, жүйесі, шетел тәжірибесі және мектепте кәсіби бағдарды ұйымдастыру жолдары қарастырылды. Жұмыстың мақсаты оқушыларға кәсіби бағыт берудің маңыздылығы бойынша мұғалімдерде түсінік қалыптастыру және әдістемелік көмек көрсету.

Түйін сөздер: кәсіби бағдар, мамандық таңдау, кәсіби жарамдылық, кәсіби бейімділік, кәсіби іріктеу, балаға мамандықты таңдауда қалай көмектесеміз, кәсіби бағдар жұмыс жоспары.

КІРІСПЕ

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы желтоқсандағы № 988 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020–2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының (бұдан әрі – Бағдарлама) мақсаты - Қазақстандық білім мен ғылымның жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттыру және жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде тұлғаны тәрбиелеу және оқыту, елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына ғылымның үлесін арттыру деп көрсетілген. Ал, бесінші мін-

деті экономика қажеттіліктеріне және өңірлік ерекшеліктерге сәйкес оқытудың, кәсіптік даярлықтың сабақтастығы мен үздіксіздігін қамтамасыз ету болып табылады. Сонымен қатар, осы бағдарламада кәсіби бағыт бағдарға қатысты бірнеше мәселелер атап көрсетіледі. Оның ішінде: Мемлекеттік білім беру тапсырысы бойынша техникалық және кәсіптік білім беретін (бұдан әрі – ТжКБ) оқу орындарын бітіргеннен кейін бірінші жылы жұмысқа орналастырылған бітірушілердің үлесі – 75 %, ал жоғары оқу орындардың (бұдан әрі - ЖОО) үлесі 65% көрсеткен; Ғылыми-зерттеу

ұйымдарының сапасы бойынша Қазақстан (Дүниежүзілік экономикалық форумның Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі – 63 орында тұрақтаған; Оқушылардың кәсіби бағдарына бірыңғай көзқарастың болмауы білім берудің үздіксіздінің мәселелерін айқындай түседі; ЖОО мен ТЖКБ мектептерге барып, мектеп оқушыларын тарту мақсатында кәсіптік бағдар беру жұмыстары негізінде жарнама түрінде жүргізіледі; 2016 жылғы «Болашақ – менің таңдауым» (Білім – Орталық Азия) әлеуметтік зерттеу нәтижелері жоғары сынып оқушыларының 15 %-ы болашақ кәсіби қызметін анықтай алғанын көрсеткен, ал KASIPTEST кәсіптік диагностикасы 11-сынып оқушыларының 75 %-ы оқытудың бейіндік бағытын дұрыс таңдамағанын көрсеткен екен. Кәсіптік бағдар берудің әлсіздігі жұмысшы кәсіптері беделінің төмендігімен қоса студенттердің ТЖКБ жүйесімен аз қамтылуына себеп болған [1].

МАҚСАТЫ МЕН МІНДЕТІ

Жоғарыда аталған мәселелер білім беру мекемелерінде, әсіресе мектептерде өте өзекті. Себебі, Қазақстан азаматының моделін айқындайтын кәсіби бағдар берудің бірыңғай тұжырымдамасы жоқ. Берілген жұмыс оқушыларға кәсіби бағыт берудің маңыздылығы бойынша мұғалімдерде түсінік қалыптастыру және әдістемелік көмек көрсету мақсатында жазылды.

НӘТИЖЕЛЕРІ

Мектеп қабырғасындағы оқушылар келешекпен бетпе-бет келеді, бұл келешек ата-анасының тәжірибесінен тым өзгеше. Мысалы, ата-анасының жас кезіндегі кассир мамандығын қазір банкоматтар (арнайы құрылғылар) ауыстырған. Бұрын ақпараттық технологиялар өзекті болмаса, қазір өте өзекті. Технологиялардың қарқын-

ды дамуымен жаңа мансаптар да сондай қарқынмен пайда болып жатыр. 10 жыл бұрын қазіргі жұмыс орындары болмаған (Casserly.M,2012). Қазіргі VUCA (volatility, uncertainty, complexity, ambiguity) әлемінде, яғни өзгергіш, белгісіз, күрделі, түсініксіз заманда осындай өзгерістердің орын алып тұратынын, кейбір мамандықтардың 10-20 жылда жойылатындығы туралы біздің оқушыларымыз біліп, өзінің дағдыларын икемдей алып, басқара алуы керек. Оқушылардың көбі келешекте жұмыс орынын, мансабын бірнеше рет ауыстыруы мүмкін екенін білуі керек, тіптен басқа салаға да ауысуы ғажап емес екенін де ескере отырып, бірнеше дағдыларды дамыту керек екенін түсінуі қажет. Өмірдің ағынында кейбір дағдыларды өзгерту ықтималдылығын әр оқушы, студент түсіну үшін мұғалімдер мектепте оқушыларды «өмірлік мансапқа» емес, «өмір бойғы мансапқа» дайындауы қажет [2].

Кәсіби бағдар беру – қоғам сұранысына қарай мектеп қабырғасында оқушылардың мүмкіндіктері мен бейімділіктерінің негізінде келешекте саналы да, сапалы өмір сүру мақсатында оқушыларды мамандыққа баулу, мамандықты таңдау бойынша педагогтардың мақсатты түрде істейтін жұмысы. Бастауыш сыныптардан бастап оқушылардың пәнге деген қызығушылықтарын ояту арқылы кәсіпті жоспарлауды 5 сыныптан бастаған абзал. Осы сыныптарда бұл оқушылар қызығушылықтарына, мүмкіндіктеріне қарай пәндерді өзара байланыстырып, білімдері мен дағдыларын дамытып, келешек мамандығына жол аша алады. Оқушылар өздерін дағдылармен, біліммен қамтамасыз ететін стратегияларды үйренуі керек, себебі осы білім, білік, дағдылар кәсіпті жоспарлау мен оны басқару жолында қажет болады. Оқушыға қол жетімді, уақтылы білім

беру, жұмсақ дағдыларды (ынтымақтастықта жұмыс жасауды, сыни тұрғыдан ойлауды, креативті ойлауды, қарым-қатынасты құруды) дамыту және кәсіптік бағдар беру болашаққа бағытталған және жекелендірілген болуы шарт. Бұл өз кезегінде жеке адам үшін де, ұлт үшін де ұзақ мерзімді пайда. Сондықтан, Қазақстандық мектептер өзгермелі заманға оқушыларды ерте жастан бастап әзірлегендері абзал, себебі біздің мектептерде кәсіби бағдар жұмыстары 9-11 сыныптарда ғана қолға алынып, іс-шаралар жоспарланып, жүргізіледі. Тәжірибе көрсетіп отырғандай көп жағдайда ЖОО мен ТжәнеКБ түлектері өз мамандықтары бойынша жұмыс таба алмай, басқа салада жұмыс істеп жүрсе, кейбіреулері жұмыссыз қалып жатады. Оқушылардың мамандық таңдауда қателескендігін көрсетіп, кәсіби бағдардың ерте, дұрыс берілуі керек екендігінің маңыздылығын айқындай түседі. Осы кезеңде оқушылар нақты өзінің неге икемі бар, қандай қабілеттері бар екенін анықтаумен емес, өзінің қабілеттері мен икемділігіне байланысты жаңа мамандықтар атласының негізінде мамандықтарды айқындап, қандай ЖОО оқитындығын анықтап, олардың талаптарымен танысып, ЖОО немесе ТжәнеКБ түсуді ойлағаны абзал.

Кәсіби таңдау мен дамудың негізгі теориялары ұзақ уақыт бойы ақпараттың орталық рөлін атқарды. «Мен» тұжырымдамасы қалыптасуда және мамандық таңдауда адамның жалпы өзі, білім алу және келешекке дайындық, еңбек нарығындағы сұраныстар туралы ақпараттар негізгі орын алады. «Кәсіби жетілу, мансапты қолдану және басқару» тұжырымдамасының қалыптасуына кәсіби бағдар бойынша ақпараттарды жинау, талдау және бағалау дағдылары жатады. Мектепте оқушыларға пәндік білім ғана беріп қоймай, алған білімдері туралы ойланып, оны қолдану, тал-

дау, бағалау дағдыларын да дамыту қажет болады. Сонда өздігінен мансапты таңдауды басқара алады [3].

Мектепте пәндік білімнен басқа қолдану, талдау және бағалауға арналған тапсырмалар арқылы оқушылардың жоғары деңгейде ойлау қабілеттерін дамытып, мамандық таңдауда аналитикалық дағдысына сүйеніп, мамандықты қарастыру мүмкіндігі болуы шарт. Алайда, мектептерде көбіне білу – түсіну деңгейдегі, яғни мұғалімдер көбіне төменгі деңгейдегі тапсырмаларды береді. Ал, бұл өз кезегінде оқушылардың алған білімдерін тәжірибеде қолданып, ол туралы талдау жасауын шектейді. Сондықтан, мектепте оқушыларды сыни тұрғыдан ойландыратын тапсырмалар құрастырылып, сабақта ұсынылуы қажет. Әртүрлі дереккөздерден оқушылар білім, кәсіп, еңбек нарығы туралы қажетті ақпараттарды ала алады. Ол дереккөздердің кейбірі бейресми болса, кейбірі ресми болып табылады. Мысалы, бейресми ақпараттарға достарынан, отбасынан, сыныптастарынан алынған деректерді жатқызуға болады. Бейресми ақпараттарда кәсіп, мансап туралы егжей-тегжейлі сипаттама болуы мүмкін, алайда ол ақпараттардың сенімді екеніне көз жеткізе алмаймыз, себебі ол ақпараттар дәлелденбеген, ресми, нақты емес, шын / жалған, жаңа / ескі екенін тағы да білмейміз. Бұндай ақпараттар жаңа зерттеулер үшін жаңа мүмкіндіктерді ашпай, тек барлығына бірдей, белгілі өткен және осы шақтағы дүниелермен ғана оқушыларды шектеулері мүмкін. Жаңа, сенімді, кешенді, мүмкіндіктер туралы ақпараттар тек ресми дереккөздерде ғана болады. Сонда мұғалімдер кәсіби бағдар беру жұмысын жүзеге асыруда тек ресми ақпараттарға жүгінулері қажет. Кәсіптік бағдар, мансап туралы ресми ақпараттарды тиімді тарату, оның сапасын анықтау, ұйымдастыру мемлекеттік

маңызы бар мәселе ретінде қарастырылып, жүзеге асырылғаны абзал. Себебі, кәсіп, мансап елдің, мемлекеттің дамуы, өркендеуі мен жетілуіне тікелей әсер етеді. Мектептен кейінгі білім алуға, жұмысқа, жалпы өмір бойы өзінің мансабын, кәсібін жоспарлап, басқаруды мектеп қабырғасынан оқушыларды үйретіп, дағдыландыруымыз керек. Еңбек әлеміне, жалпы әлемдік экономикада бәсекеге қабілетті болуға, жалпы мағыналы, өнімді және саналы өмір сүруге дайындауымыз керек (Lapan, Gysbers & Sun, 1997) [4].

Дұрыс, толық берілмеген ақпараттар оқушылардың кәсіби мамандықты таңдауда қателесуіне алып келу мүмкін. Дұрыс таңдалмаған мамандық соңында оны ауыстырумен немесе оны мүлдем тастап, басқа салаға кетуіне алып соғады.

Мамандықты таңдаудағы қателіктер: «Біреудің ізімен жүру», «жұлдыздарды пір тұтып», мамандықтардың келешекте өзгеруін есепке алмау, «сәнді» мамандықтарды таңдау немесе «барлығы барып жатыр, менде барамын», кәсіпті, мамандықты айқындауда өзінің физиологиялық артықшылықтары мен кемшіліктерін ескеруді естен шығару, мамандық туралы толық білмей кәсіпті таңдау және т.б.

Оқушылар дұрыс, қоғамға қажетті, өзін қызықтыратын мамандықты таңдай алуы үшін мектеп ұжымы бірге ынтымақтастықта осы бағыт бойынша жұмыла, жүйелі жұмысты жоспарлап өткізулері керек. Мектепте оқушыларға кәсіби бағдарды тиімді ұйымдастыру және беру өте маңызды, себебі бұл – оқушының, елдің келешегі. Бұл жерде тек сынып жетекшілері мен психологтар ғана емес, сонымен қатар барлық педагог қауым бірге жұмыс жасағандары абзал. Мұғалімдер пәндері арқылы жүзеге асырса, мектеп директорлары кәсіби бағдар беру жұмысын бақы-

лап, басқарса, оқу/тәрбие ісінің меңгерушілері, сынып жетекшілері әр-түрлі іс-шараларды (ашық есік күндері, ел/әлем бойынша жаңа мамандықтар атласымен жұмыс, әр-түрлі маман иелерімен онлайн/офлайн кездесулер, конференциялар, түрлі зияткерлік жарыстар, Қазақстандық/әлемдік университеттерге шолу жасау т.с.с) жоспарлап, ұйымдастырса, мектеп психологтары оқушылардың икемділіктерін, мүмкіндіктерін, қабілеттерін, зиятын, дағдыларын әр-түрлі диагностикалық тесттер, сұхбаттар арқылы анықтаса, мектеп кітапханашылары кәсіби бағдар бойынша әдебиеттердің картотекасын, анықтамасын жасау арқылы оқушыларға қолдау жасай алады.

Ұжымның кәсіби бағдар беру жұмысы бойынша негізгі міндеттері:

- оқушыларды жалпы мамандықтар әлемімен таныстыру, кәсіптік ақпарат беру, оның маңызы мен мәні туралы түсініктерін қалыптастыру;
- оқушылардың икемділіктерін, мүмкіндіктерін, қабілеттерін, зиятын, дағдыларын, қызығушылығын ашу, дамыту үшін оқушылардың жеке ерекшеліктерін анықтау, зерттеу;
- кәсіби бағдарды ерте жастан білім, білік, дағдыларды дамыту арқылы еңбекті құрметтеу, сүюге баулы;
- әр пәнде жұмсақ және қатты дағдыларды қалыптастыру, дамыту;
- оқушылар кәсіби бейімделуі үшін мамандықтар бойынша түрлі іс-шаралар ұйымдастыру (жоғары сынып оқушылары үшін әр түрлі маман иелерімен онлайн/офлайн кездесулер, өндірістік жерлерге саяхатты, ата-анасының жұмысына саяхатты, мүмкін болса әлемнің/ елдің мықты ұйымдарымен кездесулер, үйірмелер т.б іс-шараларды ұйымдастыру);
- оқушылардың денсаулығын, әлеуметтік, физиологиялық және психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып,

кәсіптік ақыл-кеңестер беру;

- мамандық таңдауда түлектерге қолдау көрсету, бағыттау, көмектесу (мамандықтар атласына сәйкес мәжбүрлемей гуманистік жолмен жүргізілгені абзал);

- оқушыларда анықталған мүмкіндіктер мен қабілеттер негізінде ұқсас мамандықтарға бейімдеу [5].

Бұрын мектеп қабырғасында айқындалған бір бағыттағы мамандықпен өмір бойы тұрақты өмір сүрсе, қазір ол бір бағыттағы білім де, дағды да аздық етеді, себебі келешекті айтпағанда қазіргі өмірдің өзі бұлыңғыр, тұрақты емес, өзгермелі және күрделі. Біздің келешек ұрпақ VUCA әлемінде мағыналы, сапалы өмір сүріп, бәсекеге қабілетті болуы үшін мектеп қабырғасынан қатты (hard) және жұмсақ (soft) дағдыларды дамытып, функционалды сауаттылықтарын арттыруымыз қажет. Функционалды сауаттылық дегеніміз - оқушылардың алған білімдерін өмірде қолдана алуы болса, сол функционалды сауаттылықты дамытатын, қалыптастыратын осы қатты және жұмсақ дағдылар [6].

Кәсіби бағдар беру қағидаларын төмендегідей біріктіруге болады:

Танымдық қағидасы. Белгілі бір мамандықты тек қызығушылығы негізінде ғана таңдап қоймай, сол мамандық бойынша білімі де болуы шарт. Сондықтан, мамандықтың негізін әр оқушы бастауыш сыныптардан бастап жан-жақты қалыптастырады, ол туралы ізденеді, оқиды, үйренеді.

Сәйкес келу қағидасы. Оқушының жеке қызығушылығы, мүмкіндіктері, мамандық таңдауы қоғамның сұранысына сәйкес келуі шарт. Егер сәйкес келмей жатса онда мемлекетте, оқушыда ұтылып, барлық жасаған іс-шаралар сәтсіздікке ұшырайды.

Белсенділік қағидасы. Мамандықты таңдауда, іздеуде тұлғаның, яғни

оқушының өзі белсенді болуы қажет, қызығушылығын танытуы қажет. Белсенділік таныту қажет дегенге таңдаған мамандығы туралы ақпараттар жинау, ата-аналармен кеңесу, тәжірибелік сынау, жұмыс орынына бару, жұмысшылармен әңгімелесу, үйірмелерге қатысу, курстарға жазылу сияқты іс-әрекеттер жатады.

Даму қағидасы. Таңдаған мамандығы бойынша ары қарай біліктілігін арттыру мақсатында ғылыми көзқарасты дамытуы, еңбекпен, өмірмен, тәжірибесімен байланыстыруы шарт. Сол арқылы үнемі біліктілікті арттырып отыру қажеттілігін түсініп, «өмір бойы үйрену» қағидасын ұстанатын болады [7].

Мектептегі кәсіптік бағдар беру жұмысын ұйымдастыру жолдары.

Мектептерде кәсіптік бағдар жұмысын ұйымдастыру үшін, ең алдымен нақты бағыттарын анықтау қажет: 1) кәсіби ағарту; 2) кәсіби диагностика; 3) кәсіби консультация; 4) кәсіби іріктеу – нақты еңбек түріне адамның жарамдылығын (сәйкестігін) анықтау; 5) кәсіби жарамдылық; 6) кәсіби бейімделу және т.б.

Кәсіптік бағдар беруді ақпараттық сүйемелдеу іс - шараларының түрлері:

- мамандық бойынша білімді қалыптастыру;
- мамандықтың пәндік білімдерін білу;
- оқушылардың жеке мінез құлықтарына сәйкес келетін мамандық талаптарын білу;
- еңбек нарығының ерекшеліктерін және сұранысқа ие мамандықтарын білу;
- өзін-өзі дамытуға және өздік диагностика жасауға үйрету;
- пайдалы тиімді ақпарат көздерін іріктей алу;
- өңірдегі, салалардағы ахуал бойынша маркетингтік зерттеулердің

нәтижелерін жариялау;

- кәсіптік білім беру ұйымдарының, жоғары білім беру мекемелерінің сайттарын, оның ішінде кәсіптік бағдар беруге арналған материалдармен ақпараттық толықтыру;

- білім беру ұйымдары мен кәсіпорындар арасындағы бірлескен жобаларды ақпараттық сүйемелдеу;

- жоғары сынып оқушылары мен талапкерлер үшін білім беру қызметтерінің көрмелері мен жәрмеңкелерінде консультациялық пункттер ұйымдастыру;

- кәсіптік білім беру ұйымдары, жоғары білім беру мекемелері мен кәсіпорындар мамандарының тақырыптық сұхбаттарын ұйымдастыру, БАҚ-та материалдар жариялау;

- дәрістер, конференциялар еңбек нарығындағы кәсіптер мен тенденциялар, мысалы, «Жаңа мамандықтар атласы».

Оқушылардың кәсіптік бағдарлаудағы консультациялық-диагностикалық іс-шаралар түрлері:

- ата-аналар мен оқушыларға мамандық таңдауда кеңес беру;

- қызығушылықтарын, қабілеттерін, мүмкіндіктерін анықтайтын сауалнамалар, тапсырмалар, тестер ұсыну, өткізу;

- оқушылардың қабілеттерін дамытуға қосымша үйірмелер, іс-шаралар ұйымдастыру, көмектесу;

- 9-10 сыныптарға әртүрлі маман иелерімен сұхбаттасуға мүмкіндік жасау;

- бастапқы, аралық, кейінгі диагностика жүргізу.

- әлеуметтік желідегі парақшада жаңа мамандықтар туралы ақпараттарды ұсыну, кеңестер мен ұсынстарды жариялау.

Оқушыларды кәсіптік бағдарлауға бағытталған іс-шаралар түрлері:

- әңгімелесулер (анықтама-

лық-ақпараттық, кәсіптік бағдар беру-профилактикалық, кәсіптік диагностика);

- воркшоптар;

- әр түрлі мамандықтағы мамандармен және жұмыс берушілермен кездесулер;

- іскерлік ойындар, конкурстар, викториналар, спорттық іс-шаралар;

- Ашық есік күндері;

- ақпараттық-жарнамалық өнімдер (буклеттер, проспектілер, ақпараттық парақшалар және т. б.);

- кәсіби бағдар беру сипатындағы жеке және топтық кеңестер;

- сурет, шығарма байқаулары;

- жазғы кәсіптік бағдар беру мектебі;

- мастер-кластар;

- оқушылардың ғылыми-зерттеу жұмыстары;

- техникалық оқыту;

- WorldSkills, JuniorSkills, Абилимпикс өңірлік чемпионаттарының конкурстық алаңдарына бару,

- орта кәсіптік білім беру мамандықтары бойынша білім алушылардың кәсіби шеберлік олимпиадалары;

- кәсіптік бағыттағы бейіналды элективті шағын курстар;

- кәсіби диагностика;

- кәсіби сынақтар;

- кәсіптік бағдар берутренингтері;

- оқу орындары туралы жарнамалық хабарландыруларды, имидж-мақалаларды газеттер мен анықтама-лықтарда жариялау;

- кәсіби бағдар беру клубының орталықтың және т. б

- кәсіби білім беру ұйымдары, жоғары білім беру мекемелері сайттарының жұмысы, іске асырылатын білім беру бағдарламалары туралы ақпарат, практика және жұмысқа орналасу орындары туралы ақпарат, осы салалар бойынша өңірдің кәсіпорындары мен ұйымдарының сайттарына сілтемелер;

- мультимедиялық презентацияларды, бейнероликтерді, оқу фильмдерін, компьютерлік ақпараттық-анықтамалық жүйелерді жасау / қолдану;
- сенбіліктер, күрделі жинаулар, еңбек десанттары;
- тақырыптық сынып сағаттары;
- тақырыптық конференциялар мен телеконференциялар;
- Тақырыптық ата-аналар жиналысы;
- каникул уақытында оқушыларды жұмысқа орналастыру;
- кәсіби бағдар сабақтары;
- «Try Skills» кәсіби сынамалар чемпионатына қатысу;
- кәсіпорындарға, фирмаларға,

- ұйымдарға экскурсиялар;
 - флэшмобтар; форсайттар;
 - мамандықтар жәрмеңкесі;
 - кәсіптік білім беру ұйымдары, жоғары білім беру мекемелері студенттерінің жұмыстарының жәрмеңке-көрмелері,
- Жоғарыда келтірілген іс-шараларды ескеріп, оқушылардың кәсіптік бағдары бойынша мектеп директорларының тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасарларының біліктілігін арттыру курсының білім беру бағдарламасы аясында қолданылатын кәсіптік бағдар беру жоспарын жалпы орта мектеп мұғалімдері өз тәжірибелерінде қолдана алады (кесте 1).

Кесте 1. Кәсіптік бағдар беру жұмысы жоспарының үлгісі

№	Мектеп оқушыларына кәсіптік бағдар беру жұмысының кешенді бағдарламасының бағыттары	Тапсырма	Шешу жолдары	Орындау мерзімі	Жауапты маман (сынып жетекшісі, психолог т.б.)

ҚОРЫТЫНДЫ

Білім алушыларға үнемі кәсіби бағдар беріп, оларға мамандық таңдауда қолдау көрсету маңызды. Оқушылардың дұрыс, қажетті мамандықты таңдауы, оның келешектегі жетістіктерінің көрсеткіші болмақшы. Ал, оқушының келешектегі жетістігі елдің дамуына, әсер тигізіетіні сөзсіз. Кәсіби бағдар беруде мұғалімнің үлесі өте зор. Мұғалім оқушыға ғылыми дәлелденген, сенімді ақпарат көздерінен алынған, сараптама-

дан өткен ақпараттарымен ғана бөлісіп, қоғамға қажетті, сұранысқа ие мамандықтарды ұсынады. Оқушыға тиімді мамандықты таңдауға мүмкіндік бере отырып, мұғалім өзінің тәжірибесін де жақсартады. Егер, VUCA әлемінде оқушыларымыз бақытты, сапалы және саналы өмір сүріп, қоғамда өз орынын таба алса, онда мектепте дұрыс және тиімді кәсіби бағдар берілгендігін көре аламыз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000988>
2. Casserly, M., 10 jobs that didn't exist 10 years ago. Retrieved July 2012, from <http://www.forbes.com/sites/meghancasserly/2012/05/11/10-jobsthat-didnt-exist-10-years-ago/>.
3. CAREER GUIDANCE AND PUBLIC POLICY: BRIDGING THE GAP – ISBN-92-64-10564-6 © OECD 2004, 83р.
4. Lapan, R., Gysbers, N., Sun, Y., The impact of more fully implemented guidance programs on the school experiences of high school students, *Journal of Counseling and Development*, 1997, 292-301pp.

5. <https://malimetter.kz/kasiptik-bagdar-beru-zhumysynyn-zhujesi/>

6. Environics Research Group, *Career Development in the Canadian Workplace: National Business Survey - CERIC.*, 2014, Retrieved from <http://ceric.ca/career-development-in-the-canadian-workplace-nationalbusiness-survey/>

7. Сырлыбаева Кумисай Акбаевана, Бимагамбетова Сандугаш Серикбаевна, Алимова Құндыз Шайыпқызы, Естаева Алия Оңласбекқызы, Мамытбаева Жанат Абдиманаровна, КӘСІПТІК БАҒДАРДЫҢ ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ МӘНІ МЕН МАЗМҰНЫ, *Web of Scholar, Қазақстан*, ISSN 2518-167X, 8(17). November 2017. 49 б. <http://webofscholar.com/>

А.Р. ИБРАЕВА¹, К.К. ТЛЕУОВ², Д.А. АДІЛЬЖАНОВА³, Қ.К. БУРУНБЕТОВА⁴

ОСНОВЫ ПРОВЕДЕНИЯ ПРОФОРИЕНТАЦИОННОЙ РАБОТЫ ДЛЯ ВЫПУСКНИКОВ ШКОЛ

¹Филиал ЧУ «Центр педагогического мастерства» в г.Павлодар, Казахстан

²Филиал ЧУ «Центр педагогического мастерства» в г.Актау, Казахстан

^{3,4} Филиал ЧУ «Центр педагогического мастерства» в г.Усть-Каменогрск, Казахстан

E-mail: ibrayeva@cpm.kz, tleuov@cpm.kz, adilzhanova@cpm.kz, burunbetova@mail.ru

A.R. IBRAEVA¹, K.K. TLEUOV², D.A. ADILZHANOVA³, K.K. BURUNBETOVA⁴

FUNDAMENTALS OF PROFESSIONAL WORK FOR SCHOOL GRADUATES

¹Branch of the PI «Center of Pedagogical Excellence» in Pavlodar, Kazakhstan

²Branch of the PI «Center of Pedagogical Excellence» in Aktau, Kazakhstan

^{3,4}Branch of the PI «Center of Pedagogical Excellence» in Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

E-mail: ibrayeva@cpm.kz, tleuov@cpm.kz, adilzhanova@cpm.kz, burunbetova@mail.ru

Аннотация. В статье рассматривается значение, система, зарубежный опыт и способы организации профориентационной работы в общеобразовательных школах. Цель работы - дать учителям понять важность профориентационной работы для школьников и оказать методическую помощь.

Ключевые слова: профориентация, выбор профессии, профессиональная пригодность, профессиональная ориентация, профессиональная отбор, как помочь ребенку выбрать профессию, план работы по профориентации.

Abstract. The article examines the meaning, system, foreign experience and methods of organizing vocational guidance work in secondary schools. The purpose of the work is to make teachers understand the importance of career guidance for schoolchildren and provide methodological assistance.

Keywords: vocational guidance, choice of profession, professional aptitude, professional orientation, career guidance work plan.

ГРНТИ 14.01.79

Т.А. ЛЕВАНОВА¹, Т.И. НАБАТНИКОВА²

¹КГУ «Тогузакская общеобразовательная школа отдела образования Карабалыкского района» Управления образования акимата Костанайской области

²Методический кабинет дошкольного и общего среднего образования управления образования акимата Костанайской области

РАЗВИТИЕ У ОБУЧАЮЩИХСЯ МОТИВАЦИИ К ВЫБОРУ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРОФЕССИИ

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы профессионального самоопределения обучающихся на педагогические специальности и процесс подготовки будущего педагога как последовательное образование в рамках личностного самопознания, саморазвития и самосовершенствования при педагогической поддержке в условиях ранней профилизации. Дается обоснование необходимости формирования мотивационного выбора обучающихся, способствующего выбору профессии учителя осознанно в соотношении с личными потребностями и интересами. Раскрываются задачи организации образования на стадии профильной и предпрофильной подготовки в обеспечении сопровождения процесса профессионального самоопределения учащихся как важного звена развития, корректировки отношений к профессиональным и жизненным ситуациям, которые помогают осуществлять первые пробы в профессии. При таком комплексном подходе сопровождения становления будущих учителей проявляется новизна системы раннего профессионального самоопределения старшекласников и ее педагогическая ценность для системы среднего общего образования. На примере опыта общеобразовательных школ показана деятельность педагогического класса и педагогического отряда при тьюторском сопровождении. В статье указывается значимость такого сопровождения при профильной подготовке обучающихся, которая осуществляется педагогами - тьюторами в рамках общепедагогических, информационных, психологических и организационных проблемах обучения.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, мотивация выбора профессии педагога, профильная и предпрофильная подготовка, классы педагогической профилизации, педагогическая поддержка и сопровождение обучающихся.

ВВЕДЕНИЕ

Современный мир развивается динамично, и вызовы требуют максимальной оперативности и высокой результативности на системном уровне, включая функционирование системы образования. Особое место занимает непрерывное образование. «В профессиональном педагогическом образовании проблеме непрерывности отводится особая роль,

поскольку в нем предвосхищается новая методология и обновление процессов в образовании всех уровней: школьном, профессиональном, дополнительном, постдипломном и др.» [1]

Наряду с повышением статуса педагогов находится строгость отбора кадров для преподавательской деятельности. Поэтому ранняя профессиональная ориентация на учительскую профессию

является ключевым направлением системы профориентационной работы школ.

Выбор профессии учителя в наши дни не может быть стихийным процессом, и сознательность этого выбора всегда должна чем-то мотивироваться. Только мотивированная деятельность является источником активного, творческого отношения к выполняемой работе и дает желание и силы бороться с трудностями в профессиональном плане. В мотивах человека проявляется целеустремленность, жизненная перспектива его развития в профессии. И эта перспектива строится так, чтобы возможности обучающегося, выбирающего профессию учителя, соотносились как с его личными потребностями и интересами, так и с компетенциями профпригодности.

Процессы раннего профессионального самоопределения подростков в педагогической профессии опираются на умение выстраивать маршрут профессионального развития будущего учителя при умелом сопровождении педагогов в специально созданной внутришкольной системе.

Формирование этого умения соотносится с парадигмой обучения на протяжении всей жизни. Умения самообучения и саморазвития, сформированные у обучающихся в школе, переходят в навыки профессионального развития взрослого. Данные умения формируются через систему, которая в представленном опыте имеет трехступенчатый формат.

МЕТОДОЛОГИЯ

В работе по профориентации основное место занимает изучение мотивов выбора профессии. Ведь мотивация - это неотъемлемая часть педагогической деятельности. На современном этапе общественного развития проблемы мо-

тивации привлекают к себе огромное внимание всех специалистов.

Под понятием «мотивация» рассматривается система глубоких мотивов, интересов, являющихся основой содержания, направленности, поведения и характера деятельности личности, что является немаловажным фактором при выборе профессии педагога.

Наиболее основательно проблема мотивации к педагогической деятельности исследовалась учеными И.А. Зимней, Н.В. Кузьминой и В.А. Слостениным. Авторами рассматривается мотивация к профессии «Педагог» как педагогическая направленность личности, которая проявляется в интересе к педагогической профессии. Ее важнейшими признаками, по мнению исследователей, являются склонность человека к педагогической деятельности, осознание ими своих способностей и характера как соответствующих данной профессии [2]. Профессиональная направленность рассматривается как фактор, определяющий успешность обучения и удовлетворенность выбором педагогической профессии [3]

Современная школа при переходе на новую парадигму образования ориентируется сегодня на становление и личностное развитие школьника как на человека, способного к самоопределению и продуктивной творческой деятельности. Возможности определения ранних профессиональных предпочтений обучающихся заложены в той воспитательной среде, которую создает организация образования, заботясь о развитии и саморазвитии своих выпускников. Многие исследователи обращают внимание на то, что значимость ранней профессиональной подготовки не уступает вузовской. Оба этих периода в равной степени важны для формирования и самоопределения личности будущего педагога в становлении его профессио-

нальной культуры.

При выполнении социального заказа общества имеется необходимость разработать научно обоснованную стратегию деятельности педагогического коллектива по предоставлению услуг в решении профессиональных потребностей. Речь идет не просто о разработке и внедрении в педагогический процесс адекватных организационных форм, технологических ритмов и методов работы в системе профориентационной работы, но и о создании таких алгоритмов профессиональной деятельности педагогов, которые позволили бы каждому обучающемуся становиться творческой, саморазвивающейся личностью, обладающей системным взглядом на реальность будущей профессии.

Проблема формирования и развития мотивации на получение педагогической профессии в условиях школы – это очень сложный и длительный процесс, и, если эта работа организована не интересно, не подкреплена эмоциями и переживаниями, впечатлениями и положительной оценкой со стороны окружающих, ни, а какой результативности не может быть и речи. [4]

РЕЗУЛЬТАТЫ

Оттого, насколько осознанно выпускники школ выбирают педагогические колледжи, и ВУЗы, зависит не только успех реализации всех тех инноваций и изменений, которые претерпевает школа сегодня, но и успех учебно-воспитательного процесса в целом.

В рамках проекта «Педагог в непрерывном образовании» на базе общеобразовательных школ Костанайской области сформированы педагогические классы и педагогические отряды.

Современные педагогические классы и отряды – это инновационное направление в педагогической практике, которое ориентировано на подготовку

обучающихся к выбору педагогической профессии и нацеливает их на дальнейшее обучение в организациях педагогической направленности.

Главным результатом такой профориентационной деятельности педагогической направленности является модель, в которой выполняются заложенные стратегические принципы и приоритеты. Модель является программой поэтапного введения в профессию, создает в условиях школы среду, позволяющую будущим выпускникам на практике осознать и переосмыслить социальную значимость роли учителя, повышает интерес к преподаванию, превышает интерес ко многим более высокооплачиваемым специальностям. Интерес – движущий стимул не только к обучению на уроках, но и главный стимул к приобщениям к педагогической профессии. Ведь благодаря интересу у обучающихся развивается воображение, восприятие, усиливается внимание, сосредоточенность при погружении в мир педагогической профессии. В процессе формирования личности ученика, ориентированного на педагогическую профессию, наряду с теоретическими знаниями члены педагогического отряда и классов приобретают огромный практический опыт, способствующий формированию лидерских качеств, умению брать на себя ответственность, творчески подходить к решению обозначенной проблемы.

Сопровождение обучающихся в рамках педагогической деятельности осуществляется по определенным этапам: диагностический, мотивационный, этап целеполагания, проектировочный, реализационный, аналитический, каждый из которых предполагает определенные способы взаимодействия между наставником и наставляемым.

Интегрированная модель такого сопровождения профессионального са-

моопределения фиксирует способы сопровождения.

Продуктивным представляется комплексное использование вариантов деятельности, которые отличаются по способу сопровождения индивидуального образовательного маршрута, ориентированного на формирование готовности к профессиональному самоопределению. В сопровождение входят следующие блоки: 1) целевой (обеспечивающий формирование готовности обучающегося к профессиональному самоопределению); 2) содержательный (предполагает вариативность деятельности наставнической, диспетчерской, событийной, консалтинговой); 3) организационный (определяет условия эффективности сопровождения профессионального самоопределения); 4) процессуальный (осуществление сопровождения и средства педагогического взаимодействия); 5) оценочно-результативный (предполагает разработку мониторингов интересов, склонностей, мотивов готовности к профессиональному самоопределению).

Реализация модели становления будущего педагога через деятельность таких форм является основой для создания устойчивой внутренней мотивации к получению педагогической специальности у выпускников, которые имеют склонность к педагогической деятельности, и отражает путь вовлечения обучающихся в формирование образовательной политики школы, поэтому находится в тесном взаимодействии с педагогическим коллективом школы.

У будущих выпускников педагогических формирований (и их родителей) создается реальное представление о педагогической деятельности и соотношении с ней своих способностей. Путь становления на последнем этапе реализации модели позволяет обучающимся перейти на новый уровень своих потен-

циальных возможностей - развитие самоактуализирующейся личности. У них вырабатывается потребность высшего порядка, подразумевающая наличие свободы выбора собственного пути саморазвития и ответственность за данный выбор при организации коллективных творческих дел.

Реализация такой деятельности эффективна, если продвижение ученика по маршруту профессионального становления реализуется согласно принципам:

- принцип «выращивания» и непрерывности (создание условий, для постепенного расширения сознания, поэтапного развития личности члена педагогического отряда);
- принцип саморазвития (создание условий для появления у учеников установки на осознание ценности и значимости развития педагогических умений и навыков);
- принцип рефлексивности (проведение анализа и коррекции деятельности, способов мышления учащихся на разных этапах их развития);
- принцип доброжелательности (опора на индивидуальность, уникальность и особенность личности ученика);
- принцип самоопределения (осознание себя, как уникальной и особенной личности, осознание своих возможностей в достижении ситуации успеха в движении по маршруту своего профессионального становления);
- принцип психологической поддержки (помощь и тьюторское сопровождение в определении личностных качеств ученика).

Маршрут профессионального саморазвития обучающихся, ориентированных на педагогические специальности, фиксируется ответами на вопросы: Чего я хочу? Как я смогу этого достичь? Как я смогу себе помочь? Как я узнаю, что я этого достиг? И как итог результаты

деятельности на протяжении периода обучения.

Ценность такой деятельности определена тем, что впервые в процессе формирования педагогической профессиональной направленности обучающихся, начиная со среднего звена, идет сопровождение ученика, ориентированного на педагогическую профессию на протяжении всего периода его обучения. Система «школа-педагогическое учебное заведение - школа» действенна, экспериментально доказана в условиях школы.

Целевые ориентиры заключены в подготовке наиболее активных обучающихся к работе с детьми и подростками во внеурочное время, в приобретении практических умений и навыков в работе с детьми и подростками.

Работа по формированию педагогических навыков – это серьезная многолетняя работа по профессиональной ориентации школьников на педагогическую специальность, которая проходит в несколько этапов.

Результатом данной работы является поддержка интереса, отбор потенциальных кандидатов в учительскую профессию, создание условий для безболезненного поступления в педагогические заведения и адаптации в учительской профессии через предоставление площадок для прохождения педагогической практики студентам этих заведений.

Любое направление профессиональной деятельности требует практических навыков и умений независимо от специальности. Процесс их формирования осуществляется в основном в рамках учебного процесса: практические занятия по дисциплинам учебных циклов, производственные практики по итогам учебного года и т.п. Существует практика формирования компетенций ребят в рамках педагогического отряда

и педагогических классов.

Несмотря на широкий спектр специальностей участников, можно выделить ряд профессиональных компетенций, которые являются общими, вне зависимости от профиля профессиональной подготовки. Навыки организационно-управленческой деятельности (разработка и принятие решений, командообразование, выработка стиля управления, аналитические навыки работы в рамках организационных структур), социально-проектные навыки работы (разработка социальных проектов, работа по решению проблемы в конкретном случае трудной жизненной ситуации), коммуникативные навыки работы (общение с людьми, стрессоустойчивость) и вспомогательно-технологические (ведение делопроизводства и документооборота) – это те элементарные требования рынка труда, которые являются универсальными в любое время.

Из перечисленных выше компетенций, которые могут быть отнесены к личностным, видно, что они отражают такие умения, качества и способности, которые в той или иной степени необходимы для любой успешной деятельности. Чаще всего именно такие компетенции ложатся в основу моделей профессиональных компетенций, то есть признаются необходимыми при выходе на рынок труда.

Получение дополнительной специальности, даже не связанной с основным образованием, повышает гарантии трудоустройства, а, следовательно, укрепляет психологическую установку собственной успешности в настоящем и в будущем.

По результатам опроса респондентов, который проводился среди обучающихся 7-11 классов «Мотивы участия в деятельности педагогического отряда и класса», выявлено, что 45% обучающихся испытывают потребность участия

в разнообразной культурной деятельности социума. Следующие показатели – это потребность в общении, что составляет 25%, в приобретении новых знаний – 17%. В проявлении организаторских способностей интерес проявили 13%. Большинство из них определили важность социально значимой общественной деятельности и связывают это с профессиональным и личностным ростом.

Наряду с теоретической подготовкой особенно важными для формирования общекультурных компетенций являются прикладные умения будущих педагогов. Как следствие, в рамках программы был разработан модуль «Социально-воспитательные технологии в работе с детьми», реализация которого нацелена на формирование практических умений и навыков школьников для работы с детской общностью. Содержание модуля обеспечило освоение технологий социального проектирования, технологии стажировочных площадок, фандрайзинга, «мозгового штурма», методики проведения социально-психологического тренинга и коллективно творческого дела (КТД), а также обучение разработке игр, сценариев, воспитательных дел, благотворительных акций. Будущие педагоги изучают технологию общественной деятельности – волонтерство. Вовлечение в добровольческую деятельность подростков требует особых умений, которыми должен обладать педагог, работающий с ними.

В процессе обучения значительное внимание уделяется практической деятельности. На практических занятиях изучают социальное проектирование как вид деятельности, результатом которого стало создание реальных социальных продуктов, имеющего для участников процесса практическое значение. Происходит плавное, поэтапное вовлечение обучающихся в педагогическую

деятельность конструирования урока и занятия.

Реализация программ осуществляется при помощи активных методов обучения: круглого стола, кейс-стади, проблемного обучения, метода проектов, профессионального портфолио и других.

Проведение постоянного анализа маршрута саморазвития и мониторинга успешности каждого участника такой педагогической деятельности позволило выявить умения, наиболее успешно формируемые в данной деятельности. Высокие оценки получили умения конструктивно общаться со сверстниками (83%), учитывать настроение детей при организации воспитательного дела (73%), оказывать поддержку в случаях неуспеха (64 %), создавать доброжелательную атмосферу для реализации интересов и потребностей обучающихся (51 %); разрешать конфликты оптимальным способом (51 %); насыщать общение с обучающимися положительными эмоциями и чувствами (60 %). Все эти умения свидетельствуют об эффективном формировании компетенций, связанных с межличностным взаимодействием.

Проблемный анализ потенциала педагогического отряда и педагогических классов позволил определить сильные стороны:

- имидж педагогического отряда как структурного звена школы, дающего высокое качество педагогических знаний и умений для поступления в педагогические колледжи ВУЗы;
- мотивированность членов педагогического отряда на образование повышенного уровня и высокого качества;
- творческий потенциал обучающихся, ориентированных на получение педагогических профессий;
- высокий процент согласованности действий с родителями и опыт их вов-

лечения в сопровождение при ориентации обучающихся на получение педагогической специальности.

- сложившаяся система работы с детьми, ориентированными на получение педагогической профессии;

- в школе созданы площадки для прохождения педагогической практики студентов педагогических колледжей и ВУЗов из числа выпускников школы;

- в школе имеется команда единомышленников, обладающих должной профессиональной подготовкой для сопровождения;

- высокая степень социальной адаптации выпускников педагогического отряда и педагогических классов, независимо от того, какую профессию они выбирают.

- высокий процент выпускников, принявших решение после окончания школы поступить в педагогические заведения.

Все это доказывает результативность деятельности таких формирований как педагогический отряд и класс для подготовки будущих педагогов.

ВЫВОД

Организация профориентационной работы среди учащихся, направленной

на формирование устойчивого интереса к педагогической профессии, развитие основных умений и навыков, необходимых для педагогической деятельности в рамках педагогической деятельности на базе школы позволяет не только готовить будущего педагога к его деятельности, но и позволяет решить кадровую проблему самой школы.

Систематическая работа с детьми по развитию профессиональных компетенций будущего педагога позволяет решить вопросы профессионального совершенства будущего учителя, организации самой профориентационной работы, социальной адаптации обучающихся и формирования социально-значимых качеств личности школьника, становления его гражданской позиции при формировании первичных навыков профессиональной мобильности и пригодности.

Положительным аспектом в реализации данной деятельности является то, что уже с раннего возраста ребенок приобщается к педагогической деятельности на практике. Большинство из них уже твердо знают, что в будущем они станут педагогами с востребованной специальностью.

СПИСОК ИСПОЛЬЗУЕМОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1 *Набатникова Т.И., Чекалева Н.В. Преемственность в системе непрерывного педагогического образования как принцип развития исследовательской деятельности учителя // Современная высшая школа: инновационный аспект. 2012. - № 4. - С. 158-160.*

2 *Профессия - учитель : учеб. пособие для проф. и профес. ориентации учащихся 9-11 классов образоват. учреждений общего сред. образования. / [Роботова А. С. и др.] ; под ред. А. С. Роботовой. - М. : Academia, 2005.- 368 с.*

3 *Чистякова С. Профессиональная ориентация школьников на этапе перехода к профильному обучению / С. Чистякова, Н. Родичев // Народное образование. - 2006. - № 9. - С. 152-156.*

4 *Пономарева А.В. Развитие социальной успешности молодежи в социально-культурной деятельности студенческого педагогического отряда : диссертация ... кандидата педагогических наук / А.В. Пономарёва. - Челябинск, 2010. - 207 с.*

Т.А. ЛЕВАНОВА¹, Т.И. НАБАТНИКОВА²

БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МАМАНДЫҚТЫ ТАҢДАУ ЫНТАСЫН ДАМЫТУ

¹Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының «Қарабалық ауданы білім бөлімінің Тоғызқал жалпы білім беретін мектебі» КММ

²Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының мектепке дейінгі және жалпы орта білім беру әдістемелік кабинеті

Т.А. LEVANOVA¹, Т.І. NABATNIKOVA²

DEVELOPMENT OF STUDENTS' MOTIVATION TO CHOOSE A PEDAGOGICAL PROFESSION

¹KSM «Toguzak comprehensive school of Karabalyk district's department of education» the Akimat's Education Department in Kostanay region

²Methodical office of preschool and compulsory secondary education of the akimat's education department in Kostanay region

Аңдатпа. Мақалада білім алушылардың педагогикалық мамандықтарға кәсіби өзін-өзі анықтау мәселелері және ерте профилдеу жағдайында педагогикалық қолдау кезінде жеке өзін-өзі тану, өзін-өзі дамыту және өзін-өзі жетілдіру шеңберіндегі дәйекті білім ретінде болашақ мұғалімді даярлау процесі қарастырылады. Жеке қажеттіліктері мен мүдделеріне байланысты саналы түрде мұғалім мамандығын таңдауға ықпал ететін студенттерді мотивациялық таңдауды қалыптастыру қажеттілігіне негіздеме беріледі. Білім беру ұйымының бейіндік және бейіналды дайындық сатысындағы міндеттері дамудың маңызды буыны ретінде оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтау процесін сүйемелдеуді қамтамасыз етуде, мамандықта алғашқы сынамаларды жүзеге асыруға көмектесетін кәсіби және өмірлік жағдайларға қатынастарды түзетуде ашылады. Болашақ мұғалімдердің қалыптасуын қолдаудың осындай кешенді тәсілімен орта мектеп оқушыларының ерте кәсіби өзін-өзі анықтау жүйесінің жаңалығы және оның жалпы орта білім беру жүйесі үшін педагогикалық құндылығы көрінеді. Жалпы білім беретін мектептердің тәжірибесі мысалында тьюторлық сүйемелдеу кезінде педагогикалық сынып пен педагогикалық отрядтың қызметі көрсетілген. Мақалада оқытудың жалпы педагогикалық, ақпараттық, психологиялық және ұйымдастырушылық мәселелері аясында педагог-тьюторлар жүзеге асыратын білім алушыларды бейіндік даярлау кезінде осындай сүйемелдеудің маңыздылығы көрсетіледі.

Түйін сөздер: кәсіптік өзін-өзі анықтау, педагог мамандығын таңдауға ынталандыру, бейіндік және бейіналды даярлық, педагогикалық бейіндеу сыныптары, білім алушыларды педагогикалық қолдау және сүйемелдеу.

Abstract. This article examines the issues of professional self-determination of students at pedagogical faculties and the process of training a future teacher with pedagogical support for early profiling. It depends on student's motivational choice, which facilitates choosing the profession of a teacher consciously in relation to personal needs and interests.

The tasks of organizing education at the stage of profile and pre-profile training are revealed in providing support for the process of student's professional self-determination, as an important link in development. With such an integrated approach to support the formation of future teachers, the novelty of the system of early professional self-determination of high school students and its pedagogical value for the system of secondary education are manifested.

The model of compulsory educational school experience demonstrates the activity of the pedagogical class and the pedagogical detachment with tutor's support. The article indicates the importance of such support in the profile training of students, which is carried out by teachers – tutors.

Key words: professional self-determination, motivation for choosing a teacher's profession, profile and pre-profile training, classes of pedagogical profiling, pedagogical support.

ГРНТИ 15.41.21

Д.Б. КУЩАНОВА¹, Б.С. АХМЕТОВА²¹Евразийский Национальный Университет им.Л.Н.Гумилева

г. Нур-Султан, Казахстан, e-mail: diana.kgpi@mail.ru

²Национальная академия образования им. Ы. Алтынсарина,

г. Нур-Султан, Казахстан, e-mail: akhmetovabotagoz@mail.ru

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ ОБУЧАЮЩИХСЯ ШКОЛ КАЗАХСТАНА

Аннотация. В статье исследован эмоциональный интеллект обучающихся 8,9,10,11 классов школ г.Нур-Султан по следующим шкалам: эмоциональная осведомленность, управление своими эмоциями, самомотивация, эмпатия, распознавание эмоций других людей. Показан низкий уровень эмоционального интеллекта 8, 9, 11 классов и нижний предел среднего уровня у обучающихся 10 классов. По шкале «Эмоциональная осведомленность» обучающиеся 8, 10, 11 классов продемонстрировали средний уровень, 9 класса – низкий; по шкале «Управление своими эмоциями» все обучающиеся показали низкий уровень; по шкале «Самомотивация» – низкий уровень у обучающихся 9,10,11 классов и средний – у обучающихся 8 класса; по шкале «Эмпатия» – низкий у обучающихся 9,11 классов и средний у обучающихся 8 и 11 классов; по шкале «Распознавание эмоций других людей» низкий у обучающихся 8, 9, 11 классов и средний у обучающихся 10 класса.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, эмоциональная осведомленность, управление своими эмоциями, самомотивация, эмпатия, обучающиеся, среднее образование.

ВВЕДЕНИЕ

Наш стремительный век с его растущими вызовами глобализации и тенденциями развития современной цивилизации оказывает непомерное давление на эмоциональное состояние людей, о чем свидетельствуют рост психоэмоциональных нарушений, обострение всевозможных аутодеструктивных проявлений во всем мире. В этих условиях возникает острая необходимость в развитии способности управления эмоциями у людей.

Трудно представить себе сторону жизни, не связанную с нашими чувствами и эмоциями. Они влияют на здоровье, учебу, личную жизнь, успех в работе. Термин «эмоциональный»

также привлекателен тем, что эмоции являются неотъемлемой частью психосоциального функционирования, мотивации, благополучия и удовлетворенности жизнью. Эмоции составляют ткань отношений и в той или иной степени встроены во все межличностные взаимодействия. Наш карьерный рост предполагает личный самоанализ и сложные процессы принятия решений. Разумное использование эмоций важно при выборе карьеры. Таким образом, привлекательность эмоционального интеллекта проистекает из его неотъемлемой связи с адаптацией и оптимальным социальным функционированием.

За распознавание своих и чужих чувств и управление ими отвечает эмоциональный интеллект (EQ): «Эмоциональный интеллект включает способность точно воспринимать, оценивать и выражать эмоции; способность получать доступ и / или генерировать чувства, когда они способствуют мысли; способность понимать эмоции и эмоциональные знания; и способность регулировать эмоции, чтобы способствовать эмоциональному и интеллектуальному росту» [1]. Эмоциональный интеллект (EQ) обуславливает не только рост понимания эмоций, но и развитие мышления.

Уже с самого рождения ребенок проявляет эмоции и чувства, которые становятся определяющими в его развитии. Эмоциональный интеллект формируется в течение жизни, и каждый этап его развития важен для роста конкурентоспособности и психологической жизнестойкости личности.

Развитие эмоционального интеллекта у обучающихся школ увеличивает их гибкость, настойчивость, терпимость к разочарованию, контроль над импульсами и оптимизм. В той степени, в которой эмоциональные факторы влияют на самоэффективность и мотивацию к достижениям, эмоциональный интеллект важен для академической успеваемости. Удовлетворенность учебной деятельностью частично зависит от самосознания, которое является основой развития эмоционального интеллекта.

Эмоциональный интеллект можно концептуализировать как набор способностей или как набор личностных качеств [2]. Черты характера, как правило, являются относительно стабильными структурами личности, тогда как способности связаны с текущими психологическими процессами, которые

открыты для модификации посредством обучения.

ЦЕЛЬ И ЗАДАЧИ ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель: изучение уровня сформированности эмоционального интеллекта у обучающихся казахстанских общеобразовательных средних школ.

Задачи:

- 1) изучить уровень сформированности эмоциональной осведомленности у обучающихся;
- 2) изучить уровень сформированности навыка управления своими эмоциями – у обучающихся;
- 3) изучить уровень сформированности самомотивации у обучающихся;
- 4) изучить уровень сформированности эмпатии у обучающихся;
- 5) изучить уровень сформированности навыка распознавания эмоций других людей.

МЕТОДОЛОГИЯ

Психологи выделяют пять компонентов эмоционального интеллекта [3]:

- 1) эмоциональная осведомленность - это осознание и понимание своих эмоций, анализ своих чувств и реакций.
- 2) управление своими эмоциями - способность контролировать свои эмоции, выражать или сдерживать их в соответствии с ситуацией (эмоциональная отходчивость, эмоциональная неригидность).
- 3) самомотивация - осознание своего желания, умение приложить усилия для достижения цели. Мотивированным людям проще делать выбор, составлять приоритеты и предпринимать действия.
- 4) эмпатия – понимание чужих эмоций, способность сопереживать и общаться с учетом состояния собеседника. Этот навык помогает создать до-

верительные отношения с любым человеком.

5) распознавание эмоций других людей (скорее – умение воздействовать на эмоциональное состояние других людей).

Диагностика эмоционального интеллекта проводилась посредством анкетирования обучающихся по методике Н.Холл [3]. Выборку респондентов составили 212 обучающихся 8-11-х классов общеобразовательных средних школ г.Нур-Султан, из них: 117 - обучающиеся 8-х классов, 15 – обучающиеся 9-х классов, 15 – обучающиеся 10-х классов, 65 - обучающиеся 11-х классов.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Результаты диагностики эмоционального интеллекта у обучающихся общеобразовательных средних школ г.Нур-Султан представлены на рис. 1-5.

В целом обучающиеся продемонстрировали средний уровень парциального эмоционального интеллекта по шкале «Эмоциональная осведомленность», за исключением обучающихся 9 класса, у которых этот показатель ниже среднего: меньше 8 (рис.1). При этом у обучающихся 9 класса самый низкий уровень этого показателя из всех испытуемых (7,86), 10-го класса – самый высокий, обучающиеся 8-х и 11-х классов занимают промежуточное положение.

Эмоциональная осведомленность

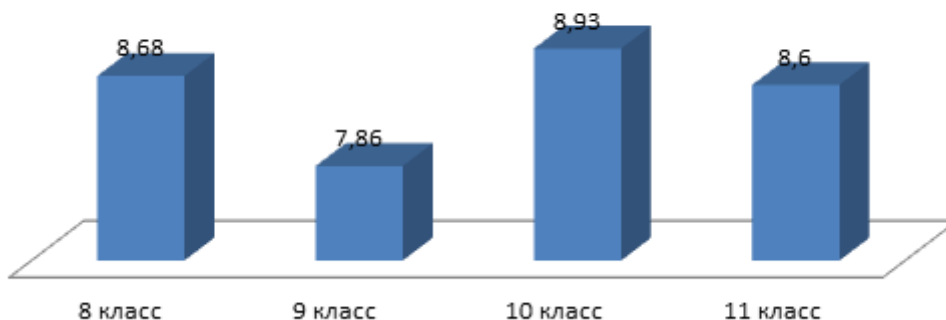

Рисунок 1. Уровень компонента «Эмоциональная осведомленность» эмоционального интеллекта у обучающихся школ г. Нур-Султан

Управление своими эмоциями

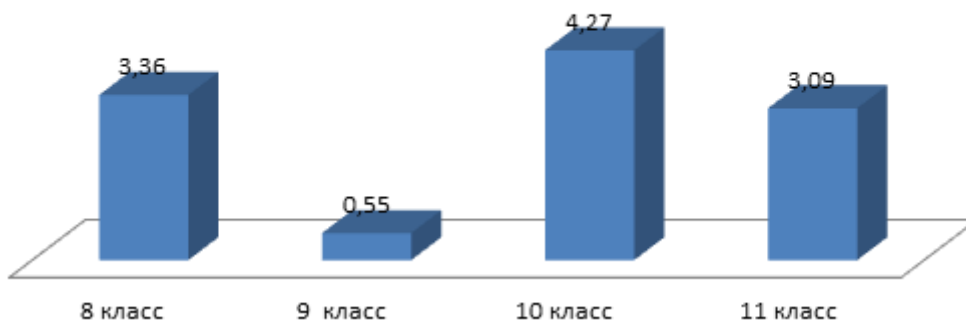

Рисунок 2. Уровень компонента «Управление своими эмоциями» эмоционального интеллекта у обучающихся школ г. Нур-Султан

По компоненту «Управление своими эмоциями» респонденты оказались на низком уровне: показатель ниже 8

(рис.2), при этом обучающиеся 9 классов продемонстрировали очень низкий уровень данного показателя.

Самомотивация

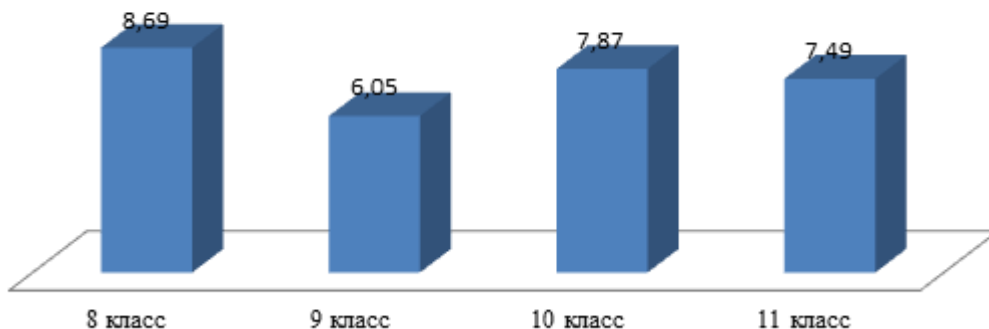

Рисунок 3. Уровень компонента «Самомотивация» эмоционального интеллекта у обучающихся школ г. Нур-Султан

По компоненту «Самомотивация» эмоционального интеллекта уровень ниже среднего (меньше 8) – у обуча-

ющихся 9, 10, 11 классов, и средний (выше 8 но меньше 13) – у обучающихся 8 класса (рис. 3).

Эмпатия

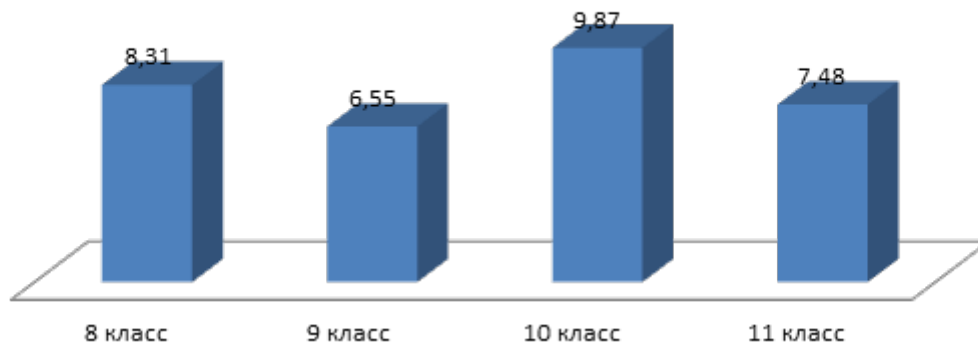

Рисунок 4. Уровень компонента «Эмпатия» эмоционального интеллекта у обучающихся школ г. Нур-Султан

По компоненту «Эмпатия» эмоционального интеллекта уровень ниже среднего (меньше 8) - у обучающихся

9, 11 классов, и средний (от 8 до 13) - у обучающихся 8 и 10 классов (рис. 4).

Распознавание эмоций других людей

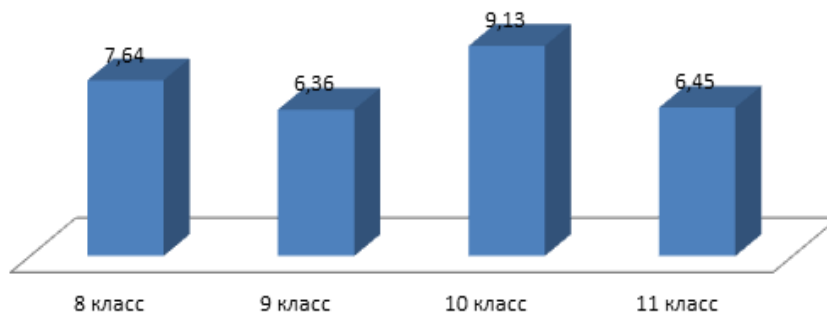

Рисунок 5. Уровень компонента «Распознавание эмоций других людей» эмоционального интеллекта у обучающихся школ г. Нур-Султан

По компоненту «Распознавание эмоций других людей» эмоционального интеллекта уровень ниже среднего - у обучающихся 8, 9, 11 классов, и средний – у 10 класса (рис.5).

Эмоциональная осведомленность требует способности справляться со стрессом по мере его возникновения. Способность быстро снимать стресс позволяет безопасно справляться с сильными эмоциями, дает уверенность в том, что человек может сохранять спокойствие и контроль даже в моменты серьезных стрессовых ситуаций.

Данные об уровне "Эмоциональной осведомленности" (рис. 1) свидетельствуют о том, что школьники в Казахстане недостаточно осведомлены о своих эмоциях, особенно девятиклассники, что в конечном итоге влияет на их способность справляться со стрессовыми ситуациями. В результате подростки демонстрируют низкий уровень компонента "Управление своими эмоциями" (рис. 2), особенно учащиеся 9 классов.

Самомотивация повышает шансы человека на успех в школе и профессиональной среде. И если он потерпит неудачу, он все равно продолжит свой путь к цели. Самомотивация – это побуждение себя к достижению целей в

направлении внутренней энергии в правильном направлении. Низкий уровень самомотивации учащихся 9,10,11 классов (рис. 3) свидетельствует об отсутствии у них желания и внутренних ресурсов для достижения своих целей.

Эмпатия – одна из предпосылок построения межличностных отношений в подростковом возрасте. Развитие эмпатии в подростковом возрасте важно, так как в этот период интенсивно развиваются моральные ценности, новые взгляды на жизнь и отношения с другими людьми, жизненные перспективы. Основными компонентами эмпатии являются эмоциональная отзывчивость и интуиция, но значительную роль играет рациональное восприятие другого человека [4]. Уровень эмпатии ниже среднего среди учащихся 9 и 11 классов (рис. 4), что означает, что обучающиеся не всегда способны выразить свое представление об эмоциональном состоянии другого человека или его точке зрения.

Эффективность общения определяется не только степенью понимания слов собеседника, но и умением правильно оценивать поведение участников общения, их мимику, жесты,

движения, позу, направление взгляда, т. е. понимать язык невербального общения. “Распознавание эмоций других людей” среди учащихся 8,9,11 классов школ Нур-Султана также находится на

низком уровне (рис. 5), что свидетельствует о недостаточной способности участников диалога контролировать себя и выстраивать доверительные отношения друг с другом.

Эмоциональный интеллект

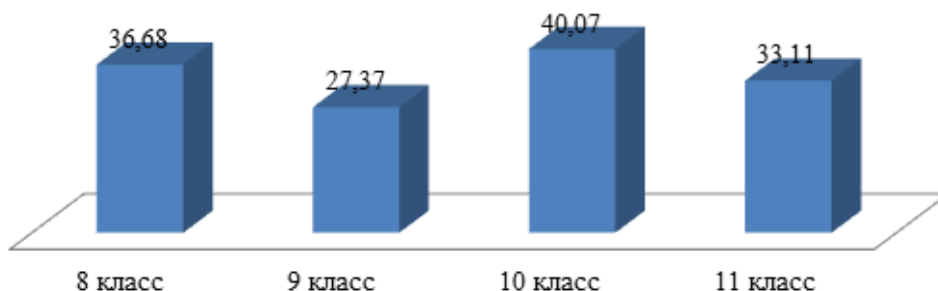

Рисунок 6. Интегративный уровень эмоционального интеллекта у обучающихся школ г. Нур-Султан

Интегративный (т.е. суммарный) уровень эмоционального интеллекта оказался низким у обучающихся 8,9, 11 классов (меньше 39) и на нижнем пределе среднего уровня у обучающихся 10 классов (рис.6).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, обучающиеся школ г.Нур-Султан продемонстрировали в целом низкий уровень эмоционального интеллекта и отдельных его компонентов: эмоциональная осведомленность,

управление своими эмоциями, самомотивация, эмпатия, распознавание эмоций других людей. Следует отметить, что обучающиеся 9 класса продемонстрировали самый низкий уровень эмоционального интеллекта как по интегративному показателю, так и по отдельным компонентам.

Полученные данные свидетельствуют о необходимости внедрения в школах программ по развитию эмоционального интеллекта обучающихся.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Mayer & Salovey, 1997, стр. 10
2. Mayer, Salovey, & Caruso, 2000a
3. Н.П. Фетискин, В.В.Козлов, Г.М.Мануйлов. Социально- психологическая диагностика развития личности и малых групп. М. Изд-во Института Психотерапии. 2002
4. Кырова М. А., Кувалдина Е. А. Особенности эмпатии у современных подростков // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2015. – Т. 32. – С. 36–40. – URL: <http://e-koncept.ru/2015/95544.htm>.

КУЩАНОВА Д.Б.¹, АХМЕТОВА Б.С.²
**ҚАЗАҚСТАН МЕКТЕПТЕРІ ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ
 ЭМОЦИОНАЛДЫҚ ИНТЕЛЛЕКТИСІ**

¹Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
 Нұр-Сұлтан, Қазақстан, e-mail: diana.kgpi@mail.ru

²Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы,
 Нұр-Сұлтан, Қазақстан, e-mail: akhmetovabotagoz@mail.ru

Аңдапта. Мақалада Нұр-Сұлтан қаласындағы мектептердің 8,9,10,11 сынып оқушыларының эмоционалдық интеллектісі келесі шкалалар бойынша зерттеледі: эмоционалды сана, өз эмоцияларын басқару, өзін-өзі ынталандыру, эмпатия, басқа адамдардың эмоцияларын тану. Эмоционалдық интеллектінің төмен деңгейі 8,9, 11 сынып және 10 сынып оқушыларының орташа деңгейінің төменгі шегі көрсетілген. «Эмоционалды сана» шкаласы бойынша 8, 10, 11 сынып оқушылары орташа деңгейді, 9 сынып төмен деңгейді көрсетті; «Өз эмоцияларын басқару» шкаласы бойынша барлық оқушылар төмен деңгей көрсетті; «Өзін-өзі ынталандыру» шкаласы бойынша – 9,10,11 сынып оқушылары арасында төмен деңгей және 8 сынып оқушылары арасында орташа деңгей; «Эмпатия» шкаласы бойынша – 9, 11 сынып оқушылары үшін төмен және 8 және 11 сынып оқушылары үшін орташа; «Басқа адамдардың эмоциясын тану» шкаласы бойынша 8,9,11 сынып оқушылары арасында төмен, 10 сынып оқушылары арасында орташа.

Түйін сөздер: эмоционалды интеллект, эмоционалды сана, эмоцияларды басқару, өзін-өзі ынталандыру, эмпатия, студенттер, орта білім.

D. B. KUSHCHANOVA¹, B.S. AKHMETOVA²
**EMOTIONAL INTELLIGENCE OF SCHOOL STUDENTS
 OF KAZAKHSTAN**

¹Eurasian National University named after L.N. Gumilyov,
 Nur-Sultan, Kazakhstan, e-mail: diana.kgpi@mail.ru

²National Academy of Education named after V.I. NS. Altynsarin,
 Nur-Sultan, Kazakhstan, e-mail: akhmetovabotagoz@mail.ru

Abstract. The article investigates the emotional intelligence of 8,9,10,11-graders of schools in Nur-Sultan on the following scales: emotional awareness, managing their emotions, self-motivation, empathy, recognizing the emotions of other people. The low level of emotional intelligence among 8,9,11-graders and the lower limit of the average level of emotional intelligence among 10-graders was shown. On the scale of «Emotional awareness» 8, 10, 11-graders demonstrated an average level, grade 9 learners - a low level; on the scale «Managing their emotions» all learners showed a low level; on the scale «Self-motivation» - 9,10,11-graders showed a low level and 8-graders - an average level; on the «Empathy» scale - low level among 9, 11-graders and average among 8,11-graders; on the scale «Recognition of the emotions of other people» - low among 8,9,11-graders and average among 10-graders.

Key words: emotional intelligence, emotional awareness, managing emotions, self-motivation, empathy, learners, secondary education.

FTAMP 16.01.11

З.Ш. ЕРНАЗАРОВА

ф.ф.д., КИМЭП университетінің профессоры,

Алматы қ., Қазақстан

e-mail: ezauresh@kimep.kz

**ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ
АКСИОЛОГИЯЛЫҚ БАҒЫТЫ**

Аңдатпа. Қазақ тілін оқытудың әдістемесінде антроповзектік қағидасы белсенді түрде қолданылуда. Бұл оқытудағы коммуникативті – когнитивті бағыттың басшылыққа алынуынан көрінеді. Алайда жеке тұлғаның дүниетанымын қалыптастырудағы аксиологиялық құндылықтарды меңгерту бағыты басымдыққа ие болмай отырғаны байқалады. Қазақ тілін орыс тілді мектептерде оқытуға арналған оқулықтарға жасалған талдау – оқыту мазмұнында тілдің коммуникативті қызметіне басымдық беріліп, ал оның әлемнің тілдік бейнесін жеткізуші қызметі, сонымен байланысты ұлттық дүниетаным құндылықтары жүйелі түрде қамтылмайтындығын көрсетті. Соның нәтижесінде мектеп бітірушілердің дүниетанымында ұлттық құндылықтар туралы ұғым түсініктер дұрыс бағытта қалыптаспай отыр деуге болады. Бұндай қорытындыны студенттер арасында жүргізілген сауалнама нәтижесі анықтады. Оның басты себептері - аксиологиялық құндылықтар мазмұнының тілдік тұрғыдан толық анықталмауымен, меңгертудің нақты қағидалары мен әдістерінің зерттелмеуімен байланысты деп есептейміз.

Түйін сөздер: аксиологиялық құндылықтар, тірек концептілер, ассоциациялық сауалнама, оқулықтар мазмұнына сараптама жасау, құндылықты көзқарас.

КІРІСПЕ

Қазіргі білім берудің құзыреттілікті қалыптастыруға бағытталған мазмұнына сай тілдерді оқыту үдерісі білім алушының коммуникативтік, лингвистикалық, әлеуметтік-мәдени, прагматикалық құзырет түрлерін, сыни ойлау іскерлігін қалыптастыруды, сонымен қатар аксиологиялық құндылықтар жүйесін оқушының таным дүниесінің негізгі ұстанымдары ретінде бойына сіңіруді көздейді. Аталған мақсаттар ішінде дүниетаным құндылықтарын тілді оқыту барысында меңгерту мақсаты соңғы уақытта мемлекеттік деңгейде көтеріліп, бірнеше маңызды

құжаттарда аталды. Өйткені әлемнің тілдік бейнесі объективті шындықтың тілдегі өзгермеген көшірмесі емес. Адам танымы сыртқы әлемді белгілі бір бағалаушытық өлшемдердің сүзгісінен өткізеді. Ол - құндылықтар жүйесі. Әлемді танудың, бағалаудың өлшемдері әр ұлттың мәдениетімен, тарихымен тығыз байланысты қалыптасады. Бағалаушы құндылықтар жүйесі немесе аксиологиялық құндылықтар жүйесі тілде сақталады және тіл арқылы беріледі. Сондықтан ұлттық дүниетаным мәдениетін қалыптастыруда аксиологиялық құндылықтар жүйесін оқыту мазмұнына енгізу қазіргі ғаламдану

заманында өте маңызды және өзекті болып табылады. Бұл мақсат ҚР тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «100 нақты қадам» Ұлт жоспарының 89-қадамында мектептік білім берудің қолданыстағы оқу бағдарламаларына «Мәңгілік ел» құндылықтарын енгізу» туралы міндетінде көрсетілді [1]. Ал «мәңгілік ел» құндылықтар концептосферасының мазмұны ҚР Білім және ғылым министрлігінің әдістемелік нұсқаулығында ашып түсіндіріледі. Бұл тұлғалық құндылықтар адамның өмірлік ұстанымдарын анықтайтын, мінез – құлқын тәрбиелейтін, көпұлттық қоғамда толеранттылықта өмір сүруге үйрететін 1) қазақстандық патриотизм және азаматтық жауапкершілік; 2) құрмет; 3) ынтымақтастық; 4) еңбек пен шығармашылық; 5) ашықтық; 6) өмір бойы білім алу сияқты құндылықтар болып белгіленді [2]. Бұл міндеттерді қазақ тілін оқытуда орындау үшін мына сұрақтарға жауап беру керек деп ойлаймыз: 1) мемлекеттік деңгейдегі құндылықтар қазақ халқының дүниетаным мәдениетіндегі қандай құндылықтармен сәйкес келеді?

2) ұлттық құндылықтар қазақ тілі оқулықтарында қандай мазмұнда қамтылған? 3) мектеп түлектері танымында ұлттық құндылықтар концептосферасының мазмұны қандай сипатта қалыптасып отыр?

Зерттеу мақсаты:

- қазақ тілін оқыту мазмұнында (8-сынып оқулығы негізінде) қамтылған құндылықтар жүйесін лингвомәдениеттану саласында ғылыми түрде зерттеліп мойындалған құндылықтар жүйесімен салыстырып, толықтығын, қамтылу деңгейін анықтау;

- қазақ тілін үйренушілер арасында анкеталық сауалнама жүргізіп, олардың танымындағы аксиологиялық құндылықтардың мазмұны туралы

ақпарат алу;

- аксиологиялық құндылықтардың концептосферасын құрып, оларды оқу бағдарламаларында қамтудың тиімді жолдары мен әдіс - тәсілдерін ұсыну

Зерттеу әдісі:

- аксиологиялық концептілердің қазақ тіл білімінде зерттелу бағыттары мен жетістіктері салыстырмалы түрде сараланады;

- аксиологиялық тірек концептілердің мазмұндық құрылымын анықтауда семантикалық талдау әдісі (пәндік, бағалауыштық, жеке, сезімдік) қолданылады; оқулықтарға сараптама жасауда тірек концептілерді меңгертудің сабақ мақсатында қамтылуы мен тілдік материалдардың берілуіне талдау жасалады;

- 1-курс студенттері арасында ұлттық құндылық түрлерін маңыздылығына қарай таңдау сауалнамасы жүргізіледі, басым концептілер жүйесі анықталады.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Философия ғылымының аксиология саласы қоғамға тән құндылықтар жүйесін қарастырады. Құндылық дегеніміз белгілі бір ұлт өкілдері арасында қабылданған ортақ әлеуметтік-психологиялық ойлар мен көзқарастар болып табылады [3,49].

Тіл білімінде аксиологиялық құндылықтарды аксиологиялық лингвистика зерттейді. В.И.Карасик еңбектерінде аксиологиялық құндылықтар ұлттық танымда жинақталған ұлттың әлем туралы білім қоры – концепт ретінде қарастырылады [4]. Ж.А. Джембаеваның пікірінше, аксиологиялық концептілердің басты ерекшелігі – адамның ділдік әлемі мен мәдени әлемінің түйісінде пайда болуында [5,53-54]. Лингвомәдениеттанымның бір саласы

аксиологиялық лингвистика зерттеу объектісін «тіл - адам - құндылықтар – мәдениет» үштігінде қарастырады [6, 10].

Қазақ тіліндегі аксиологиялық құндылықтарды зерттеген З.Қ.Ахметжанова: «Аксиологиялық концептілер ұлттық ойлау ерекшелігін бейнелейтін концептілер жүйесін құрайды», - дейді [7, 82-83]. Басқаша айтқанда, аксиологиялық концептілер ұлттың өмір сүру ортасы, салты, дүниені тану ұстанымдарымен байланысты тілде жинақталған әлемді бағалаудың өлшемдері – құндылықтар жүйесі - болып табылады.

Аксиологиялық құндылықтар-адамға жақсы мен жаманды, керек пен керек еместі, маңызды және маңызды емес, жақын және алысты ажыратуға, бағалауға көмектесіп, әрекеттерін, қарым-қатынастарын реттеп отыратын білім қоры.

З.Қ. Ахметжанова қазақ лингвомәдениетаным саласында зерттелген ұлттық аксиологиялық концептілерді семантикалық жүйе ретінде бірнеше деңгейге бөледі: базалық деңгейді *тағдыр, тіл-сөз, намыс, қанағат* концептілері, *орта деңгейді атамекен, әйел, ұрпақ, дастарқан, қонақжайлылық* концептілері, ал төменгі деңгейді *домбыра, жылқы, қамшы, шаңырақ* концептілері З.Қ.Ахметжанова қазақ лингвомәдениетаным саласында зерттелген ұлттық аксиологиялық концептілерді семантикалық жүйе ретінде бірнеше деңгейге бөледі: базалық деңгейді *тағдыр, тіл-сөз, намыс, қанағат* концептілері, *орта деңгейді атамекен, әйел, ұрпақ, дастарқан, қонақжайлылық* құрайтынын айтады [7,130]. Аксиологиялық құндылықтардың деңгейлік бөлінуі ұлттың дүниетанымы үшін маңызға

ие функционалды белгілеріне қарай ажыратылады. Яғни құндылықтар ұлттың өмір сүруінде алатын орны мен қызметіне қарай ажыратылады.

Қазақ лингвомәдениетанымында аксиологиялық концептілердің мазмұнын құраушы компоненттерді анықтау мәселесі де өзекті болып табылады. Өйткені аксиологиялық лингвистикада құндылықтардың негізінде жатқан мәдени кодтарды анықтау жолдары толық қалыптасып болған жоқ. Ұлттық мәдени кодтар - ұлттық ойлаудың модельдерін құрайтын тіректер. Н.Уәли тілдегі ұлттық –мәдени кодты ашу үшін халықтың дүниетанымында қалыптасқан аксиологиялық мәнге ие тілдік бірліктердің ассоциативті семантикалық өрісін анықтаудың маңызын атайды. Аксиологиялық бірліктер туралы ғалым «кейбір сөздердің бойында екі таңба қатар көрініс беретін кездері болады, олар тілдік таңба және мәдени таңба. Осы екі таңбаның түпкі мәндері тоғыса келіп, лингвомәдени таңба ретінде бір ұғымның аясына бірігіп, санада бір ғана бірлік күйінде сақталады» дейді [8]. Олар ұлттық ойлаудың тірек-белгісі ретінде бағалаушылық қызмет атқарады. Аксиологиялық бірліктерді қалай анықтауға болады деген сұраққа ғалым олардың халықтың жүріс-тұрыс, ортада өзін ұстауымен байланысты қалыптасқан ережелермен, ырымдар мен тыйымдармен байланысты қолданылатынын атайды. Н.Уәли оларды этнотаңбалар деп атай отырып, іштей индексті этнотаңба және иконды елтаңба деп бөледі.

Қазақ тіл біліміне ұлттық дүниетанымдағы аксиологиялық құндылықтар жүйесін екі бағытта қарастыру қалыптасқан:

1) бірінші бағыт бойынша зерттеу

жұмыстары ұлттық дүниетанымдағы аксиологиялық концептілерді ұлттың даму тарихында құндылық ретінде танылған ұғымдарды анықтау, оны концепті ретінде негіздеу үшін тілдік материалдарды тақырыптық-лексикалық тұрғыдан іріктеу, семантикалық талдау жасау, ассоциативтік сауалнама жүргізудің көмегімен санадағы моделін жобалау түрінде жүргізді. Нәтижесінде тірек концептілердің жүйесі анықталды, ұлттық дүниетаным концептосферасы жүйеленді [9,10,11,12,13,14,15];

2) екінші бағыт ұлттың өмір сүру салты мен дәстүрінде таңбалық сипатқа ие этнотаңбалар түрлерін (қамшы, тары, жылқы, шаңырақ) анықтауды мақсат етті. Этнотаңбалар ұлттық салт-дәстүрлермен – жүріп тұру ережелері, әдет-ғұрыптармен байланысты қолданылатын материалдық заттарды айқындады. Этнотаңбалардың тілдегі қолданыстарына (сөз тіркесі, фразеологизмдер, мақал-мәтелдер) талдау жасалып, аксиологиялық мағыналық компонентінің дамуы сипатталды [16,17].

Аксиологиялық құндылықтардың - концептілердің мазмұнын құраушы компоненттерді анықтау қазақ тілі оқулықтарын құрастыруда маңызды болып табылады. Бұл оқу материалдарын жүйелі беруге, оқушының таным әрекетіне сай тапсырма түрлерін құрастыруға негіз

болады.

Қорытындылай келгенде:

1) аксиологиялық құндылықтар ұлттың дүниетаным мәдениетін бейнелейтін білім қоры болып табылады;

2) аксиологиялық құндылықтарда бағалауыштық компонент басымдыққа ие. Бағалауыштық компоненттің мазмұнын ұлттық мәдени код анықтайды;

3) аксиологиялық құндылықтар ретінде ұлттың тарихында маңызға ие ұғым – түсініктер, қарым-қатынас, өмір сүру салтымен байланысты қалыптасқан ережелер жиынтығы мен этнотаңбалар қаралады;

4) аксиологиялық құндылықтарды сипаттаудың әдістері - синонимдер қатарын құрау, ассоциативті өрістерді құру, сөз тіркестерін құрастыру, мақал-мәтелдер мен фразеологизмдерді анықтау.

Енді мақаланың кіріспесінде аталған мемлекеттік құжаттарда көрсетілген құндылықтар жүйесі мен қазақ тіліндегі аксиологиялық концептілер жүйесінің арақатынасын қарастырып көрейік. Біздің байқауымызша, мемлекеттік бағдарламаларда ұсынылған құндылықтар жүйесі универсалды, жалпыадамзатқа тән құндылықтардан тұрады. Ал қазақ тілін оқыту барысында олардың ұлттық көріністерін мына сәйкестікте ұсыну керек деп есептейміз.

№1-кесте

ҚР Білім министрлігі ұсынған құндылықтар	Аксиологиялық құндылықтар
1) қазақстандық патриотизм және азаматтық жауапкершілік;	Намыс, туған жер (Отан), шаңырақ
2) құрмет; 3) ынтымақтастық	Отбасы, ұрпақ, әйел
4) еңбек пен шығармашылық;	Қанағат
5) ашықтық, 6) өмір бойы білім алу	Қонақжайлылық, дастарқан

1. Қазақ лингвмәдениеттанымдық саласының қазіргі даму деңгейі тұрғысынан аксиологиялық тірек концептілердің оқулықтарда қамтылуына талдау жасалды. Біз зерттеу объектісі ретінде 2017-2018 оқу жылында республика бойынша орыс тілді мектептердің 8-сыныбында қолданылған (Артыкова Т. Ермекбаева Г. Қазақ тілі, 8- сынып, Атамұра, 2016 ж., 256 бет) Қазақ тілі оқулығын алдық. Сараптама барысында оқулық мазмұнында аксиологиялық құндылықтардың тақырыптық қамтылуы, олардың мазмұнының ашылуы, оқушылардың таным әрекетін дамытатын тапсырма түрлерінің берілуіне талдау жасалды. Концепт түрлері бойынша тілдік бірліктердің сөз, сөз тіркесі, мақал-мәтелдер, мәтіндер түрінде берілуі іріктелді. Талдау қорытындысы:

1) оқулықтың 2-тарауында аксиологиялық тірек концептілер ішінде отбасы, Отан, адам, салт-дәстүр концептілерімен байланысты тақырыптар мен материалдар беріледі. Отбасы тақырыбы бойынша аксиологиялық құндылықтың мазмұнын жеткізетін сөз, сөз тіркесі, мақал-мәтелдер жалпы тарау бойынша берілген сөздің 4 пайызын қамтиды. Олар: *ата-әже, туыс*

атаулары, сыйла, құрметте, қамқор, «Әкесі тұрып, ұл сөйлегеннен без, ...», ата-ана алдында бала парызы, тай өссе ат тынығады, ұл өссе, әке тынығады және т.б.

1) салт-дәстүр аксиологиялық құндылығы бойынша лексикалық бірліктер жалпы тарау бойынша берілген сөздің 3,3 пайызын құрайды. Бағалаушылық мәнге ие *әдептілік, сыпайылық, достық пейіл, ақжарқын, ізеттілік, имандылық, қос қолдап амандасу, алдын кеспеу, құрмет білдіру, өзгені сыйлау, үзілді-кесілді пікір айтпау және т.б.* тілдік бірліктер берілген.

3) адам концептісі бойынша жалпы берілген сөздің ішінде аксиологиялық құндылықты бейнелейтін тілдік бірліктер 0,5 пайызын (*саналылық, жауапкершілік, бостандық, қадір-қасиет, даралық, көзқарас, қоғам*) құрайды.

4) домбыра концептісі бойынша 2,6 пайызын (*жыр толғау, сүйемелдеу, күй тарту, мойын, шанақ, жан нұры, аңыз, тарих, халқы мәдениеті, шер тарқату*) қамтиды.

Ал *намыс, атамекен, қанағат* сияқты аксиологиялық концептілерді бейнелейтін тілдік бірліктер кездеспейді.

№2-кесте

	Отбасы	адам	домбыра	Салт-дәстүр
Сөз	11	6	13	8
Сөз тіркесі	17	-	11	13
Мақал-мәтел	16	-	5	15
барлығы	1089	1089	1089	1089

Аксиологиялық құндылықтарды ұсыну, меңгертуді мақсат ететін тапсырма түрлеріне жасалған талдау репродуктивті мазмұндағы жұмыс

түрлерінің басым екенін байқатты. Оқушының таным әрекетінің табиғи дамуын ескермейтін, қайталауды, есте сақтауды, мазмұндауды, мақсатсыз

сөйлем құрауды сұрайтын тапсырма меңгертудің нақты жүйелі әдісінің түрлері аксиологиялық құндылықтарды қалыптаспағандығын көрсетеді.

Тапсырма түрлері №3-кесте

Оқып, түсіну	2	Мақалдарды оқып, мазмұнын түсіндіру, есте сақтау	1
Сұрақтарға жауап беру	3	Мәтінді оқып, 3 деңгейлі тапсырманы орындау	4
Әңгімелеу	2	Тақырыпқа шығарма жазу	4
Түбір мен жұрнаққа ажырату	2	Мәнерлеп оқу, өлеңді жаттау	2
Мәтін бойынша мазмұндама жазу	2	Сөйлемдерді аяқтау, талдау жасау	3
Сөздерді қатыстырып, әңгіме жазу	1	Мәліметтерді оқып, есте сақтау	2
Тірек сызба бойынша әңгіме құрастыру	1	Диалог бойынша өзара сөйлесу, құрастыру	3
Сөздерді септеу	1	Диалог құрастыру	1
Сөздердің мағынасын түсіндіру	1	Өлеңді оқып, жаттау	1

Талдау қорытындысы оқулық мазмұнында (B-1деңгейі) ұлттық тірек құндылықтарды жеткізетін тақырып, тілдік материалдардың кең қамтылмағанын, отбасы, адам, салт-дәстүр концептілерінің мазмұнын ашатын бағалауыштық мәндегі тілдік бірліктердің жүйелі ұсынылмағандығын көрсетті.

2. Зерттеу жұмысының келесі кезеңінде мектеп бітірушілерге аксиологиялық тірек концептілер қатары беріліп, олардың ішінен маңызды деп есептейтін 3 түрін белгілеу ұсынылды. Сауалнама орыс мектебі және қазақ мектебін бітірушілер арасында жүргізілді:

Тірек концептілер	Орыс мектебін бітірушілер (26)	Қазақ мектебін бітірушілер (22)
1) намыс	7 (26)	12 (58)
2) тағдыр	3 (11,5)	0
3) Туған жер	7 (26)	7,3(33)
4) отбасы	26 (100)	22(100)
5) ағайын	1 (3,8)	3,6 (16,6)
6) дастарқан	1 (3,8)	0 0
7) ұрпақ	4 (15,3)	7,3 (33,3)
8) шаңырақ	1 (3,8)	5,5 (25)
9) қонақжайлылық	0 (0)	1,8 (8,3)
10) байлық	4 (15,3)	3,6 (16,6)
11) қанағат	3 (11,5)	1,8 (8,3)

Сауалнама қорытындысы орыс мектебі мен қазақ мектебін бітірушілер арасында аксиологиялық тірек концептілер ретінде намыс, отбасы туған жер, ұрпақ концептілерінің басымдыққа ие екендігін көрсетті. Отбасы концептісінің екі топта да бірінші құндылық ретінде аталуы жалпы адамзатқа тән ортақ құндылықтарға жататындығынан деп есептейміз. З.К.Ахметжанова ұлттық менталитеттің табиғатын анықтайтын концептілерді дұрыс анықатудың өлшемдері ретінде В.И.Карасиктің параметрлік (пәндік компоненті бар) және параметрлік емес (пәндік компоненті жоқ) концептілерді ажыртау туралы пікірін басшылыққа ала отырып, параметрлік концептілердің өзін регулятивті (бағалауыштық компоненті бар) және регулятивті емес (бағалауыштық компоненті жоқ - синкретті) деп бөліп қарастырған жағдайда ғана ұлттық дүниетанымға тән мәдени концептілерді ажыратуға болатынын айтады [7,110]. Бұндай дифференциация ұлттық менталитетті қалыптастырушы концептілердің жүйесін айқын құрастыруға мүмкіндік береді. Әр концептінің мазмұнына құрылымдық талдау жасау арқылы ғана ұлттық танымда реттеуші қызметін атқаратын бағалау құралдарын айқындап, сол арқылы ұлттық ойлау ерекшеліктерін түсінуге болады. Сондықтан автор аксиологиялық құндылықтар қатарына жалпы адамзаттық құндылық ретінде отбасы концептісін алмайды. Алайда біздің отбасы, байлық концептісін енгізудегі мақсатымыз жастар танымындағы олардың орындарын анықтау болды. Байлық концептісі екі топта да басым түрде таңдалмайды. Өйткені байлық ұғымы қазақ халқының дүниетанымында концептуалды құрылым деңгейіне жетпеген. Тірек

концептілер ақпараттық мазмұны бай, иерархиялық құрылымға ие болуы керек[17]. Оны тілдік материалдар да дәлелдейді. Концептуалды иерархия теориясының негізінде «намыс» концептісінің құрылымына талдау жасайтын болсақ, оның жастар танымында мол ақпараттық мазмұнға ие екендігі байқауға болады. Намыс концептісінің құрылымын ақпараттың берілу сипатына қарай орталық, шеткі деңгейлерге ажыратуға болады. Яғни намыс концептісі аксиологиялық өріс құрады. Оның орталығында прототиптік мағынаға ие *ар – ұят* ұғымы тұрса, ал келесі деңгейлерін парызды орындау, міндетті өтеу ұғымдары толықтырады. Намыс сөзімен жүргізілген ассоциативті сауалнамада ар-намыс, ұят сөздері 50 % жауапта кездеседі.

Намыс концептісі адамды, оның ісін бағалау арқылы азамат/ азамат емес деген халықтық пікір туғызатын негізгі өлшем болып табылады.

Сауалнама қорытындысы намыс концептісінің екі топта да таңдалғанын көрсетті. Қазақ мектебін бітірушілер арасында бұл құндылық басымдыққа ие. Бұл қазақ мектептерінде қазақ әдебиеті сабақтарында оқылатын батырлар жыры, көркем шығармалардың да ықпалы болуы мүмкін. Алайда отбасы концептісімен салыстырғанда, намыс концептісі жастар танымында тірек, негізгі концепт ретінде басымдықта көріне алмай тұр. Өйткені намыс ұлттық тірек концепт ретінде барлық тіл иелерінің танымында концептуализацияланбайды. Намыс концептісі бағалаушы құндылық - білім ретінде мектеп бітірушілер танымында жаппай қалыптаспай отыр. Бұл туралы З.К.Ахметжанова да ескертеді. Намыс концептісінің мағыналық құрылымы ... еңбектерінде мақал-мәтелдер, фразеологизмдер, мәтіндер

деңгейінде тілдік бай материалдармен сипатталады. Яғни қазақ тілінде намыс концептісі толық жүйелі құрылымы бар толыққанды концепт ретінде көрінбейді. Бұл тұжырымды сөз тіркесі деңгейінде жүргізілген екінші сауалнама қорытындысы да нақтылайды: намыс сөзімен тіркесетін сақтау етістігі ғана беріледі (100%).

З.К.Ахмтежанова аксиологиялық тірек концепті ретінде қанағат концептісін атайды. Алайда сауалнама қорытындысы аталған концептінің жетекші сипатқа ие еместігін көрсетті. Қанағат ұғымы туралы студенттердің танымында - *өмірде бар заттарды бағалау, бар затқа риза болу, шүкіршілік ету, көпті қаламау (50%), бақытты болу, сүйіспеншілікпен қарау* ассоциацияларын туғызады. Бұл жалпы адамзатық аксиологиялық құндылықтар қатарын құрайтын *махаббат және бақыт* концептілерінің концептуалды құрылымында қанағат сезімі ұғымының келуімен байланысты деп ойлаймыз. Ал қанағат концептісінің жастар танымында тірек концепт ретінде қалыптаспауы жалпы қоғамның қазіргі даму деңгейінде бұл ұғымның маңыздылыққа ие болмауы, керісінше, баю, алғы жылжу, көбейту деген құндылықтардың басымдығымен байланысты деп есептейміз.

Тірек концептілер ретінде аталған «тағдыр» концептісі қазақ мектебін бітірген студенттердің танымында басым көрінбейді. Ал орыс мектебін бітіргендер арасында аталған концептіні таңдағандар саны -18,7 %.

Сауалнама қорытындысы білім беру мазмұны оқушы танымында ұлттық дүниетаным мәдениеті туралы толыққанды түсінікті қалыптастырмай тынын көрсетіп отыр. Қолданыстағы оқулықтарда елтаным материалдары деген атаумен жекелеген материалдық

мәдениет үлгілерін қамтығанымен, оқушы танымында құндылықтар жүйесін сіңіретін тілдік материалдар, семантикалық талдаулар ұсынбайды. Соның нәтижесінде оқушы бойында ұлттық мәдениет пен тілге адамзат мәдениетінің бір бөлшегі ретінде қарау, айналасындағы шынайы өмірді ұлттық дүниетаным құндылықтары тұрғысынан бағалау дағдылары қалыптаспай отыр деп қорытынды жасауға болады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақ тілін оқыту мазмұнында аксиологиялық құндылықтар қалай берілуі керек?

Оқушының танымында әлем туралы көзқарастың ұлттық құндылықтарын қалыптастыру үшін аксиологиялық концептілердің семантикалық құрылымын жеке-жеке беру керек пе, әлде тірек концептілердің өзара байланысын анықтап, концептосфералық – семантикалық жүйе ретінде ұсыну керек пе? А.Вежбицкая әр ұлттың менталитетін анықтайтын жалпылаушы мағыналық ерекшеліктердің болатынын айтады [17,]. Мысалы, неміс халқының дүниетанымындағы басты мағыналық ерекшелік өмірдің барлық саласындағы тәртіп түсінігінен [6], орыс халқы үшін тағдырға салу ұстанымынан [18], француз халқы үшін заңды қадағалау түсінігінен көрінеді.

Қазақ менталитетінің басы ерекшелігі «ұят болады», «кең болсаң – кем болмайсың», «сөз тас жармаса, бас жарады», «нар тәуекел» деген ұлттық дүниетаным құндылықтарын жинақтаушы тірек ұғымдардан көрінеді деп есептейміз.

1. Бар болу: негізгі тілдік көрінісі – «шүкір». *Туысы бар, дәулеті бар, үй-жайы бар, жұмысы бар, берері бар, айтары бар. Бар болу семантикасының градациялық*

жоғары деңгейі – молшылық сөзімен беріледі: дастарқаны мол, қолы мол, берері мол, жері мол, егіні мол, ағайыны мол. Көп түкірсе, көл болады.

2. Ұят болады: ардан, намыстан аттамау, өзінің парызы мен міндеттерін жоғары сезіну, адамдардың әрекетін «ұяты бар, ұят болды, ұяты бар екен» сөздері арқылы бағалау. Ұят болады ұғымы қаза халқын ата-баба ұстанған жодан аттау ұят болады» салт-дәстүрді ұстану үй көрсету, дастарханна дәм тату, төрден орын беру, аталар жолы, ұлы тұлғаларды дәріптеу, өткенді дәріптеу, пір тұту, бағалау. Салт-дәстүр отбасында, туыстар арасында, жақын адамдар арасындағы қарым-қатынаста көрінеді, белгілі бір топ ішінде іске асады. «Ұят болады» семантикалық өрісінің ең жоғары градациялық деңгейі намысты жібермеу, намыстан аттамау сөздері болып табылады.

3. Бейнелілік: оқиғаны не әрекетті әсерлі, бейнелі беру. Бейнені ассоциациялық байланыстар орнату арқылы көзге елестету, құрғақ логикалық байланыстан гөрі, адамның сезім дүниесіне әсер ете отырып, жеткізу қазақ ұлтына тән ойлау моделінің негізгі ереушелігі болып табылады.[3,15].

4. Маңдайға жазғаны: сәті түсіп, жолы болып, тағдырдың дегені, тағдырға не шара, бәрі тәңірдің қолында, жаман айтпай, жақсы жоқ, адамның дегені бола ма, алланың дегені

болады ма, жолы болады, жол болсын, жолы ауыр, бұйыртқан дәмді жейміз, бұйырғаны осы, бұйрық та деген сөз тіркестерінде әрекетті орындаушы адам емес, бір сырттан басқаратын тылсым күшке сілтеме жасау, оның не екенін атамау, алайда оның күшін мойындау, оған бой ұсыну бар.

Оқулық мазмұнында ұлттық менталитетке тән ерекше ойлау модельдерін жеткізетін тілдік материалдар қолданатын аясына қарай лексикалық тақырыптармен байланысты ұсынылуы керек. Тілдік материалды ұсыну тірек ұғымдармен байланысты ассоциациялық байланыстардың сөздердің тіркесі түрінде анықталып, келесіде сөз этимологиясын, оның тарихын анықтау, сөзбен байланысты халықтың таным-түсінігін баяндаумен жалғасады. Ал аксиологиялық құндылықты қалыптастырудың соңғы кезеңі олардың мәтіндер ішінде, сөйлеу жағдаятында, оқиғалармен байланысты қолданылуын келтіру, оқушыларға талдату, бағалау, пікірге шақыру, рөлдік ойындар ұйымдастыру түрінде жүргізуге болады.

Аксиологиялық концептілердің мазмұны туралы толық ақпарат алу үшін оның көрінетін барлық тілдік жағдаятын (сөз, сөз тіркесі, мақал-мәтелдер, мәтін) кешенді қарау маңызды. Сонда ғана ұлттық аксиологиялық құндылықтарды оқушы бойына сіңіреді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. Президенттің 2017 жылғы 26 сәуірдегі Жолдауы. – Алматы: Егемен Қазақстан, 2017. – 2 -бет.
2. 2017-2018 оқу жылында Қазақстан Республикасының жалпы орта білім беретін ұйымдарында оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы: Әдістемелік нұсқау хат. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2017. – 16- б.
3. Нысанбаев А.Тәуелсіз Қазақстанның құндылықтар әлемі. – Мир ценностей независимого Казахстана. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия және саясаттану институты, 2011. – 271 б.

4. Карасик В.И. Языковые ключи. – М.: Генезис, 2009. – 520 с.
5. Джамбаева Ж.А. Ключевые понятия лингвоконцептологии и средства репрезентации концептов. Вестник КГУ имен. Ч.Уалиханова, 2018, №4, стр. 52-57.
6. Бабаева Е.В. Лингвокультурологические характеристики русской и немецкой аксиологических картин мира: дис ... д-ра филол. наук. – Волгоград, 2004. – 438с.
7. Ахметжанова З.К. Казахская лингвокультура: язык, человек, этнос, Алматы, Елтаным, 2016. – стр. 82-110.
8. Уәли Н. Тіл экологиясы // Ана тілі. – 2009. – 26 ақпан (№ 8). – 5 б. Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері. Ф.ғ.д. ғылыми дәрежесін алу үшін дайынд. Дисс, авторефераты. – Алматы, 2007. – 3-б.
9. Байғұтова А.М. «Қазақ әйелі» концептісінің этномәдени сипаты. Ф.ғ.к. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты, А., 2008. – 27 б.
10. Қошанова Ж. «Қазақ тіліндегі «байлық-кедейлік» концептісі: танымдық сипаты мен қызметі. Ф.ғ.к. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты, – А., 2009. 27 б.
11. Сейдикенова А.С. Қазақ және француз тілдеріндегі «Өзім-өзге» концептілері (мәтіндер негізінде). Ф.ғ.к. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты, – А., 2009. 29 б.
12. Шалбаева А.Ж. Жақсылық/ жамандық концептілерінің танымдық көрінісі (қазақ және орыс тілі материалдары бойынша). Ф.ғ.к. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты, – А., 2010, 22 б.
13. Султангубиева А.С. Тілдік бейнедегі «жүрек» концептісінің көрінісі (қазақ, орыс, ағылшын т.б.). Ф.ғ.к. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты, – А., 2009.
14. Бияздықова Ә. Қазақ тіліндегі бақыт концептісінің танымдық сипаты мен қызметі. Ф.ғ.к. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты, – А., 2014
15. Күштаева М.Т. «Тары» концептісінің семантикалық құрылымы мен лингвомәдени мазмұны. Ф.ғ.к. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация, – А., 2002. 192 б.
16. Амирбекова А.Б. Аксиологиялық сөздік құрастырудың маңыздылығы мен қажеттілігі.
17. Фронтава. Ю.Л. Аксиологический концепт сквозь таксономическую призму (на примере концепта судьба). Вестник 8(64)2008, стр.141-145.
18. А. Вежбицкая. Семантические универсалии «примитивное мышление» // Язык. Культура. Познание. – М. 1996. – С. 291-325.
19. Седых А.П., Феоктистова Е.Е. Ключевые национальные концепты во французской лингвокультуре. Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. Серия. Языкознания, 2010. – стр. 55-61.

ЕРНАЗАРОВА З.Ш.

АКСИОЛОГИЧЕСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ В ОБУЧЕНИИ КАЗАХСКОМУ ЯЗЫКУ

д.ф.н., профессор, Университет КИМЭП,

г. Алматы, Казахстан

e-mail: ezauresh@kimep.kz

Аннотация. В современной методике преподавания казахского языка активизируется антропоцентрически ориентированный подход к обучению языку. Как правило, в системе школьного филологического образования ведущей оказывается коммуникативная функция языка, однако она не единственная, а в аксиологическом аспекте не главная. Овладевая языком и в, частности, значением слов, носитель языка начинает видеть мир под углом зрения, подсказанным его родным языком, и сживается с концептуализацией мира, харак-

терной для соответствующей культуры. Однако анализ содержания учебников по казахскому языку показал, что национальные аксиологические концепты не всегда передаются в системном характере. Идея аксиологического подхода в преподавании казахского языка сегодня становится приоритетной, так как формирование у школьников ценностного взгляда на родной язык способствует становлению национального самосознания личности и предполагает обучение казахскому языку как национально-культурной ценности через осознание исторических взаимосвязей языка и культуры.

Ключевые слова: аксиологические концепты, анализ содержания учебников, ассоциативный опрос, ценностный взгляд.

YERNAZAROVA Z.Sh.

AXIOLOGICAL PRINCIPLES IN TEACHING THE KAZAKH LANGUAGE

Doctor of philological sciences, Professor,

KIMEP University, Kazakhstan

e-mail: ezauresh@kimep.kz

Abstract. *The anthropocentric approach becomes popular in modern teaching the Kazakh language. A communicative function of language is commonly accepted as an important one in the school education system. But it is not a leading one in the axiological aspect.*

However, the analysis of Kazakh language textbooks' content showed that national axiological concepts are not always transmitted on a systemic basis. The axiological approach in the Kazakh language teaching becomes a priority today because formation of learners's value via native language contributes to the individual's national identity formation.

Keywords: *axiological values, supporting concepts, association survey, analysis of the content of textbooks, value view.*

ГРНТИ 06.77.67

М.Р. БОГАТЫРЕВА¹, А.М. ЮМАГУЛОВ², П.П. РЯБУХИН³¹к.с.н., доцент кафедры социологии труда и экономики предпринимательства
^{2,3}магистрантыБашкирский государственный университет,
г.Уфа, Республика Башкортостан, РФ
e-mail:bmari78@mail.ru

К ВОПРОСУ О УПРАВЛЕНИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ В ОРГАНИЗАЦИИ

Аннотация. В данной статье рассмотрены особенности управления человеческими ресурсами. На сегодняшний день этот вопрос получил особую актуальность, поскольку все крупные отечественные организации зачастую используют устаревшие методы управления персоналом, а сами человеческие ресурсы рассматриваются не более чем инструмент для достижения поставленной цели предприятия. Авторами было актуализировано понятие «человеческий потенциал», в котором была выделена психологическая составляющая данного определения и рассмотрены особенности управления человеческим потенциалом на предприятии, в зависимости от влияния 4 групп внешних факторов.

Ключевые слова: Управление человеческими ресурсами, персонал, организация труда, ресурсы, стратегия организации

ВВЕДЕНИЕ

Вопрос эффективного управления человеческими ресурсами остается важнейшим вопросом для любой организации и образовательной в том числе [1].

Это направление, в такой же степени, как и управление финансовыми и материальными ресурсами, имеет существенное значение для каждой организации, поскольку именно от качества трудовых ресурсов и умения ими управлять зависит развитие организации, ее конкурентоспособность. Этим и обусловлена актуальность исследования данного вопроса.

Одними из первых ученых, чьи исследования посвящены данной проблематике, были ученые Мичиганской школы (1984 г.), которые утверждали,

что управление человеческими ресурсами и сама структура организации должны регулироваться в соответствии со стратегией организации [2].

В соответствии с этим ими были выделены 4 функции:

- отбор;
- аттестация;
- вознаграждение;
- развитие.

Кроме того, огромный вклад в данный процесс внесли исследователи Гарвардской школы – М.Биер и др. (1984 г.), разработанная ими схема имеет название «Гарвардской» [1].

Смысл заключается в том, что управление человеческими ресурсами характеризуется двумя факторами:

- 1) за все отвечает руководитель среднего звена;

2) работники сами вырабатывают правила, которые определяют развитие персонала.

В современной российской практике управление персоналом носит по-прежнему консервативный характер и основывается на жестком выполнении персоналом поставленных задач.

ЦЕЛЬ И ЗАДАЧИ ИССЛЕДОВАНИЯ

Целью данного исследования является выделение особенностей организации труда и управления человеческими ресурсами в организации.

Для достижения поставленной цели необходимо решение ряда задач:

- рассмотреть понятие «человеческие ресурсы» и дополнить его;
- выделить особенности организации труда и управления человеческими ресурсами на предприятии.

МЕТОДОЛОГИЯ

При анализе понятия используются теоретические методы исследования, такие как сравнительный анализ, синтез, обобщение, изучение и анализ различной литературы по заданной проблематике.

Так же были использованы эконометрические методы: построение множественной регрессии, с последующей интерпретацией полученных данных.

РЕЗУЛЬТАТЫ

В современной литературе можно встретить различные дефиниции понятия «человеческие ресурсы», которые представлены как зарубежными, так и отечественными авторами.

В таблице 1 представлены дефиниции понятия «человеческие ресурсы» [3].

Таблица 1 – Дефиниции понятия «человеческие ресурсы»

Автор	Дефиниция
Отечественные авторы	
Кибанов А.Я.	«Это понятие, отражающее главное богатство любого общества, процветание которого возможно при создании условий для воспроизводства, развития и использования этого ресурса с учетом интересов каждого человека»
Максимцев И.А., Горелов Н.А.	«Это трудоспособное население, являющееся материальной основой человеческого потенциала, который характеризует степень развития физических и духовных способностей человека»
Наумова Е.Ю.	«Это совокупность людей, их физические и умственные способности, которые можно потенциально использовать в качестве производственного ресурса, для повышения эффективности функционирования любой экономической системы»
Зарубежные авторы	
Армстронг М.	«Это наиболее ценные активы организации, которые индивидуально и коллективно вносят вклад в достижение организационных целей»

Источник: [3]

Анализируя приведенные понятия, можно сделать вывод о том, что все авторы рассматривают человеческие ресурсы с позиции трудовых ресурсов для организации.

На наш взгляд, отсутствует психологическая составляющая данного определения.

Авторами предлагается следующее дополнение данного понятия: человеческие ресурсы – это широкое понятие, включающее в себя умственные, психологические, социальные и физические составляющие, влияющие непосредственно на производственный процесс

и определяющие дальнейшее состояние организации.

На систему управления человеческими ресурсами постоянно влияет ряд факторов, таких как:

- стадия жизненного цикла организации;
- обеспеченность ресурсами;
- динамичность внешней среды;
- степень конкуренции на рынке.

В таблице 2 подробно расписаны особенности управления человеческими ресурсами, в условиях перечисленных факторов внешней среды.

Таблица 2 – Особенности управления человеческими ресурсами в условиях воздействия факторов внешней среды

Фактор	Особенности
Обеспеченность ресурсами	Избыток ресурсов (материальных/трудовых/финансовых) ведет к их нерациональному использованию и как следствие, снижению эффективности работы. Но и недостаток ресурсов также имеет свои отрицательные стороны: чрезмерная экономия на персонале в последствии ведет к возникновению брака и спаду качества производства. Важно отметить, что работа в условиях постоянного напряжения и стресса ведет к негативным экономическим последствиям
Динамичность внешней среды	Чаще всего это касается тех отраслей, где происходят частые изменения, например, в области высоких технологий. Здесь необходимо построить такую систему управления человеческими ресурсами, которая способствовала бы адекватной оценке, стратегии подбора персонала, обучения и стимулирования, для того что бы поспособствовать их адаптации к постоянным изменениям и стимулировать их на обучение
Степень конкуренции на рынке	Если на рынке существует несколько сильных конкурентов, то среда считается достаточно сложной для функционирования. Для кадровой службы важно постоянно отслеживать уровни оплаты труда и способы стимулирования, для того что бы другие организации не поспособствовали образованию текучести опытных и профессиональных кадров
Стадии жизненного цикла организации, среди которых выделяют:	
Формирование организации	На данном этапе не выделяют управление человеческими ресурсами как отдельную функцию. Основная функция управления человеческими ресурсами – стабилизация деятельности предприятия

Интенсивный рост	Здесь уже выделяется самостоятельная функция – управление человеческими ресурсами. Основная задача такого направления – обеспечение роста компании за счет качественного роста человеческого потенциала. Важно для данного этапа: развивать линейных руководителей в отношении грамотного и современного менеджмента персонала
Стабилизация	Деятельность по управлению человеческими ресурсами осуществляется во всех направлениях. Основная задача – повышение эффективности процессов предприятия, развитие и обучение сотрудников предприятия, пересмотр и совершенствование системы мотивации для дальнейшего роста производительности труда
Кризис	Здесь важен поиск и подбор активных топ-менеджеров, переход на инновации, экспериментальные формы организации взаимодействия сотрудников и подразделений. Возможно сокращение персонала

Источник: составлено автором

Таким образом, исходя из данных, представленных в таблице 2, можно заключить, что на систему управления человеческими ресурсами особое влияние оказывают внешние факторы, в зависимости от которых будет изменяться подход к персоналу.

Далее, риски, связанные с факторами внешней среды, являются наиболее значительными для компаний с точки зрения ущерба и обуславливают необходимость формирования работоспособной системы управления персоналом предприятия.

Чтобы определить круг возможных причин реализации кадровых рисков, исследователи, занятые в данной области, прибегают к построению действенных математических моделей, позволяющих качественно формализовать задачу оценки системы управления персоналом.

Формализация задачи оценки системы управления персоналом на предприятии производится путем построения множественной регрессион-

ной модели при следующих факторах, предположительно влияющих на качество труда, характеризующееся удовлетворенностью предоставленными условиями труда:

- система мотивации сотрудника;
- среднемесячная заработная плата сотрудника;
- профессионализм персонала;
- трудовой стаж сотрудника.

Пусть y – показатель качества труда; x_1 – система мотивации сотрудников; x_2 – среднемесячная заработная плата сотрудника; x_3 – профессионализм персонала; x_4 – трудовой стаж сотрудника, n – число исследуемых сотрудников.

Показатели оцениваются в баллах по шкале от 0 до 1.

В таблице 3 представлены исходные данные для построения множественной регрессионной модели зависимости показателя удовлетворенности персонала, предоставленными условиями труда от предполагаемых факторов.

Таблица 3 – Исходные данные

Система мотивации, x1, балл	Среднемесячная заработная плата сотрудника, x2, балл	Профессионализм персонала, x3, балл	Трудовой стаж сотрудника, x4, балл	Качество труда, y, балл
0,947	0,829	0,375	0,176	0,491
0,902	0,492	0,448	0,368	0,511
0,512	0,131	0,673	0,676	0,565
0,907	0,439	0,128	0,353	0,358
0,370	0,851	0,310	0,876	0,538
0,631	0,645	0,878	0,227	0,645
0,340	0,169	0,677	0,550	0,514
0,749	0,736	0,853	0,539	0,743
0,192	0,815	0,645	0,878	0,651
0,590	0,997	0,538	0,383	0,579
0,106	0,753	0,266	0,182	0,293
0,282	0,768	0,387	0,410	0,433
0,026	0,087	0,886	0,725	0,583
0,948	0,802	0,114	0,783	0,518
0,126	0,329	0,841	0,526	0,569
0,170	0,798	0,772	0,238	0,548
0,825	0,165	0,071	0,489	0,311
0,577	0,047	0,609	0,600	0,516
0,294	0,171	0,469	0,132	0,314
0,371	0,302	0,553	0,715	0,523
0,673	0,382	0,959	0,403	0,691
0,651	0,347	0,015	0,179	0,211

Далее, на основе эконометрических расчетов с помощью MS Excel, нами были получены следующие данные, представленные на рисунке 1.

Регрессионная статистика						
Множественный R	0,900					
R-квадрат	0,810					
Нормированный R-квадрат	0,658					
Стандартная ошибка	0,109					
Наблюдения	22					
Дисперсионный анализ		df	SS	MS	F	Значимость F
Регрессия	4	0,447	0,112	2,598	1,964	
Остаток	17	7,310	4,299			
Итого	21	0,447				
	Коэффициент	Стандартная ошибка	t-статистика	P-Значение	Нижние 95%	Верхние 95%
У-пересечение	-1,388	5,080	-2,734	0,014	-2,459	-3,167
Переменная X 1	0,166	5,660	2,933	0,016	0,166	0,166
Переменная X 2	0,152	4,490	3,386	0,002	0,152	0,152
Переменная X 3	0,442	6,710	6,601	0,000	0,442	0,442
Переменная X 4	0,240	4,420	5,436	0,000	0,240	0,240

Рисунок 1 – Результаты реализации функции «Регрессия»

Показатель множественной корреляции (множественный R), который характеризует тесноту связи рассматриваемого набора факторов с исследуемым признаком, составил 0,90, что свидетельствует о надежности модели.

Таким образом, рассчитанный коэффициент детерминации говорит о том, что 90 % вариации признака Y учтено в модели и обусловлено влиянием на него факторов, включенных в модель. Прочие факторы, не включенные в модель, составляют соответственно 10% от общей вариации Y.

Проверив с помощью критерия Фишера значимость полученного уравнения, можно сделать вывод о его значимости.

Кроме этого, важно отметить, что проведенный анализ значимости факторов по t-критерию Стьюдента, также указал на значимость каждого параметра для уравнения.

Построенная в ходе регрессионного анализа зависимость имеет следующий вид (1):

$$y = -1,388 + 0,166x_1 + 0,152x_2 + 0,442x_3 + 0,240x_4 \quad (1)$$

По результатам проведения регрессионного анализа можно сделать следующие выводы:

- если показатель системы мотивации увеличится на 1 единицу, то качество труда вырастет на 0,166 единиц;
- если уровень среднемесячной заработной платы увеличится на 1 единицу, то качество труда вырастет на 0,152 единиц;
- если уровень профессионализма увеличится на 1 единицу, то качество труда возрастет на 0,442 единиц;
- если показатель трудового стажа сотрудника увеличится на 1 единицу, то качество труда повысится на 0,240 единиц.

Таким образом, по результатам проведенного регрессионного анализа выявлено, что наибольшее влияние на качество труда сотрудников оказывает уровень их профессионализма.

Поэтому при построении эффективной системы управления персоналом на предприятии, на данный факт необходимо обращать особое внимание.

В данных целях следует качественно подходить к вопросу отбора персонала, а также проводить ежегодные периодические аттестации и повышение квалификации персонала.

Меньшее влияние на качество труда оказывает такой показатель, как уровень среднемесячной заработной платы сотрудника. Однако это не говорит о том, что уровень оплаты труда не влияет на качество труда и все сотрудники работают одинаково хорошо или плохо независимо от уровня оплаты их труда. Необходимо задуматься о повышении значимости фактора путем приведения заработных плат сотрудников к соотношению «цена труда – качество труда».

ВЫВОДЫ

Исходя из проведенного исследования можно сделать следующие выводы:

- анализ дефиниции «человеческие ресурсы» позволил выявить отсутствие психологической составляющей при определении данного понятия, и авторами было предложено дополненное и уточненное определение понятия «человеческие ресурсы»;
- в ходе исследования теоретических аспектов управления человеческими ресурсами были выделены 4 группы факторов, которые влияют на управление человеческими ресурсами, определяя собственные задачи и цели управления в соответствии с содержанием каждого этапа;
- на основе регрессионного анализа были выявлены факторы, наиболее

влияющие на систему управления персоналом, кроме этого были даны общие рекомендации по выстраиванию данной системы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Богатырева, М. Р. Учебный справочник "Управление персоналом организации: Учебный справочник для студентов специальности «экономика труда» экономического факультета / М. Р. Богатырева ; Автор-составитель Богатырева М.Р. – Уфа : РИЦ Башкирского государственного университета, 2012. – 80 с. – ISBN 978-5-7477-3123-3.

2. Губанова С.Е., Внучков Ю.А., Комонов Д.А. Исследование проблем управления человеческими ресурсами организации на современном этапе // Вестник ГУУ. 2017. №10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/issledovanie-problem-upravleniya-chelovecheskimi-resursami-organizatsii-na-sovremennom-etape> (дата обращения: 19.10.2021);

3. Николаев Н.А. «Человеческие ресурсы» в системе понятий менеджмента и экономики труда // Вестник АГТУ. Серия: Экономика. 2019. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/chelovecheskie-resursy-v-sisteme-ponyatiy-menedzhmenta-i-ekonomiki-truda> (дата обращения: 19.10.2021);

БОГАТЫРЕВА М.Р.¹, ЮМАГУЛОВ А.М.², РЯБУХИН П.П.³

ҰЙЫМДАҒЫ АДАМИ РЕСУРСТАРДЫ БАСҚАРУ МӘСЕЛЕСІНЕ

¹k.S.N., Associate Professor of the Department of Sociology of Labor and Business Economics
^{2,3} undergraduates

Bashkir State University,
Ufa, Republic of Bashkortostan, Russian Federation
e-mail:bmari78@mail.ru

Аңдапта. Мақалада адам ресурстарын басқару ерекшеліктері қарастырылған. Бүгінгі таңда бұл мәселе ерекше өзектілікке ие болды, өйткені барлық ірі отандық ұйымдар персоналды басқарудың ескірген әдістерін жиі қолданады, ал адами ресурстардың өзі кәсіпорынның мақсатына жетудің құралы болып табылады. Авторлар «адам әлеуеті» ұғымын өзекті етті, онда осы анықтаманың психологиялық құрамдас бөлігі анықталды және сыртқы факторлардың 4 тобының әсеріне байланысты кәсіпорындағы адам әлеуетін басқару ерекшеліктері қарастырылды.

Түйін сөздер: Адами ресурстарды басқару, қызметкерлер, еңбекті ұйымдастыру, ресурстар, ұйымның стратегиясы

BOGATYREVA M.R.¹, YUMAGULOV A.M.², RYABUKHIN P.P.³

THE ISSUE OF MANAGING HUMAN RESOURCES IN THE ORGANIZATION

¹Candidate of Sociological Sciences,
Associate Professor of the Department of Sociology of Labor and Business Economics
^{2,3} undergraduates

Bashkir State University,
Ufa, Republic of Bashkortostan, Russian Federation
e-mail:bmari78@mail.ru

Abstract. This article discusses the features of human resource management. This issue has become particularly relevant, since all large domestic organizations often use outdated methods of personnel management, and the human resources themselves are considered nothing more than a tool to achieve the goal of the enterprise. The authors updated the concept of «human potential», which highlighted the psychological component of this definition, and considered the features of human potential management at the enterprise, depending on the influence of 4 groups of external factors.

Keywords. Human resource management, personnel, labor organization, resources, organization strategy.

FTAMP 16.21.47

А.М. ХАЛЫКОВА¹, Г.А. КУАНЫШЕВА²¹жетекші эксперт, педагогика ғылымдарының магистрі,²жетекші эксперт,Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы,
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

ПЕДАГОГТЕРДІҢ КӘСІБИ ТҰЛҒАЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫНЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ШАРТТАРЫ

Аңдатпа. Білім беру модернизациясы педагогтердің кәсіби тұлғалық құндылық қасиеттерін дамыту міндеттерін алдыңғы орынға қояды. Педагогтердің кәсіби тұлғалық құндылықтарының педагогикалық-психологиялық шарттары педагогтердің жеке тұлғалық нақты ұмтылысын, қызығушылығын, іс-әрекетін және онымен айналысуын қарастырады. Педагогтің кәсіби тұлға дамуының негізгі ерекшелігі – өзін-өзі ақпараттандырудың жоғары деңгейіне көшу. Кәсіби даму процесінде педагог – өзінің құндылықтар жүйесін, іс-әрекет тиімділігі мен іс-әрекетінің талаптарын қоғамдағы әлеуметтік қарым-қатынастың үйлесімділігіне байланысты ұйымдастырады.

Түйін сөздер: кәсіби тұлғалық құндылық, кәсіптік білім беру, педагогикалық-психологиялық шарттар, кәсіби өзін-өзі жетілдіру, кәсіби даму.

КІРІСПЕ

Кәсіби білім беру және кәсіби қызмет барысында педагогтердің кәсіби тұлғалық құндылықтарын дамыту педагогика және психология ғылымдарының өзекті мәселелерінің бірі. Сондай-ақ біздің елімізде кәсіби құндылықтардың педагогикалық-психологиялық шарттарының қалыптасуы әлеуметтік және экономикалық жағдайлардың, білім беру саласындағы инновациялардың, әсіресе, кәсіби білім беру, кәсіби өзін-өзі жетілдіру ұғымдарының мәні мен мазмұнына көңіл аудару өте маңызды.

Өйткені, қазіргі заманғы кәсібиліктің жаңа мағынасы және оның қалыптасуы, адам капиталының кәсіби даму құндылықтарын түбегейлі қайта бағалауды қажет етеді. Сондай-ақ, болашақ педагогтерге қойылатын талаптар, оларды оқыту мен тәрбиелеу, кәсіби қызметке бағыттау және кәсіптік өзін-өзі ақпа-

раттандыруды қалыптастырудың объективті педагогикалық-психологиялық шартын айқындау болып отыр.

Сонымен қатар, қазіргі жоғары білім беру жүйесінде болашақ педагогтердің кәсіби тұлғалық құндылықтарына ерекше мән беріліп, педагогикалық оқу орындарының негізгі міндеттерінің біріне олардың кәсіби-тұлғалық құндылықтарының педагогикалық-психологиялық шарттарын қалыптастыру негізге алынады. Себебі, тұлғаның құндылық сапасын, оның жалпы қызметін реттейтін мінез-құлықтың бағыты мен ерекшеліктерін анықтайтын құндылық оның білімі. Кәсіби даму процесінде тұлға – өзінің құндылықтар жүйесін, кәсіби қызметтің тиімділігі мен кәсіби іс-әрекетінің талаптарын қоғамдағы әлеуметтік қарым-қатынастың үйлесімділігіне байланысты ұйымдастыруы қажет.

Осы орайда біз, «кәсіби құзыреттілік» ұғымын кәсібиліктің жоғары деңгейін бейнелеуде қолданылатындығына мән береміз. Себебі, көптеген ғалымдардың еңбектерінде «кәсіби құзыреттілік» ұғымы «кәсіби қызметке даярлық» (В.А. Слостенин, Н.Н. Лобанова, А.И. Панарин және т.б.) және «педагогикалық кәсібилік» (А.И. Пискунов, В.В. Косарев және т.б.) ұғымымен теңестіріледі. Кәсіби құзыреттілік категориясын айқындау үшін оларды әр түрге айналдыру, нақтылау және жалпы логикалық ұғымға біріктіруді жүзеге асыру керек.

«Білу» – тек кәсіби қызметтерді жүзеге асыру үшін қажетті нақты, ақиқат білім ғана емес, сонымен қатар ақиқат мәні бар және білім мен білікті қолдануға бағыттайтын құндылық.

«Жасай алу» – педагогикалық процесті жүзеге асыру амалы ғана емес, адамның ең басты білігі өзінің ішкі жан дүниесін еркін және саналы сезіне білуде де, сыртқы кәсіби педагогикалық қызметте де субъект бола білу.

«Дегеніне жету» – қойылған мақсатқа заң, адамгершілік және мәдениет шеңберінде жете білу.

Қазіргі педагогикалық сөздікте «кәсіби құзыреттілік» – адамның өзіндік кәсіби білім деңгейімен, тәжірибесімен және жеке қабілеттерімен, өз білімін үздіксіз көтеруге ұмтылысымен, өзін-өзі жетілдіруімен, іс-әрекетке деген шығармашылық және жауапты қатынасымен анықталады.

Ал, этимологиялық түсінік бойынша «шарт» белгілі бір жағдайды анықтаушы ретінде қарастырылса, екінші жағынан бір нәрсеге тәуелді жағдай ретінде қарастырылады. Философиялық тұрғыдан бұл термин бір нәрсенің белгілі бір ортаға қатынасын сипаттайды. Егер, белгілі бір себеп немесе өзге-

ше құбылыстар пайда болса, онда негізгі шарттар туындайды.

ЗЕРТТЕУДІҢ МАҚСАТЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ

Педагогикалық-психологиялық шарттар білім беру ортасының негізгі факторларын, процестерінің және құбылыстарының сапалық сипаттамасы, олар қызметті ұйымдастырудың негізгі талаптарын, объективті мүмкіндіктердің жиынтығын, мақсатты түрде құрылған педагогикалық-психологиялық процестің мән-жайын білім беру ортасында жүзеге асырады. Сонымен бірге ол белгілі бір шешім шығару және оқу жүйесінің тиімділігін арттыруға ықпал етеді. Педагогикалық-психологиялық шарттың пайда болуының мақсаты – жоспарланған нәтиженің маңызды сипаттамалары және мақсатқа жету процесі орындалған ортаның негізгі ерекшелігі [1].

Педагогикалық-психологиялық шарттар түсінігінің пайда болуы «педагогикалық процесс» түсінігімен тығыз байланысты, өйткені педагогикалық-психологиялық шарттар педагогикалық процестен және оның мақсатты орындалуынан пайда болады. Ал педагогикалық процесс бұл – педагогикалық жүйенің функционалды сипаттамасы және оның жеке даму әлеуетінің жетекші факторы.

Педагогикалық жүйенің элементтеріне: мақсаттар мен міндеттер; педагогтер мен білім алушылар; олардың өзара байланысы; принциптер мен шарттар; мазмұны мен ұйымдастыру формалары; құралдар мен әдіс-тәсілдер; бақылау мен түзету; нәтижелері мен оларды бағалау енеді [2].

Яғни, педагогикалық шарттар деп – алдымызға қойылған міндетке жеткізуді қамтамасыз ететін оқыту мазмұны

және ұйымдастыру түрлерінің объективті мүмкіндіктері мен оларды жүзеге асырудың материалдық мүмкіндігінің жиынтығы деп тұжырымдаймыз.

Демек, педагогтердің кәсіби тұлғалық құндылықтарының психологиялық-педагогикалық шарттары олардың жеке тұлғалық нақты ұмтылысын, кәсіби қызметті меңгеріп, онымен айналысуын қарастырады.

Жеке тұлғаның кәсіби дамуының негізгі шарты – кәсіби өзін-өзі ақпараттандырудың жоғары деңгейіне көшу. Педагогикалық-психологиялық әдебиеттің теориялық талдауы педагогтердің кәсіби тұлғалық құндылықтарын, олардың өзара қарым-қатынастарындағы кәсіби дамуын бақылауға мүмкіндік береді.

Педагогтердің кәсіби тұлғалық құндылықтарды дамыту үшін педагогикалық-психологиялық шарттар төмендегідей анықталады:

- біріншіден, білім беру процесінде мамандыққа бейімдеуге педагогикалық-психологиялық бағдар беру (кәсіптік бағдар беру, кәсіптік кеңес беру, бейімдеу);

- екіншіден, белгілі бір кәсіби құндылық деңгейін меңгеруге негізделген оқыту процесінде кәсіпті меңгеру үшін болашақ педагогтердің бойында педагогикалық-психологиялық даярлықты қалыптастыру: білім алу, мамандыққа арналған кәсіби дағдыларды дамыту, жеке әлеуетін дамыту (интеллектуалды, коммуникативті, мотивациялық, эмоционалды-ерікті, рухани-адамгершілік); білім беру қызметін кәсіби деңгейге көшіру;

- үшіншіден, кәсіби өзін-өзі педагогикалық және психологиялық тұрғыдан дайындығын қалыптастыру;

- төртіншіден, кәсіби жоғары мотивация деңгейіне, шығармашылықтың

жоғары деңгейіне, моральдық және өзін-өзі жетілдірудің, өзін-өзі дамытудың жоғары деңгейіне негізделген мамандыққа толыққанды педагогикалық-психологиялық бейімделуді қалыптастыру [3].

Жалпы алғанда, білім беру жүйесінің басты міндеті – тұлғаны, оның әлеуетін, шығармашылық қабілеттерін дамыту, білім берудің сапасын арттырып, тұлғалық құндылықтары дамыған, кәсіби мамандарды даярлау. Бұл дәстүрлі дидактикалық және технологиялық қолдаудан, шығармашылық білім беру ортасын құрудан өзге білім беру процесін дамытумен тығыз байланысты.

ЗЕРТТЕУДІҢ ӘДІСНАМАСЫ

Ғалымдардың соңғы 15-20 жылда жүргізілген педагогикалық-психологиялық зерттеулерінің нәтижелері бойынша кәсіби құндылықтар жүйесі мыналарды қамтиды:

1. Оқу процесінің тиімділігін арттыру, сабақ барысында білім алушылардың аз уақыт ішінде көп нәрсеге қол жеткізуі;

2. Білім алушылардың психологиялық-физиологиялық ерекшеліктері мен даму кезеңдерін ескеру, денсаулығын сақтау, және білім сапасын көтеріп, кәсіптік қызметке бейімдеу;

3. Интеллектуалды, шығармашылық, әлеуетті дамытуға және денсаулықты сақтауға ықпал ету;

4. Оқу процесінде білім алушылардың қабілеттерін дамытудың теориялық негізі болып табылатын оқытудың негізгі педагогикалық-психологиялық тұжырымдамаларын жүзеге асыру;

5. Білім алушылардың тұлғалық қабілеттіліктері мен тұлғалық құндылықтарын қалыптастыру [4].

Қазіргі кезеңде кәсіби-тұлғалық құндылықтардың педагогикалық-пси-

хологиялық шарттары әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге байланысты жаңарып отырады. Бұл кәсіби құндылықтың педагогикалық-психологиялық шарттарын жеке тұлғаның бағыты бойынша өзгертіп, тұлғаның өз кәсіби даму процестеріне, кәсіби ұтқырлықтарына бағыттау қажет.

Сабақ барысында педагогтің педагогикалық-психологиялық жағдайлардың жиынтығын құру мәселесі, ол орындалатын іс-шаралардың тиімділігін арттырып отырады. Тиісті педагогикалық-психологиялық жағдайларды анықтау үшін «психологиялық жағдайлар» және «педагогикалық шарттар» ұғымдарын нақтылау ұсынылады. «Педагогикалық-психологиялық шарттар» ұғымының мәніне тоқталатын болсақ: Ол үшін Н.И.Ипполитов пен Н.Стерхованың «педагогикалық-психологиялық жағдайлар» түсінігінің анықтамасын қарастыруға болады. Олар педагогикалық-психологиялық жағдайдың жеке тұлғаның нақты сипаттамаларын трансформациялауға бағытталған білім беру және материалды-кеңістіктік ортаны өзара байланысты мүмкіндіктер жиынтығы деп санайды. Осы анықтамаға сүйеніп, педагогикалық-психологиялық шарттар адамға, дәлірек айтқанда, оқу процесінің жетістігін анықтайтын жеке ерекшеліктеріне әсер етудің белгілі бір шарасы, яғни жиынтығы [5].

Педагогтердің кәсіби-тұлғалық құндылықтарының психологиялық шарттары алғашқы психологиялық жағдай ретінде білім алушылардың жас ерекшеліктерін есепке алудан басталады. Педагог білім алушылардың кәсіби құндылықтарын қалыптастыру барысында олардың іс-әрекеттерінің, мінез-құлықтарының психологиялық ерекшеліктерін ескеруі тиіс:

- біріншіден, педагогикалық-психологиялық шарт бұл – білім алушы-

ларға проблемалық тапсырмалар беру. Проблемалық тапсырмалардың компонентті мазмұны жас және психологиялық ерекшеліктеріне сай жасалуы маңызды.

- екіншіден, психологиялық шарт – көңілді және жағымды атмосфера ортасын құру. Бұл педагогке тікелей байланысты. Педагогтің шығармашыл қабілеті білім алушылардың тұлғалық белсенділіктерін арттыруға, сонымен қатар интеллектуалды ойлау қабілетінің дамуына өз септігін тигізеді.

- үшіншіден, маңызды психологиялық шарт – педагогтің білім алушылармен белсенді қарым-қатынасы. Педагог пассивті позицияны өзіне қабылдамауы қажет, ол белсенді кеңесші, білім алушылармен жақын дос болуы керек.

- төртіншіден, білім алушылардың тұлғалық құндылықтарын белсендірудің оңтайлы психологиялық әдістерін, мазмұнын, формаларын тиімді қолдану қажет.

О.В. Штеймарктың анықтауы бойынша педагогикалық шарттар педагогикалық жағдайдағы оқыту мен тәрбиелеудің мазмұнын, нысандарын, әдістері мен құралдарын таңдауды тиімді ұйымдастыру деп түсінеді. Білім беру ұйымдарында білім алушылардың тұлғалық құндылықтарын дамытудың маңызды бағыты – білім алушылардың белсенділігі мен оқу іс-әрекетінің субъектісі ретінде дамуға деген мүмкіндігі [6].

Білім алушылардың бойында құндылықтарды қалыптастырудың педагогикалық шарттары оқыту мен тәрбиелеу жүйесінің мақсатын, принциптері мен міндеттерін таңдауға байланысты, осыларға сәйкес мазмұны мен ұйымдастыру формаларын және әдістерін анықтауды жүзеге асырады. Оларға: тұлғалық құндылықтарды қалыптасты-

руға арналған оқу-тәрбие мазмұнына материалдар енгізу; білім алушылардың тұлғалық құндылықтарын қалыптастырудағы отбасының, достарының сәйкестілігін дамытуға бағдарлануы.

НӘТИЖЕСІ

Құндылық – оқудың және өздігінен білім алудың нәтижесінде қалыптасатын және адамның әлеуметтік мобильділігін анықтайтын, білім мен тәжірибеге, құндылықтар мен бейімділіктерге негізделген жалпы қабілеттерді айтады. Кәсіби құндылық жүйесі түйінді құраушы біліктілік. Ал, бұл аталған міндеттерді орындаушы өз әрекетінің нәтижесін жоспарлай алатын, бәсекеге қабілетті, еркін ойлай алатын білім алушы. Заманауи талаптарды ескере отырып білім алушылардың тұлғалық құндылықтарын төмендегідей анықтауға болады:

- шығармашылық топтарда жұмыс істеу;
- зерттеушілік әрекет;
- инновациялық әрекет, жаңа технологиялардың игерілуі;
- жарыстар мен бәйгелерге қатысу [7].

Білім алушылардың бойына тұлғалық құндылықтарды қалыптастыру – екі жақты процесс. Бұл білім алушы мен педагог арасындағы байланыстың сипатына тікелей байланысты. Олардың білім беру процесіндегі қарым-қатынасы оқу-тәрбие барысындағы өзара әрекеттесу түрінде жүзеге асырылады, яғни субъектілердің (педагог пен білім алушылардың) бір-біріне тікелей немесе жанама әсері және олардың нәтижесі когнитивтік, эмоционалды-ерікті және жеке салалардағы нақты өзгерістері.

Педагогикалық өзара іс-қимыл өзінің қатысушылары арасында танымдық қызметтің қалыптасуы мен

дамуына және жеке тұлғаның басқа да әлеуметтік маңызды қасиеттеріне әсер ететін өзара байланысты әрекеттесу процесі ретінде анықталады. Бірқатар педагогикалық-психологиялық зерттеулерде педагогикалық-психологиялық өзара іс-қимылды ұйымдастыратын және жүзеге асыратын болашақ педагогтердің кәсіби дамуына қойылатын негізгі талаптары берілген:

- педагогтер мен білім алушылар арасындағы диалогтық қарым-қатынас;
- өзара әрекеттесудің шығармашылық әсері;
- жеке тұлғаның дамуына қолдау көрсету.

Педагогикалық-психологиялық шарттар өзара әрекеттесудің сипаты мен деңгейі ретінде көбінесе педагогтердің білім алушыларға деген көзқарасымен анықталады, бұл олардың кәсіби тұлғалық құндылықтары мен қажеттіліктеріне байланысты және олардың тиісті эмоционалды қатынасы болуына себебінен.

Н.Ю. Гузева педагогтердің кәсіптік маңызды бағыттарын қалыптастыру мәселесін зерттеп, педагогикалық кәсіптік құндылықтардың үш тобын анықтады:

1) Кәсіби қызметтің шарттарына байланысты құндылықтар:

- адамдармен тұрақты қарым-қатынас;
 - еңбек туралы толық ақпарат;
 - мамандықтың гуманистік сипаты;
 - тұрақты өзін-өзі жетілдіру;
 - тақырыпты білу;
 - адамдарға құрмет пен алғыс;
 - жұмыстың шығармашылық сипаты;
- 2) Педагогтің жеке-мотивациялық саласына байланысты құндылықтар:
- кәсіби өсу перспективасының болуы;
 - ұлттық дәстүрлерді жалғастыру;

- кәсіптің бейімділігі мен мүдделеріне сәйкестігі;

- білім алушылардың назарын аударуға деген ұмтылыс;

3) Білім беру қызметінің басқару

аспектілерін көрсететін құндылықтар:

- басқа адамдардың мінез-құлқына әсер ету және оларды басқару қабілеті;

- педагог пен білім алушылардың қарым-қатынасы[8].

Білім алушылардың жалпы кәсіби тұлғалық құндылықтары

Кәсіби құндылықтар	Сипаттамасы	Білім берудегі құндылықтың мәні
Экзистенциальдық	Интроспективті диалогтық қарым-қатынас	Өмірдің мәні мен маңызы, шешім қабылдаушылық, қарым-қатынас, үміт, қамқорлық
Жағымдылық	Экстравертті, эмоционалды сана. Жеке адамның құндылықтары	Жақсылық, әділдік, альтруизм
Политикалық	Әлеуметтік ұйымдастырушылық, экстраверт	Патриотизм, азаматтық, ұлттық қадір-қасиет
Эстетикалық	Оқу процесіндегі эмоционалды-сезімтал камертон, экстраверттілік	Поэтикалық, трагедиялық, комикстік, даналық
Шығармашылық	Әлемнің құндылық байлығы, экстраверттілік	Өнер туындылары

С.Г. Вершловский және Дж. Хазард ағылшын және ресей педагогтерінің құндылық бағдарын зерттей келе, кәсіби педагогикалық құндылықтарды төмендегідей топтастырды:

1. Педагогтің кәсіби статусын ашатын құндылықтар;

2. Тұлғаның педагогикалық мамандыққа бейімділігін көрсететін құндылықтар;

3. Педагогикалық қызметтің мақсатын көрсететін құндылықтар.

Алайда, бұл жерден біз педагогикалық құндылықтардың барлығын көре алмаймыз. Е.Н. Шиянов педагогтің материалдық, рухани, қоғамдық құндылықтарын негізге ала отырып, әлеуметтік және кәсіби белсенділікті арттыратын кәсіби құндылықтарды ұсынады:

1. Құндылық, тұлғаның кәсіби және әлеуметтік ортада байланысы: педагог еңбегінің қоғамдағы маңыздылығы.

2. Педагогтердің қоғаммен қарым-қатынас барысында қажеттіліктермен қанағаттану құндылығы: адамдармен, достарымен, балалармен (яғни, балаға деген махаббаттың рухани құндылықтармен алмасуы).

3. Тұлғаның шығармашылық дамуымен, кәсіби-шығармашылық қабілеттерді дамыту мүмкіндігімен байланысты құндылық: әлемдік мәдениетке қатынас, сүйікті ісімен айналысу, өзін-өзі үнемі дамыту, жетілдіру.

4. Өзіндік дамуды жүзеге асыру құндылығы: педагогтің кәсіби еңбегіндегі шығармашылық көрінісі, мамандыққа деген қызығушылығы мен қиял өрісі.

5. Тұлғалық құндылықтардың кәсіби құндылықтарға ықпал құндылығы [9].

ҚОРЫТЫНДЫ

Педагогтердің кәсіби тұлғалық құндылықтарын дамытуда білім беру ұйымдарының оқу-тәрбие процесінде

құндылыққа бағдарланған іс-шаралар жүйелі жүргізіліп отыруы шарт. Осы жағдайда ғана білім алушылардың өмірлік ұстанымы, шешім қабылдаушылық, өзара қарым-қатынасқа түсе алушылық, өнерді бағалау, патриоттық, отансүйгіштік, кәсіби шеберлік, ұстамдылық, шыдамдылық қасиеттері дамып

жетіледі. Оқу-тәрбие процесінде білім алушылардың тұлғалық құндылықтары дамып, қалыптасуы маңызды рөл атқарады. Сол себепті білім алушылардың тұлғалық құндылықтарын дамыту сабақта және сабақтан тыс уақытта жүзеге асырылу мақсатты нәтиже берері анық.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Вершинина, Л. В. *Ценностное сознание студента (Теоретический аспект, анализ состояния)* : Монография / Л. В. Вершинина. М.: Московский психолого-социальный институт, 2005, - 180 б.
2. Eddy D. M, Elfrink V, Weis D, Schank M. J. *Importance of professional nursing values: a national study of baccalaureate programs. The Journal of nursing education.* 1994, - 262 б.
3. Столович, Л. Н. *Природа эстетической ценности / Л. Н. Столович.* -М.: Политиздат, 1972, - 271 б.
4. *Большая современная энциклопедия [Текст] / сост. Е.С. Рапацевич – Минск: Соврем. слово – 2005,- 26 б.*
5. Трофимова, Н. М. *Самообразование и творческое развитие личности будущего специалиста / Н. М. Трофимова, Е. И. Еремина // Педагогика. 2003. - № 2, – 67 б.*
6. Fahrenwald N. L, Bassett S. D, Tschetter L, Carson P. P, White L, Winterboer V. J. *Teaching core nursing values. Journal of Professional Nursing.* 2005;21
7. Leners D. W, Roehrs C, Piccone A. V. *Tracking the development of professional values in undergraduate nursing students. The Journal of nursing education.* 2006, - 69 б.
8. Артюхова, Ю.В. *Ценности и воспитание // Педагогика 1999г. - №4*
9. Hayes T. L. *An Exploration of Professional Values Held By Baccalaureate and Associate Degree Nursing Students. Electronic Theses, Treatises and Dissertations.* 2006, - 44 б.
10. Киселева, А.В. *О возможности модификации методике М. Рокича «Ценностные ориентации» / А.В. Киселева // Психологическая диагностика. - М.: 2004. - № 4, - 101 б.*

А.М. ХАЛЫКОВА¹, Г.А. КУАНЫШЕВА²

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ЛИЧНОСТНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ПЕДАГОГОВ

¹ведущий эксперт, магистр педагогических наук,

²ведущий эксперт,

Национальная академия образования имени И. Алтынсарина,

г. Нур-Султан, Казахстан

A.M. HALYKOVA¹, G.A. KUANYSHOVA²

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF PROFESSIONAL PERSONAL VALUES OF TEACHERS

¹leading expert, master of Pedagogical Sciences,

²leading expert,

I. Altynsarin National Academy of Education, Nur-Sultan, Kazakhstan

Аннотация. Модернизация образования ставит на первый план задачи развития профессиональных личностных ценностных качеств педагогов. Психолого-педагогические

условия профессиональных личностных ценностей педагогов предусматривают конкретные личностные устремления, интересы, действия и занятия педагогами. Основной особенностью развития профессиональной личности педагога является переход на более высокий уровень самоинформации. В процессе профессионального развития педагог организует свою систему ценностей, требований к эффективности деятельности и деятельности в зависимости от совместимости социальных отношений в обществе.

Ключевые слова: профессиональная личностная ценность, профессиональное образование, психолого-педагогические условия, профессиональное самосовершенствование, профессиональное развитие. .

Abstract. Modernization of education raises the issue of developing professional personal value qualities of teachers. In the process of professional development, a teacher organizes his own system of values, requirements for the effectiveness of activities and activities, depending on the compatibility of social relations in society.

Keywords: professional personal value, professional education, psychological and pedagogical conditions, professional self-improvement, professional development.

FTAMP 16.21.47

Г.Ж. ШЕРТАЕВА*Педагогика ғылымдарының магистрі,
№52 мектеп-лицей, Шымкент қ., Қазақстан*

ЕСКЕРТКІШТЕР ТІЛІНДЕГІ ЗАТ ЕСІМНІҢ ЖАСАЛУЫ

Аңдатпа. Тілдің әрбір тарихи кезеңіндегі күйін білдіретін жазба мұрағаттарсыз ешқандай да тіл тарихы жасалмақ емес. Бұл саладағы ең алғашқы міндет – тілдің әрбір тарихи дәуіріндегі өзіндік ерекшеліктерін, сыр-сипатын, мән-мағынасын көрсете алатын материалдардың бар жоқтығы, бар болса, ол қайсылар деген сұраққа жауап беру. Әдеби тілдің қалыптасу, даму тарихын жалпы халықтық тілмен, диалектілермен және көне жазба мұралар тілімен байланыстыра зерттеудің маңызды. Әдеби тіл тарихының тереңдігін көрсететін бірден-бір айғақ көне жазба ескерткіштеріміз болып табылады. Сондықтан олардың мұқият зерттелуі – ғылымдағы ең жауапты мәселелердің бірі. Орта ғасыр жазба ескерткіштер тіліне қазіргі тіліміздің қаншалықты қатысы бар екенін анықтау негізгі міндеттердің қатарына жатады. Бұл белгілі бір тілдің өзгеру, даму, қалыптасу жолдарын айқындауға да қолғабыс жасайды. Көне түркі тілдері мен қазіргі түркі тілдерінің, соның ішінде қазақ тілінің де өзіндік табиғатын танып, олардың ішкі даму заңдылықтарын ашу барысында тарихи жәдігерліктерді оқып зерттеу – ерекше маңызы бар өзекті мәселе.

Түйін сөздер: ескерткіш, зат есім, сөзжасам, грамматика, түркі тілдер.

КІРІСПЕ

Өзінің мағыналық-құрылымдық ерекшеліктері бойынша қазіргі қазақ тілінің сөзжасам жүйесі түбірлі сөздер мен суффикстер негізінде құрылған туынды сөздерді, орта ғасыр ескерткіштері тіліндегі сөзжасамдық суффикстерді және әртүрлі қосылыстарды біріктіру жолымен құрылған сөздерді қамтиды. Яғни, жазба ескерткіштер тіліндегі сөздерді сөзжасамдық жұрнақтардың көмегімен зерттеу, қазіргі қазақ тілінің деректерімен салыстыру тілдегі сөздердің жаңа лексикалық мағынасының қалыптасуы мен дамуы туралы құнды мәліметтер береді.

Көне түркі жазба ескерткіштерінің тілі дыбыс үндестігіне бағынбайды. Бұл қосымшаның бірінші дыбысы түбір

сөздің соңғы дыбысына айналмайтындығына байланысты. Түркі тілдерінде үндестік бойынша бұл -лар, -лер болып келеді. Бұл есім сөздермен де, есімдіктермен де, басқа да маңызды сөздермен де байланысты. Жазба жадыхаттар тілінде де, қазіргі қазақ тілінде де көпше формаларды құрайтын сан есімдерден кейін қолданылмайды, өйткені сан есімдер анықталатын сөздердің нақты санын көрсетеді. Мысалы: ары – лар (әулиелер), тікан - лар (тікендер), кадлік -лар (киіктер), іт - лар (иттер), чак – лар (шақтар) [1].

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Қазақ тілінде септіктер саны жетеу. Тек номинативті жағдай ешқандай қосымшаларсыз, ал қалғандары белгілі

бір қосымшалармен. Жазбаша жадыхаттар тілінде де қазіргі қазақ тіліндегі септік жалғаулар қолданылады.

Есім сөздер қолданылуы мен құрылымы бойынша жалаң да, күрделі де. Жазба жадыхаттар тілінде кездесетін жалаң зат есімдер екіге бөлінеді: біреуі-түбір зат есімдер, екіншісі – туынды зат есімдер. Жадыхаттар тіліндегі барлық сөздер бірдей түбір сөздерден, кейде туынды сөздерден құралған емес. Арнайы жұрнақтың көмегімен есім сөздерден немесе басқа сөздерден құрылуы мүмкін. Есім сөздерді зерттеу кезінде олардың синтетикалық және аналитикалық тәсілдермен жасалғанына назар аудару керек.

Сөздердің басқа тұлғалардың жұрнақтары негізінде құрылған туынды зат есімдер морфологиялық жолмен жасалады. Түркі тілдеріндегідей, ежелгі қыпшақ жазба ескерткіштері тіліндегі туынды сөзжасамдық қосымшалардың әдістері келесідей:

- 1) Есімдерден зат есімнің жасалуы
- 2) Етістіктерден және басқа да сөз таптарынан зат есімдердің жасалуы

Сонымен қатар, ежелгі қыпшақ жазба ескерткіштерінің тілінде атаулы сөздердің, етістіктердің және басқа да сөз таптарының әртүрлі санаттарын жасауда қолданылатын сөздерді түрлендіруге арналған қосымшалар бар. Бірінші санаттағы қосымшалар (аффикстер) әдетте сөзжасамдық, ал екіншісі - сөзжасамдық қосымшалар болып саналады. Грамматиканың екі саласы да синтаксиспен өте тығыз байланысты. Тіл білімінің морфологиясы саласында сөздің сыртқы формасы мен құрамдас бөліктері қарастырылды, ал жоғарыда аталған қосымшалар тек морфологияның бөлігі болса да, оларды синтаксиспен ажыратуға болмайды. Сондықтан сөздің морфологиясы мен синтаксисіне қатысты мәселелер қарастырылады.

Қыпшақ жазба ескерткіштерінің тіліндегі сөздердің құрамы мен құрылымы басқа түркі тілдес халықтардың тіліндегі сияқты түбір мен қосымшадан, яғни бір немесе бірнеше қосымшадан тұрады. Жазба жадыхаттар тілінде сөздің негізі-түбір сөз және туынды сөз. Мысалы, түбір сөздерге: ет (ет), сүт (сүт), бал (бал), аш (ас), ун (ұн), йағ (май), үкі (үкі), йүк (жүк), уя (ұя), йүң (түн) т.б. [1].

Ескі қыпшақ жазбаларының ескерткіштеріндегі сөздер дара және күрделі сөзжасам формаларында кездеседі. Мысалы, йар (жар), кервен сара (керуен сарай), Темүрқазуқ (Темірқазық, жұлдыз аты) т.б.

Н.А Кононов өзінің «Грамматика современного узбекского языка» [2]. атты еңбегінде сөздердің орфографиялық ескі қыпшақ тілінің он сөз табына жіктелгенін атап өтті. (Зат есім, сын есім, сан есім, есімдік, етістік, үстеу, шылау, жалғаулықтар, жұрнақ, одағай).

Зат есімнен зат есімді жасайтын жұрнақтар қолдану ерекшеліктеріне байланысты өнімді, өнімді және кішірейтетін мағынада да қолданылады, сонымен қатар зат есімнің кейбір түрлері синтаксистік түрде жасалады.

Жазба ескерткіштер тіліндегі есім сөздердің лексикалық, морфологиялық, синтаксистік тәсілдерімен қалыптасқанын байқауға болады. Біз зерттеген жазба ескерткіштерде есімдіктердің сөздерінен зат есімдерді жасау кезінде жиі қолданылатын жұрнақтар. Мысалы: -чақ, -чық, -лық, -лік, -дық, -даш, -деш, -ув, -лук, -сүк, -ған.

Жазба ескерткіштер тіліндегі есім сөздер мағынасы бойынша келесі топтарға бөлуге болады.

Әрекет пен қимылдың нәтижесін білдіретін жұрнақтар:

-а, -е: йар – ескі түбірі йарлығ – жараулы; йара - жара.

- ғақ, -геқ, -қақ, -кек: қ – ру – құрға, қ – руғақ - құрғақшылық.

- фун, -гун, -фын, -гын, -қын, -күн: тұтфун - тұтқын.

Қазақ тіліндегі оқулықтардың морфология бөлімінде қысқартылған сөздер туралы мәліметтер жоқ. Түркі тілдерінде, оның ішінде қыпшақ тілінде де сөзжасам және сөзжасам тәсілдері грамматикалық құрылым жүйесінде үлкен қызмет атқарады. Олар әсіресе ежелгі жазба ескерткіштерін зерттеуде өте маңызды, өйткені бұрын жазылған материалдан жаңа сөз құрудың басқа тәсілдерін бөліп көрсету түбір мен қосымшаларды ажыратудан гөрі қиынырақ. Қыпшақтардың сапалық қасиеттерін, олардың туынды емес немесе өнімді жұрнақтарын ажырату тірі тілдерге қатысты күрделі болып көрінбесе де, өлі тілдердің материалдарын бағалауға болмайды. Мұнда тек жиі қолданылатын және сирек кездесетін жұрнақтар деп айтуға болады. Зат есімдерге сын есімдерді жасайтын жұрнақтардың ішінен бірінші топқа –ча, -ча, -к, екінші топқа -тук, -ге аффикстері жатады.

Жазба ескерткіштер тілінде зат есім тудыратын жұрнақтардың негізгілері төмендегідей:

- қ // -к, -ақ // -ек жұрнақтары жазба жадыхаттар тілінде кішірейткіш мағынаны білдіреді. Ескі жазба жадыхаттарда –қ, -к, -ақ, -ек, -әк, -ық, -ик, -уқ, -үк формасында қолданылған сөздер кездеседі. А.Ысқақов өзінің зерттеулерінде мұндай жұрнақтарды – нағыз омоним жұрнақ деп атап, оның бірнеше мағыналары бар екендігін көрсетеді:

1. Етістіктен туған зат есімдер (қазық, күйік, т.б.)

2. Есімдерден туған зат есімдер (мойнақ, тікенек, т.б.)

3. Етістіктен туған сын есімдер (бөлек, сирек, сынақ, т.б.)

4. Еліктеуіш сөздерден туған сын есімдер (қалтақ, шыжық)

5. Есімдерден туған етістіктер (сауық, өшік, кешік, т.б.)

6. Түбір етістіктен туған туынды етістіктер (көнік, қанық, т.б.)

Көп жағдайда жазба жадыхаттарда осы мағынада қолданатын жазу басқа тақырыптың атауына айналады, осы сөзге басқа жаңа мағына қосады. Мысалы, көрк (көрік) дегенде -к формасы арқылы басқа есім сөз жасалған. Сақақ (иек) деген сөздегі -ақ жұрнағы арқылы етістіктен есім сөз тудыру арқылы жасалған.

Зат есім жасайтын -ма // -ме жұрнағы жазба жадыхаттардағы кейбір түбір есімдіктерге жалғанады. Мысалы, а^ама (соқыр) деген сөздегі -ма жұрнағы жалғану арқылы зат есім жасалып тұр.

- чақ // -чек, -чық // -чік жұрнағы көне тұлғалы ч + ақ, ч + ық деген екі жұрнақтан құралған. Бұл жұрнақ өзі жалғанған сөзге бірнеше мағына үстейді. Мысалы: а) кішірейткіш мағына; ә) сөздің түпкі мағынасын кішірейту арқылы мүлдем басқа жаңа зат атауын жасайды; б) кәсіпті білдіреді. Мысалы, алғашқы мағынасында: сығыр (өгіз) – сығырчық (өгізше); екінші мағынасында: іч (іш) – іччек (ішек); үшінші мағынада: өрүм (өрім) – өрүмчік (өрмекші).

Балчық – балшық (лай), есенлік – есендік (амандық, саулық, аман-есендік, есен-саулық), чузув және йазмақ – жазу – сызу, ашлық – астық, турумчақ – ескі жастағы тайлақ, бурундық – мұрындық (түйенің мұрындығы), қарындаш - туғантуысқан, үрім- бұтақ (туған ағайындас адамдар) [3]. Қазақ тілінде – қара - ата қарындаш, ата қыз қарындаш, ана қыз қарындаш, йердеш – жерлес, ерсүк - ойнасқор (әйел), еркұмар (әйел, жәлеп әйел).

Балчық (балшық). Қыпшақ жазба жадыхаттары мен тілдерінің көбінде

кездесетін танымалды сөз: балчық // балчуқ // балчих // балшық (грязь, глина, тина, ил, тас) [1];

Турумчақ (екі жасар тайлақ). Зайончковский: турумчақ (-чах // - чақ, кішірейту мағынасын беретін аффикс жалғанып тұр [4]. Қазақша: тоқты – торым; ДТС- турум // торум (верблюжонок).

- туқ // -түк, -дуқ // -дүк жұрнақтары жалғанатын түбір сөздің негізгі түпкі мағынасын өзгерткенімен, жаңадан жасалған туынды түбір сөз бен түбір сөздің өзара байланысы арагидік байқалатындығын аңғаруға болады, яғни туынды түбір мен негізгі түбір сөздің мағыналарында бастапқы байланыс бар екендігі анықталады. Мысалы: қол (қол) – қолтуқ (қолтық). Бурундұқ (мұрындық). Тас – бурундұқ (стерженьок, тоненькая палочка проодеваемая через хрящи под ноздрями верблюда, за которую привязывают поводок). Түркі-қыпшақ тілдес жазба жадыхаттарда осылай кездеседі [1, 126], сан түрлі аллофондары бар.

-ман, -мен – есім сөз тудыратын өнімсіз жұрнақ есімшенің келер шағы мен есім сөздерге жалғанады. М.Қашғаридің еңбектерінде -ман жұрнағы парсы тілінен аударғанда тектес, тәрізді, сияқты деген мағынаны білдіреді. С.Аманжолов болса, -ман жұрнағы араб тілінен алдымен адам мағынасында тілімізге еніп, кейіннен жұрнақ тұлғасында жұмсалатын болғандығын айтты.

- ман // -мен жұрнағы жазба жадыхаттар тілінде қоғамдағы адамдардың қарым-қатынасын, байланысын, белгілі бір заттың ыңғайластығын, икемділігін білдірген. Мысалы: талаш (талас) – талашман (таласушы кісі, таласқа түсуші).

Бұл сөздердің көбісі сөз тудырушы жұрнақтар арқылы жасалған зат есімдер болып келеді. Өзге сөз тапта-

рынан қажетті жұрнақтардың жалғануы арқылы пайда болған сөздер. Зат есім тудыратын жұрнақтардың кейбіреуі өздері тіркескен сөздердің лексикалық мағыналарына семантикалық реңк қана үстейді. XIII-XIV ғасыр жазба ескерткіштерінде зат есімдер мынадай жұрнақтар арқылы жасалады. Олар: -мақ, -мек, -чық, -үк, -үт, -ақ, -үм, -ым, -уш, -чі, -ған, -мач, -рек, -іш, -аш, -ерү, -сун. Осы аталған жұрнақтарға мысалдар келтірейік.

- мақ етістіктің түбіріне қосылып, есім жасайтын құранды әрі өнімді жұрнақ: тізбек, батпақ, шақпақ сөздері – етістікке –бек, -пақ құранды жұрнақ қосылу арқылы жасалған есім сөздер.

- мақ қосылу арқылы жасалған сөздер құрал – аспап атын білдіреді:

-мақ қосылу арқылы жасалған сөздер киім атауларын, не белгілі бір заттың тобын, жиынтығын білдіреді:

Ауқат тағам аттарын білдіреді:

«-мақ, -мәк встречается, как пережиточный аффикс, в изолированных словах различного значения» [5,171].

Тутылмақ – тұтылу (айдың, күннің тұтылуы), көкремек – күркіреу (күннің күркіреуі), есмес – күн (жел соқпай тұрған уақыт, жел еспейтін кез), тамчық – тамшы (майда тамшы), үйүк – үйік, төбе (үйінді жер, төбешік), айры – айрық (таудың айрығы), йебүлдірек – жапырақ (ағаштың жапырағы), кечүт – судан кешіп өтетін жер (жаяу өткел), қышқач – шаян, сувлачан – суалшаң, йалдрым және сырча – әйнек, шыны (жарқ – жұрқ ететін, жарқырап тұратын нәрсе, зат), бол(л)уқ – бөлу, бар болу, жетісу, жетілу, баю, байлықтың мол болуы, молшылық, бузмақ – талау (талан-таражға салу, талап алу) [1].

Біз зерттейтін жазба жадыхаттарда жиі қолданылатын өнімді жұрнақтардың бірі -лық. «Хусрау уа Шырын» және «Нахдж Әл-Фарадис» тілдерінде 8 түрлі

фонетикалық нұсқа бар: -лик, -лик, -луқ, -лүк, -лығ, -лиг, -луғ, -лүг; «Мухаббат-наме» тілінде тек -лық, -лик, -луқ формасы ғана ұшырасады. Ескерткіштерде сын есімдер мен зат есімдер жиі белсенді болады. Бұған қосымша, бұл аффикстер көп мағыналы да болып кездеседі.

1. Зат есім жасау арқылы дерексіз ұғымдар береді. Бұл сөздерді шағын семантикалық топтарға бөлуге болады.

а) сын есім негізден зат есім тудырып сапа мен жағдайды білдіреді. Иаманлық (жамандық): йаманлық қылған ергә егулік қыл - жамандық қылған адамға жақсылық қыл /Г.326/ [6].

Есенлік (есендік). Сөз түбірі қыпшақ жазбаларында кездеседі: тас – есен (здоровый, благополучный).

Ашлық (астық). Зайончковский: зерновой хлеб, зерно. Шығыс түркі тілдерінде: ашлығ, ашлық (зерно, злаки), ашла (есть, кушать), ашлақ (кушанья, яства), ашлық (обеспеченный едой, пищей; имеющий в качестве пищи что - либо), аша (есть, кушать) [4, 62]. Түркі тілдерінде танымал белгілі сөз.

Ачлық (аштық): Өкүш йнг әрмин ачлық бирлә алмәк – аштықтан өлу өте қиын /ХШ,84 б.16/ [4].

б) адамның мінезін, әрекетін, қалпын білдіретін сөздерден жасалған абстракт мағынадағы зат есімдер тудырады:

Кишилик (адамгершілік): йар өлтүрмәк кишилик ермәз – Досты өлтіру – адамдыққа жатпайды /ХШ, 195 , 17/ [4].

Фузуллуқ (арсыздық): фузуллуқ қылма өз орнунда тур тек – арсыздық қылма өз орнында тұр /ХШ, 218/ [4].

Ұлұғлуқ (ірілік): Мәгар кішілікні ұныттың кім, ұлұғлуқ естірсін – Кішілікті ұмытқан адамнан ірілік көрерсің /Г,273 б.,7/ [6].

в) жан-жануарлардың атауларына жалғанып абстракты ұғымды зат есімдер жасайды.

Бөрилик (бөрілік, бөріге ұқсас): Бөрилик қой, чабан қыл ишиңни – Бөрілікті қой, шопанға ұқсап іс қыл /ХШ, 168 ,19/ [4].

Тилкүлүк (қулық, айлакерлік): Арслан тилкүлүк қылса йәрашмаз – Арыстанға қулық жараспаз /ХШ, 167 б. 12/ [4].

г) ескерткіштерде сын есімге жалғанып, абстракт мағынадағы зат есімдер жасайды:

Түгәллик (түгелдік, бүтіндік): Түгәллик йәхшы – бүтіндік жақсы /ХШ, 16 б. 20/ [4].

2. Атақ, дәрежені білдіретін сөздерден адамның әлеуметтік жағдайын, кәсіпті, қызметті білдіретін зат есімдер жасайды:

Беклик (бек қызметі): Арзу билән беклик ғасил болмас – Тек қана үмітпен бек бола алмайсың /Г, 190/ [6].

Қуллық (құлдық, қызмет көрсету): бу ол му, йа дәгүл му билсә болмаз, ики әрклигә қуллық қылса болмаз – Бұл сол ма, әлде ол емес пе біліп болмас, екі үкіметке бір уақытта құлдық қылып болмас /ХШ,49 б. 3/ [4].

Ханлық (хандық, патшалық): Бу күн ханлық бозынға кәртү хан сән – Бүгін хандыққа лайық хан сен /ХШ,114, 14/ [4].

3. Әр түрлі мақсатқа арналған заттар мен нәрселердің атын білдіреді:

Ашлық (нан, бидай, дән): Йер урук алмайынча бермәз ашлық – Жер ұрық алмай, бидай бермес /ХШ,204/ [4].

Түнлүк (түндік): Соңы айдың тег оң түнлүкдан енгай – Соңынан сәулеге ұқсап түндіктен енеді /ХШ, 86/ [4].

4. Өлшем, бірлікті білдіретін сөздер –лық жұрнағымен жасалғанымен өте сирек:

Бирлик (бірлік): Анық бирликангә берүр тануқлуқ – Оның бірлігіне куә болады /ХШ,5 б. 16/ [4].

5. Шыққан орынды, мекен-жайды

білдіреді: “Гулистан бит - турки” дастаны мен «Хұсрау уа Шырын» жазба ескерткіштерінде ғана бірер дерек бар:

Кавунлық (қауындық, қауын егілген бақша): Гәр йесе қази алип бартил сәндән беш хийар он қавунлық ғасил етәргә қыл йарар – Егер қазы сенен пара үшін бес қияр алса, онда саған он қауындық бақшаны тиесілі етеді /Г, 16 а 3/ [6].

Уштмақлық (жұмақ тұрғыны): Тәмұғлық қыл мени йа фәм уштмақлық – Мені не тамұқтың не жұмақтың тұрғыны қыл /ХШ, 17 б 16/ [4].

Еллик (бір елге тәуелді): Не еллик болурсиз – Қай елденсіз? (ХШ, 52 а 3) [4].

Ғалым-зерттеуші Ә.Керімовтің көрсетуінше –лық аффиксі негізінде жасалған “ХШ” дастанында 245 туынды сөз, “Г” дастанында 55, “Мн” дастанында 6 туынды сөз бар екен [7, 160].

-лық, -лығ аффикстері қазіргі түркі тілдерінде ең өнімді жұрнақтардың бірі. Көптеген сөзжасамдық қосымшалар бірнеше мағынаға ие белгілі бір сөз класына орналастыру арқылы олардың мағынасын ашу қиын. –лық, -лік аффикстері қазақ тілінде бірнеше мәндерді білдіреді.

Бұл қосымшалардың алғашқы сөзжасамдық мағынасы салыстырмалы мағына болды, содан кейін заттық ұғым қалыптасты. Мысалы, беклик / қызмет – беклик / бек, жастық шақ – жастық.

-лық жұрнағының түрлі фонетикалық аллофондары туралы түркітану саласында ғалымдар тарапынан түрлі зерттеулер жасалып, пікірлер айтылған. Бұл туралы ғалым-зерттеуші Н.К.Дмитриев: “При всем многообразии функций, природа аффикса является идея концентраций или объединения чего - либо; сперва конкретных предметов, а потом и абстрактных” [8,171] деп айтқан.

Зерттеуші-ғалымдар, атап айтқанда В.А.Серебренников пен Н.З.Гаджиева көптеген зерттеулерге бойсұна отырып, өз еңбектерінде -лық, -лиг формалы жұрнақтар жазба жадыхаттар тілінде көптік, жинақтау мағынасын білдіреді деп көрсетеді [9, 302].

Көне түркі, орта түркі жазба мұрағаттарының көпшілігінде жеке тұлға-заттық-ұғымдық сөздерде жағымсыз мағына тудыратын өнімді жұрнақ. Қазіргі түркі тілдерінде де жиі қолданылады. Қазақ тілінде де екі тұлғада – сізсіз, -сіз нұсқаларға түсесіз.

М. Томановтың айғақтарында –сыз жұрнағы өзінің атқаратын қызметіне байланысты –сар аффиксімен ұқсас болып келеді.

Бұл сөзжасамның жұрнақтары ерте кезден бастап жалғыз мағынаға ие екенін білдіреді. Түрлі болжамдар, оның шығу тегі. Г. Рамстедт оның қытай, корей чиа – кісі, ер кісі деген сөздерінен шыққанын айтады [10, 209].

-даш, -дәш “ХШ” және “Г” ескерткіштерінде жиі ұшырасады. Туыстық, жолдастық қатынасты зат есімдерге жалғану арқылы білдіретін атауларды жасайды.

Йолдаш (жолдас, серік): Мен дағы анларға йолдаш болмақ тиләдим – Менің оларға жолдас болғым келді /Г, 151 а 3/ [6].

Қарындаш (туған – туысқан адамдар). Тас – қарындаш (брат, собрат, единоутробные братья и сестры); ата қарындашы (дядя по линии отца); қайын қарындашлар (родители и родственники жены и их потомство); қыз қарындаш (сестра); КК, МК. ДТС – қарындаш // қарындаш (брат единоутробный) [1].

Көңілдаш (дос, көңілдес): Көңілдаш мән йәнә залым ерүр йар – Мен шын доспын, ал менің досым залым /ХШ, 115 в 10/ [4].

Евдаш (әйел): Йақшы ер евдәши йаман болса, жәвр ичиндә ерин ғәмишә қыйнар – Жақсы адамның әйелі жаман болса, ол үнемі ерін азаптар /Г,134 а 6/ [6].

- даш жұрнағы туралы әртүрлі пікірлер бар. Н. Остраумовтың айтуынша, бұл жұрнақтар жатыс септігінің жалғауы -да жалпы мағынасының қосындысындағы -ш жұрнағының қосындысынан тұрады [11, 9]. Ал белгілі қазақ ғалымы Қ.Аханов бұл тұлғаны тараулардағы «морфологиялық будандастыру процесі мен қорытылу процесінің қатысуы нәтижесінде пайда болған Құран жұрнағы» деп есептейді [12, 19]. Түркі тілдерін зерттейтін ғалымдар бұл жұрнақтар кейбір жеке сөздерді араластыру арқылы жасалған деп мәлімдейді. Кейін сөз күңгірттен келе жеке жұрнаққа, түбір сөзге тіркесе береді. Тілдің белгілі бір ішкі заңдылығына сүйенеді.

-ым жұрнағы ескерткіштерде кездеседі, олар, - ым, - им, -ум, - м және бірнеше мағынада қолданылады.

Жаңа сөзді құрудың бір тәсілі – субстантивтену. Қазақ тілінде субстантивті сын есімдер, сан есімдер, нақыл сөздер және кейбір модаль сөздер кезінде олардың лексикалық мағынасы, грамматикалық сипаты, функциясы өзгереді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақ тілінің тарихи қалыптасу және даму кезеңдерін тарихи тұрғы-

дан зерттеу – лингвистикадағы өзекті мәселелердің бірі. Алтын Орда жазба ескерткіштері тілі мен қазіргі қазақ тілінің сабақтастығын зерттеуде және олардың сөзжасамдық ресімделуін анықтауда ерекше орын алады.

Орта ғасырлардың жазба ескерткіштерін зерттеу кезінде біздің әдеби тіліміздің тарихи құбылыстарын диакронды да, синхронды тұрғыдан да қарастыру қажет. Осы мақсатта орта ғасырлардағы жазба ескерткіштер тілінде есім сөздерді құру жолдары егжей-тегжейлі сипатталды.

XIII-XIV ғасырлардағы жазба ескерткіштері жазба ескерткіштер тіліндегі есім негізді сөздер зерттеу тақырыбына айналды, олардың қалыптасу және пайда болу жолдары, даму ерекшеліктері анықталды.

Жоғарыда айтылғандардан басқа, сөз тіркестерін құрайтын басқа жұрнақтар жазба ескерткіштер тілінде кездеседі.

Осылайша, жазба жадыхат тіліндегі атау-бұл біздің тіліміздің жүйесінде орын алатын, мағынасы, құрылымдық көрсеткіштері, сөзжасамдық тәсілдері мен синтаксистік қызметінде ерекшеленетін өзгермейтін сөз.

Біздің зерттеу жұмысымыздың негізіне орта ғасыр жазба ескерткіштерінде атаулы сөздерді құру тәсілдері алынған.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ:

1. Древнетюркский словарь. Л., 1968, С. 820.
2. Кононов А.Н. Грамматика современного узбекского языка. М.Л, 1960, С. 340.
3. Сыздыкова Р.Г. Язык Жамий'ат-Тауарих Жалайри. - Алма-Ата, 1989. С. 240.
4. Зайончковский А. Старейшая тюркская версия поэмы «Хосров-у-Ширин». Прага, 1956. С. 120.
5. Дмитриев Н.К. Грамматика башкирского языка. М. – Л., 1948, С. 171.
6. Сарай С. Гөлестан. Лирика. Дастан. Казан, 1999. С. 260.
7. Керимов А. Словообразовательные аффиксы в языке памятников тюркоязычный литературы XIV века. рукопись канд. Дис. А. 1979, С.160.

8. Дмитриев Н.К. Грамматика башкирского языка. М-Л. 1948, С.171.
9. Серебренников В.А., Гаджиева Н.З. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. М: Наука. 1986. С. 302.
10. Рамстедт Г.И. Введение в алтайское языкознание. М., 1957, С. 260.
11. Остраумов Н. Этимология сартовского языка. М. 1940. С. 190.
12. Аханов К. Грамматика теориясының негіздері. А. 1972. -239 б.

Г.Ж. ШЕРТАЕВА

ОБРАЗОВАНИЯ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ НА ЯЗЫКЕ ПАМЯТНИКОВ

Магистр педагогических наук,
школа-лицей №52, г. Шымкент, Казахстан

G.J. SHERTAEVA

NOUN FORMATION IN THE LANGUAGE OF MONUMENTS

Master of pedagogical sciences,
Lyceum school No. 52, Shymkent, Kazakhstan

Аннотация. Без письменных архивов, обозначающих состояние языка в каждом историческом периоде, не создается никакая языковая история. Первая задача в этой области – отсутствие материалов, которые могут отражать особенности языка в каждом историческом периоде, характер, сущность. Важно исследовать историю становления, развития литературного языка в сочетании с общенародным языком, диалектами и языком древней письменности. Единственный факт, отражающий глубину истории литературного языка, является памятником древней письменности. Поэтому их тщательное изучение – одна из самых ответственных проблем в науке. К числу основных задач относится определение того, насколько современный язык связан с языком письменных памятников средневековья. Это способствует определению путей изменения, развития, становления определенного языка. Особое значение имеет изучение истории древнетюркских языков и современных тюркских языков, в том числе и казахского.

Ключевые слова: памятников, имя существительное, словообразование, грамматика, тюркских языков.

Abstract. Without written archives indicating the state of the language in each historical period, no linguistic history is created. The first problem in this area is the lack of materials that can reflect the peculiarities of the language in each historical period, the nature, the essence. It is important to study the history of the formation and development of the literary language in combination with the national language, dialects and the language of ancient writing. The only fact that reflects the depth of the history of the literary language is the monument of ancient writing. Therefore, their careful study is one of the most important problems in science. Among the main tasks is to determine how modern language is related to the language of written monuments of the middle ages. This helps to determine the ways of change, development, formation of a particular language. Of particular importance is the study of the history of ancient Turkic languages and modern Turkic languages, including Kazakh.

Keywords: word, noun, word formation, grammar, Turkic languages.

FTAMP 18.71.45:

Қ.Н. ШОТА

ф.ғ.к., профессор, Т.Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы,
Алматы қ., Қазақстан, e-mail: shota-55@mail.ru

ІСМЕРЛІК ӨНЕР ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ПЕДАГОГИКА (ЭТНОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ)

Аңдатпа. Бұл мақалада қолданбалы өнердің өзіне тән ерекшеліктері /спецификасы/ эстетикалық көркемдік талғамы, өңдеу, бейнелеу, мәнерлеу әдіс жолдары бар дамыған дәстүрге айналған өнер, тұрмыс мәдениет ошағының негізгі тармақ бөліктерінің ажырамас саласы жөнінде айтылады.

Түйін сөздер: ісмерлік өнер, этнос, қию, ою, кесу, үшбұрыш, төртбұрыш, дөңгелек, қиғаш, кілем.

КІРІСПЕ

Халықтың ұрпақ тәрбиелеу тәжірибесі өте бай. Адам баласының белгілі бір этносқа тән қасиеті сәби кезінен, тіпті ана құрсағында жатып-ақ қалыптасады. Ана мен бала арасындағы көзқарас, отбасы мүшелерінің ара-қатынасы, бір-бірімен сыйластығы, мінез-құлқы, т.б. құндылықтар өмірдің бөлінбес бөлшегі десе болады. Отбасының қалыптасуына үйдегі тәлім-тәрбие (этнопедагогика) шешуші рөл атқаратыны сөзсіз. Сондықтан да болар дана халқымыз: «Балапан ұяда не көрсе, Ұшқанда соны алады», – деп, қашанда өз ұрпағына жақсы тәлім-тәрбие беруді мақсат етіп қойды.

Халық педагогикасының негізі ұлттық рухани, мәдени мұралар (ою-өрнек, қол өнері, ән-күй, өлең-жыр, т.б.), салт-дәстүрлер, әлеуметтік мінез-құлық нормаларында жатыр. Ұлттық педагогика түрлерінен халықтық идеялар көрініс табатын тұстары өз алдына бір төбе. Ал ауыз әдебиетінің үлгілері,

оның ішінде мақал-мәтел, өлең-толғау, термелер, жұмбақтар – ақыл-ойды жетілдірудің, батырлар жыры, ән-күй, терме-тақпақ – эстетикалық және ерлік рухта тәрбиелеудің, ертегілер мен аңыздар – адамгершілік мінез-құлықтар мен қарым-қатынасты қалыптастырудың құралы ретінде пайдаланылады. Бұл мақаламызда біз қазақ қол өнерінің өзіндік ерекшеліктерімен қатар, тілдік нормаларда қалай қолданынымыз жайлы сөз қозғаймыз. Әрі көптеген қолөнерге қатысты сөздерге этнолингвистика тұрғысынан талдау жасауды жөн санадық.

Қазақтың қол өнерінің тәрбе беруде мәні ерекше. Тек қана ою-өрнек, кесте тігіп, ши тоқу, зергерлік бұйымдарды жасау ғана емес, неше түрлі заттарды бір-бірімен үйлестіре отырып құрақ құрау, киім тігу, ісмерлікпен айналысу үлкен ізденісті керек етеді. Ісмерлік өнер қазақ халқының өмір тірішілігімен біте қайнасқан атадан балаға мұра болып келе жатқан ұлттық өнер.

ЗЕРТТЕУДІҢ МАҚСАТЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ

“Өлеңді деп айтасың, жаныңды жеп айтасың” демекші, қай өнер болсын оның өзіндік ерекшелігі, өзіндік қиындықтарының бар екендігі белгілі. Ендеше халық: «Шебердің қолы ортақ, шешеннің тілі ортақ» деп, белгілі ойды бедерлеп, қас шебердің қолынан шыққан не бір әсем бұйымдар мен тоқсан ауыз сөзді тобықтай етіп түйіндейтін «орақ ауызды, от тілді» шешенді қатар қойып, бір мәтелге сыйдыруы да тегіннен-тегін болмаса керек. Өнер туралы ұлы Абай: «Әр елдің тілін, өнерін білген кісі онымен бірдейлік пікірлесе алады аса арсыздана жалынбайды», – дей келе, «...өнер де өзі, мал да өзі ғылымға көңіл бұрсаңыз» деп, байлық пен өнердің көзі ғылымда екендігін халқына өз кезінде түсіндіре білген [1;3].

Ісмерлік өнерде көбіне қолданылатын тәсілдер: қию, ою, кесу, тігу т.б. екендігін білеміз. Кез-келген заттан қажетті бұйым жасау үшін қиып алудың да түрлі тәсілдері бар. Мысалы: күлтелеп қию, жалаң қию, білтелеп қию, үшбұрыштап, төртбұрыштап, дөңгелектеп, қиғаштап қиюдың т.б. түрлерін ісмер адамдар кеңінен қолданады. Тек геометриялық фигураларды кесу үшін ғана емес, оларды бір-бірімен қиюластырудың да өзіндік жақтары бар екені баршаға белгілі.

ӘДІСНАМА

Ісмерлік өнерде іс машинасымен тігу бар да, қолмен тігу бар. Алайда қолмен тігудің жиырмадан аса тәсілдері бар екендігіне көз жеткізуге болады. Олар: басып, бастырмалап, байлап, жапсырып, жамап, жөрмеп, жарыстыра, түртіп, түптеп, тартып, тізіп, торлап, сырып, шалып, шалмалап, шекіп, шандып, шимайлап, іліп, ілгілеп, т.т. тігудің түр-

лерін тізе беруге болады. Алайда бұл тігудің тәсілдері мен әдістерді кеңінен қолдана отырып, хас шеберлердің қолынан шыққан дүниелердің әсемдігіне еріксіз көз тоқтатамыз. Мысалы, кесте тігу өнерінде де торлап тігу, маржандап тігу, айырғы сақ, ғұн, үйсін өнерінде кесте тігу осы тәсілдер кеңінен қолданғандығы белгілі.

Кесте тігу – тұтастай бастыра әшекейлеу үшін: шалыс тігу, жатық тігу, термелеп тігу, бастыра тігу т.б. тәсілдері бар. Кесте Өзінің тігілуіне қарай біз кесте: баспа жылтыр, тамбурлы кесте, албыр кесте (екі ізді), кебене ине т.б. түрлерін атауға болады. [2;551] Біз кестені шым кесте, немесе әрәдік кестедеп те атайды.

Сиса – мақта-матадан жасалған жұқа матаның түрі. Оның бояуы бір текті болып келеді. Матаның түсіне қарай ақ сиса, қызызыл сиса, көк сиса деп те аталады.

Қыжым – кейде плющ мата деп аталатын қымбат матаның түрі. Қыжымнан әйелдерге де ерлерге де шапан, желет тігіледі.

Қатипа – қатты, төзімді матаның түрі. Қатипадан қазақ шеберлері көбіне әйелдер киетін іші сыртын қаптаған. Одан күпі, шапан секілді киімдер де тігіледі. Бұл мата төзімді, әрі ұзақ киілетін болғандықтан қыз балаға да өмірдегі кездесетін қиындықтарға төтеп бере алатындай мықты болсын деген ниетпен «Қатипа» деп ат қоятыны да сондықтан болса керек.

Мұндай қатты матадан түрлі заттарға қап, қаттама т.т. заттар тігіледі. Мысалы, Махамбет:

Орай да борай қар жауса,

Қалыңға боран борар ма,

Қапталдай соққан боранда

Қаптама киген тоңар ма [3;57], – деген өлең жолдарында кездесетін қат-

тама (қаптама) – қатты матадан астарына жүн, қыл немесе мақта сырылып тігілетін жауынгерлер киген жеңіл киім. Жеңсіз, қысқа немесе ұзын жеңді, жағасыз етіп те тігетін сырт киім. Қаттаманы кезінде жеңіл қаруланған жауынгерлер киген [4; 10-25].

Қатардағы қазақ жауынгерлері қаттаманы XIX ғасырда киген. Ол жылы, әрі жеңіл, жүріп-тұруға ыңғайлы. Көшпенділердің жауынгерлерін осы сауыт түрімен бейнелейтін өнер туындылары жиі кездеседі [5; 210]. Қазір де жастар арасында сәнге айналған жеңіл матадан тігілген сырт киімді «жеңіл польто», «жаздық польто» дегеннен гөрі «қаттама» деп атауға әбден келеді.

Қаттама кежім – жауынгерлердің аттарына кигізетін жұмсақ сауыт. Матадан бірнеше қабатталып, астарына жүн, қыл, мақта салынып, сырылып тігіледі. Көшпенділердің жауынгерлерін осы сауыт түрімен бейнеленген өнер туындыларын сурет өнерінде жиі кездестіреміз. Тасқа басылған ескерткіштерде, шығыс бейнелеу өнерінде де осындай ат сауыттарымен жарақтанған түркі-моңғол жауынгерлері жиі бейнеленгенін де айқын байқауға болады [6;110]. Кейінгі кездері ат баптаушы бапкерлер де ат қатты терлеген кезде суықтап тер қатып қалмау үшін, немесе буын-буынына жем түспеу үшін қаттама кежімді қолданып жүр.

«Біз кестені» тігу үшін дөңгелек, төртбұрышты керме ағашқа түрлі ою-өрнекпен бедерленген матаны керіп алып, сол салынған өрнекті қармақты бізбен өткермелеп шалу арқылы тігіледі. Ал шым кесте (шымқай кесте) тігілетін матаның ашық жерін қалдырмай, не болмаса ашық орамды аз ғана қалдырып, тұтас әртүрлі жіппен тұтас кестелене тігіледі.

“Әрәдік кесте” – көбіне матаның бұрыш-бұрышына тігілетін түрі. “Әрәдік

кесте” көбіне тақияға, шалбардың балағына, сырт киімнің өңірі мен жаға, жеңіне, кең қоныш етіктің бұрыштарына тігіледі. Қазіргі заманда ұлттық өрнекпен кестелеп киім-кешекке бедер түсіре тігу сирек те болса қолданылады. Көбіне біздің заманымызда техниканың жетілуіне орай, кестені тігін машинкасымен тігу дәстүрге айналып бара жатыр. Бұл біздің қолөнеріміздің дамуына бірқатар кедергісін де тигізетінін де назардан тыс қалдырмауымыз керек. Қазір Республикамызда Алматыдағы «Тұс киіз», Тараздағы «Өнер тану», Өскемендегі «Өрнек» сынды қазақ халқының кесте өнерін кеңінен қолданатын фабрикалар жұмыс істеп, ұлттық дәстүрді қайта жаңғыртып, халқымыздың мақтанышына айналууда. Бұл күнде осы фабрика өнімдері дүниежүзілік көрмелерде жүлделі орындарға ие болып, халқымыздың өнерін паш етуде.

НӘТИЖЕЛЕРІ

Қазақ халқы тіліміздегі бірде-бір сөзді орынсыз қолданбаған. Ісмерлік өнерде де киюге ыңғайлы, әрі көрікті заттарды тігу үшін түрлі маталар мен теріні, шашақ жіптер мен күміс түймелерді үйлестіріп, сән-салтанатын арттыра түсу үшін сол заттарды қолданған. Айталық, әйелдерге немесе ерлерге арналып тігілетін киімдер талғамға негізделініп, түрлі маталар таңдалынып алынады. Матаны таңдаудың өзі де үлкен шеберлікті қажет етеді. Біріншіден, матаның түсі, оған салынатын өрнек өте үйлесімді, әрі көңілге қонымды болуы қажет. Көпшілікке таныс барқыт, қыжым, масаты сияқты қымбат маталардың өздерін таңдап алу үшін үлкен шеберлікпен талғам керек. Сиса, қыжым, қатипа сынды халыққа кеңінен таныс маталарды көпшілікке өте таныс. Халық шеберлері түрлі жіптерді байлаудың да көптеген тәсілдерін білген. Мысалы: шалып

байлау – өте мықты байланатын, әрі оңай шешілетін байлаудың бірі. Сондай-ақ ұшмамыштап байлау, ілмектеп (ілгектеп) байлауды да хас шеберлер белгілі бір заттың ұшын шешуге оңай болсын деп кең түрде қолданылады.

Томағалап, немесе шандып т.б. байлау тәсілдерін қазақтың ісмерлік өнерінен басқа да шаруашылықтың барлық түрлерінде: мал байлау үшін, құсбегі. Қолөнер адамның әсемдікке, нәзіктікке деген сезімін тербеп, сол салада табиғатты өзінше таңбалап, бедерлеп, сұлулықтың қабілетін арттырады. Ол арқылы біз зор эстетикалық рухани тәрбие алып, әлемдік өнер шыңына қанат қағамыз. “Өнер жемісі - өмірге азық” демекші, жас ұрпаққа қолөнер арқылы жан-жақты берілген тәлім-тәрбие олардың өмір азығы болатынына күмән жоқ. Өйткені, қолөнер қазақ халқының тұрмыс-тіршілігінің қайнар көзі болған, ғасырлар асылы өз қадір-қасиетін жоғалтпай жалғасын тауып келе жатқан асыл мұралар.

Ұлтымыздың бағалы тұрмыстық бұйымдардың бірі саналатын үй жасауларының бірі – кілем. Кілем – негізінен қазақ халқының сәнді, әрі қымбат бұйымы. Кезінде байлық кілеммен бағаланған. Кілем бетіндегі сан қилы сәнді өрнектерге қарсаңыз, тұнып тұрған халық шежіресімен сырласқандай боласыз. Бір кезде өмір сүрген халықтардың тұрмысы, көшпелі елдің ағаш үйі, дала төсі, ке жайлау, тіпті қора-қопсы, ескі қорғандар, т.б. заттар – осының бәрі кілем бетінде бедерленіп, көшпелі елдің мәдениетінен сыр шертеді. Сол бедерлерге қарап, өмір шындығын аңғару да онша қиынға соқпайды.

Осы өнер түрлерінің қай-қайсысында болмасын, яғни қазақ халықын айнала қоршаған бұйым, зат, құбылыстардың кез келгенінің де жасалу болмысында ою-өрнек өнері қатысып,

оларды әсем де сәнді көрсетіп, мазмұнды да әсерлі етіп отырған. Осылайша оюмен ғана ойы толық, мазмұны анық көрінетін қолөнері – қазақ халқының байырғы кәсіпшілігі болғаны белгілі. Олар осы кәсіптің арқасында өздерінің материалдық-рухани қажеттілігін өтеп қана қоймай, дер кезінде балаларына-жастарға оның қыр-сырын түсіндіріп, жасалу жолдарын көрсетіп отырған. Осындай қиын да қызықты өнер санмың жылдар бұрын, қарапайым өнерпаздарының ой қазынасынан шығып, шебер қолдарымен жасалған заттар біздің рухани байлығымыз. «Қалы кілем түрге керек, Алмас қылыш ерге керек», – деп білген аналарымыз кілемнің түрін келтіріп, ерінің беделін бәрінен биік қойып, асқақтата білген.

Көне заманнан келе жатқан кілем атаулары бүгінгі күнге дейін сол аттарымен аталады. Мысалы, бұқар кілем, жол кілем, жолақ кілем, жібек кілем, масаты кілем, мақта кілем, қалы кілем, қара кілем, құлпырма кілем, тақыр кілем, қалы кілем, сиса кілем, түкті кілем, ақ сирақ кілем, алаша кілем, андіжан кілемі, түркімен кілемі, адай кілем, шаршы кілем, кілемше т.б. сияқты көптеген атаулардың өзі-ақ қазақ халқының кілем тоқуы әр жерде өзіндік мәнерде жасалғандығын аңғартады. Тіліміздегі осындай атауларға этнолингвистикалық тұрғыдан анықтама беру болашақта қарастырамыз деген ойдамыз.

ҚОРЫТЫНДЫ

Ойымызды қортындылай келе, тілдік қорымызда кеңінен қолданып жүрген көптеген сөздер қазақ халқының тұрмыс-тіршілігімен тығыз байланысты. Хас шеберлердің қолынан шыққан әсем бұйымдарға қызығып қана қарамай, тілдік қорымызда қолданып жүрген сөздерді жиып, бір жүйеге түсіру

тілші қауым мен сөз өнерін білетін, тілді қадірлейтін көпшіліктің ісі деп білеміз. Киім тігу мен оны өрнектеуде тек аса ісмерлікті ғана пайдаланып қана қоймай, сол киім кімге арналып тігілді, лауазымы, руы, қызметі т.б. әлеуметтік жақтарын сипаттауда да шебер өз қолтаңбасы арқылы байқатып отырғаны өз алдына әңгіме. Тілімізде бар киім

атаулары мен шеберлердің қолынан шыққан небір бұйымдардың атауларын қолданысқа ендіру, оны барынша сөйлеу мәдениетімізден ойып тұрып орын беру, қабылдау, және жастарымызға білгенімізді үйрету аға буынның қолында. Ұлтымыз өссін, өнсін десек, өз өнерімізді ұрпаққа үйретіп, оны көздің қарашығындай сақтай білуіміз керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ:

1. Өмірәлиев Қ. Абай афоризмдері. Алматы, 1973, 123 б.
2. Қазақстан ұлттық энциклопедиясы. Алматы, 2002, 5 т. 717 б.
3. Өтемісұлы М. Жыр семсер. Алматы, 1979, 150б.
4. Худяков Ю.С. Вооружения средневековых кочевников Южной Сибири и Центральной Азии. Новосибирск, 1986, 214с.
5. Қасиманов С. Қазақ халқының қол өнері. Алматы, 1969, 120 б.
6. Алланиязов Т. Очерки военного дело кочевников Казахстана. Алматы, 1996, 230 с.

К.Н. ШОТА

**ПРИКЛАДНОЕ ИСКУССТВО И НАЦИОНАЛЬНАЯ ПЕДАГОГИКА
(этнолингвистический анализ)**

к.ф.н., профессор,

*Казахская национальная академия искусств им. Т.Жургенова,
г. Алматы, Казахстан, e-mail: shota-55@mail.ru*

K.N. SHOTA

**APPLIED ARTS AND NATIONAL PEDAGOGY
(ethnolinguistic analysis)**

candidate of philological sciences, professor,

*T. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts,
Almaty, Kazakhstan, e-mail: shota-55@mail.ru*

Аннотация. В этой статье рассматриваются научные теории основы прикладного искусства казахского народа. Особенности прикладного искусства – эстетика, дизайн, выразительность, и они являются неотъемлемой частью бытовой культуры.

Ключевые слова: искусство среди девочек, этнос, отделка, резьба, резка, треугольник, квадрат, круглый, скошенный, ковры.

Abstract. This article is about scientific theory which is the foundation of applied arts of the Kazakh nation. Peculiarity of the applied arts is aesthetics, design, expressiveness and they are the main part of social culture.

Key words: art, ethnicity, decoration, carving, cutting, triangle, square, round, beveled, carpets.

ГРНТИ 14.15.

И.В. МИХАЙЛИЧЕНКО¹, А.Б. БЕКМАГАМБЕТОВ², Р.Г. НУРМАГАМБЕТОВ³

¹к.ю.н., доцент кафедры государственного и муниципального управления, Западный филиал Российской академии народного хозяйства и государственной службы, г.Калининград, Россия, E-mail: mihailichenko_iv@mail.ru

²к.ю.н., ассоциированный профессор (доцент), г. Нур-Султан, Казахстан E-mail: adilet1979@mail.ru

³PhD, ассоциированный профессор (доцент), профессор кафедры права Костанайского филиала ФГБОУ ВО «Челябинский государственный университет», г.Костанай, Казахстан, E-mail: orel032@mail.ru

ВНЕДРЕНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ОПЫТА МОДЕРНИЗАЦИИ ГРАНТОВОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ ЮРИДИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В ОБРАЗОВАТЕЛЬНУЮ СРЕДУ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Аннотация. В научной статье рассмотрены вопросы, связанные с внедрением передового опыта грантового финансирования юридического образования в Республике Казахстан в образовательную среду Российской Федерации. Не отрицая значимость плюрализма концептуальных идей и практических подходов, авторами высказана точка зрения о том, что важно перенимать и использовать накопленный Республикой Казахстан опыт совершенствования юридического образования на территории Российской Федерации в целом и в стенах филиала в частности. Авторами предлагаются действенные апробированные в Республике Казахстан пути совершенствования правовой политики в этой сфере. К числу которых они относят – совершенствование механизма координационной деятельности в нормотворческом процессе и его научно-экспертное сопровождение, разработка механизма упорядоченного сетевого взаимодействия всех субъектов НИИ Российской Федерации при организациях высшего профессионального образования, подведомственных НИИ и аналогичных научных подразделениях между собой, а также с отечественными и зарубежными грантхолдерами и стейкхолдерами в рамках различных механизмов финансирования на базе единого комплексного тематического плана и пула научных проектов фундаментального и прикладного характера, совершенствование деятельности НИИ, научных центров в сфере юридической науки в части обеспечения прямого (базового) подушевого финансирования из федерального бюджета, в особенности разработок авторов, кто занимается фундаментальными и прикладными разработками в сфере цифрового права или правового обеспечения цифровой экономики – новой комплексной отрасли законодательства, права и учебной дисциплины Российской Федерации. По мнению авторов, отмеченные перспективные пути развития образовательного процесса в Российской Федерации ставят задачу объединения научного сообщества в выработку единого научного теоретико-правового понимания соответствующей правовой концепции, механизма ее реализации на федеральном и региональном уровнях публичной власти.

Ключевые слова: грантовое финансирование, юридическое образование, образовательная среда, правовая политика, совершенствование, механизм координационной деятельности, нормотворческий процесс, научно-экспертное сопровождение, сетевое взаимодействие, высшее профессиональное образование, грантхолдеры, стейкхолдеры.

ВВЕДЕНИЕ

В настоящее время Российская Федерация и Республика Казахстан располагают мощным научно-техническим потенциалом, сложившимся в результате сплава научного наследия предыдущих поколений ученых и развития отечественных научных исследований в эпоху независимости двух государств.

Безусловно, нельзя не признать, что Республика Казахстан является примером поступательного совершенствования юридического образования, образом интеграции научной мысли в мировое образовательное пространство.

Анализ проводимой правовой политики подтверждает высказанную мысль. Так, в разделе 7 Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года поставлены задачи по дальнейшей модернизации юридического образования, а также принятию мер по стимулированию и поддержке Научно-исследовательских институтов в сфере правопедения [1].

Одной из актуальных проблем, постоянно поднимаемых казахстанским научным сообществом, является недостаточное финансирование, поскольку действующие механизмы и инструменты не позволяли более системно и комплексно повысить эффективность отечественной науки.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

В двух ежегодных Посланиях Главы государства (2020, 2021 гг.) поставлен ряд задач по принятию действитель-

но беспрецедентных мер по финансированию, зарубежным стажировкам в ведущие мировые научные центры, повышению престижности занятия научно-исследовательской деятельности, увеличению продуктивности и вклада в социально-экономическое развитие страны [2;3].

Буквально недавно во исполнение поручений Главы государства Парламентом приняты поправки в Закон «О науке», улучшающие условия финансирования и поддержки науки. Был объявлен конкурс грантового финансирования молодых ученых по научным и (или) научно-техническим проектам на 2022-2024 гг. Однако динамика финансирования юридической науки в сравнении с другими отраслями намного уступает.

Традиционная (грантовая и программно-целевая) и новая (прямое, базовое) формы финансирования будут способствовать тому, что «как минимум 1600 ученых начнут получать стабильную заработную плату в рамках базового финансирования», что «работа институтов гуманитарного профиля не будет зависеть от грантовых проектов поскольку получают постоянное финансирование» (по данным МОН РК). В эту категорию не попадают НИИ в сфере правопедения.

Новые правила прямого финансирования, безусловно, будут способствовать дальнейшему росту научно-технического потенциала, в том числе в сфере гуманитарных наук, однако, к сожалению, это не распространяется на

юридическую науку.

В институциональном плане к научным организациям (вузовским, подведомственным) в вышеназванной сфере относятся: Институт законодательства и правовой информации Министерства юстиции РК, республиканский научно-исследовательский институт по охране труда Министерства труда и социальной защиты населения РК, Межведомственный научно-исследовательский институт Академии правоохранительных органов Генеральной прокуратуры РК, Академия юридических и экономических исследований им. С.Зиманова КазГЮУ им.М.С.Нарикбаева, Научно-исследовательский институт частного права Каспийского общественного университета, Центр проблем борьбы с преступностью, научно-исследовательский центр «Правовая поддержка инновационного развития Казахстана», центр экологической безопасности и права природопользования, научно-исследовательский Центр «Исследования проблем развития местного самоуправления» КазНУ им.Аль-Фараби, Центр антикоррупционных исследований и комплаенса Академии государственного управления при Президенте РК, Евразийский Центр экономико-правовых исследований Университета Нархоз, Евразийский центр права, инноваций и развития КИМЭП, научно-образовательный Центр Нельсона Манделы Костанайской академии МВД РК им.Ш.Кабылбаева и др.

Схожие функции выполняют: экспертный совет Комиссии по правам человека при Президенте РК, экспертный совет Конституционного Совета РК, научно-экспертный совет Ассамблеи народа Казахстана, Агентства по противодействию коррупции при Президенте РК.

Ученые-правоведы в составе экспертных советов внесли вклад в разработку Концепции правовой политики РК до 2030 года, Ежегодного обзора о ситуации с правами человека в РК Министерства юстиции РК, специального доклада «Актуальные проблемы защиты социально-экономических, трудовых, гражданских и культурных прав граждан и иных лиц в сфере противодействия торговле людьми в РК» Комиссии по правам человека при Президенте РК, Национального доклада о противодействии коррупции и проекта Концепции антикоррупционной политики на 2022-2026 годы Агентства по противодействию коррупции РК.

ЕНУ им.Л.Н.Гумилева – ВУЗ исследовательского и международного типа, вносит свой вклад в укрепление научно-технического потенциала, реализацию государственно-правовой политики, интегрирование в мировое пространство.

В период с 2018 по 2020 годы в рамках грантового финансирования МОН РК на юридическом факультете ЕНУ им.Л.Н.Гумилева были успешно реализованы 5 научных проектов: «Анализ взаимодействия договорных органов ООН со странами ОЭСР и ЕАЭС в целях адаптации в Казахстане мирового опыта выполнения международно-правовых обязательств и сохранения национальной специфики в процессе модернизации законодательства» (научный руководитель д.ю.н. Абайдельдинов Е.М.), «Формирование и укрепление в Республике Казахстан профессиональной правовой культуры государственных служащих в свете модернизации общественного сознания: историко-теоретические, нормативно-регулятивные и практические аспекты» (научный руководитель д.ю.н. Абдрасулов Е.Б.), «Терроризм как

угроза национальной безопасности: совершенствование уголовной политики в системе противодействия РК» (научный руководитель к.ю.н. Сембекова Б.Р.), «Вклад Республики Казахстан в совершенствование национального и международно-правового режима контроля за ракетными технологиями и использование космических технологий в мирных целях» (научный руководитель PhD Куликпаева М.Ж.), «Правовые аспекты трансформации ВУЗов в некоммерческие акционерные общества в целях реализации Плана Нации» (научный руководитель д.ю.н. Амандыкова С.К.).

В настоящий период реализуются грантовые проекты «Разработка правового механизма регулирования труда медицинских и фармацевтических работников» (научный руководитель PhD Галиакбарова Г.Г.) и «Моделирование политики противодействия системе преступлений, связанных с эксплуатацией человека в свете выполнения Республикой Казахстан международных стандартов» (научный руководитель к.ю.н. Бекмагамбетов А.Б.).

Научно-педагогический опыт профессорско-преподавательского состава и результаты грантовых проектов, в которые также вовлечены молодые ученые Казахстана (студенты, магистранты, докторанты), представлены в авторских разработках (патенты, свидетельства), которые используются во всем мире.

Наиболее талантливые молодые ученые активно вовлекаются в проектную деятельность, рекомендуются для поступления в докторантуру, то есть в отношении них работает карьерная модель в рамках целенаправленной политики подготовки собственных научно-педагогических кадров.

В свою очередь научно-технический потенциал в условиях трендов цифро-

визации, интернационализации, в том числе конвергенции правовых систем, следует мобилизовать для комплексного решения принципиально новых задач, обозначенных в ряде концепций по различным направлениям государственной политики, а для этого предусмотреть базовое финансирование юридической науки.

В ежегодных посланиях Главы государства, в Концепции правовой политики РК до 2030 года, в послании Конституционного совета РК и ряде других ключевых документах сделаны акценты на дальнейшее углубление реформ в сфере формирования цифровой экономики, применение цифровых технологий при оказании государственных услуг и отправлении отдельных видов государственной деятельности напрямую влияет на степень реализации ряда конституционных прав человека и требует создания адекватной правовой базы [4].

Краеугольной является проблема нереализованности рекомендаций по совершенствованию законодательства из-за отсутствия консенсуса и консолидированной позиции в рамках межведомственного согласования концепций и проектов НПА.

ВЫВОДЫ

Не отрицая значимости плюрализма концептуальных идей и практических подходов, важно, чтобы узковедомственные интересы не стояли выше общенациональных.

Безусловно, важно перенимать и использовать накопленный Республикой Казахстан опыт совершенствования юридического образования на территории Российской Федерации в целом и в стенах филиала в частности.

В этой связи вносим следующие предложения и рекомендации:

Во-первых, совершенствовать механизм координационной деятельности в нормотворческом процессе и его научно-экспертном сопровождении, основанных на оптимальных унифицированных процедурах подготовки практически значимых рекомендаций в документы государственного стратегического планирования, проекты НПА Российской Федерации, соответствующие аналитические, специальные доклады.

Во-вторых, разработать механизм упорядоченного сетевого взаимодействия всех субъектов НИИ Российской Федерации при организациях высшего профессионального образования, подведомственных НИИ и аналогичных научных подразделениях между собой, а также с отечественными и зарубежными грантхолдерами и стейкхолдерами в рамках различных механизмов финансирования на базе единого комплексного тематического плана и пула научных проектов фундаментального и прикладного характера.

В-третьих, для НИИ, научных центров в сфере юридической науки предусмотреть прямое (базовое) подушевое финансирование из федерального бюджета, в особенности тех, кто занимается фундаментальными и прикладными разработками в сфере

цифрового права или правового обеспечения цифровой экономики – новой комплексной отрасли законодательства, права и учебной дисциплины Российской Федерации.

В-четвертых, системные вопросы дальнейшего развития юридического образования целесообразно отразить в национальном проекте «Качественное образование. Образованная нация Российской Федерации».

Безусловно, отмеченные перспективные пути развития образовательного процесса в Российской Федерации ставят задачу объединения научного сообщества в выработке единого научного теоретико-правового понимания соответствующей правовой концепции, механизма ее реализации на федеральном и региональном уровнях публичной власти. Способствовать активизации работы в этом направлении будет и организация с участием профессорско-преподавательского состава и студентов кафедры государственного и муниципального управления филиала и научной общественности Республики Казахстан круглого стола посвященного данной тематике. С учетом влияния информационных технологий данное мероприятие можно провести в онлайн-формате.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года: Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674/info> (Дата обращения 26.12.2021).
2. Казахстан в новой реальности: время действий: Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2020 года// https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g (Дата обращения 26.12.2021).
3. Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны: Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2021 года// <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048> (Дата обращения 26.12.2021).

4. О состоянии конституционной законности в Республике Казахстан: Послание Конституционного Совета Республики Казахстан (оглашено на совместном заседании Палат Парламента Республики Казахстан 22 июня 2020 года) // <https://ksrk.gov.kz/index.php/ru/solutions/poslanie-konstitucionnogo-soveta-respubliki-kazakhstan-ot-22-iyunya-2020-goda-o> (Дата обращения 26.12.2021).

И.В. МИХАЙЛИЧЕНКО¹, Ә.Б. БЕКМАГАМБЕТОВ², Р.Г. НУРМАГАМБЕТОВ³

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОПИСАНИЯ ПРОЯВЛЕНИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ

¹з.ғ.к., Мемлекеттік және муниципалды басқару кафедрасының доценті, Ресей халық шаруашылығы және мемлекеттік қызметі академиясының Батыс филиалы, Калининград қ., Ресей. E-mail: mihailichenko_iv@mail.ru

²з.ғ.к., қауымдастырылған профессор, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан.

E-mail: adilet1979@mail.ru

³Ph.D., қауымдастырылған профессор (доцент), Челябин мемлекеттік университетінің Қостанай филиалының Құқық кафедрасының профессоры. Қостанай қ., Нұр-Сұлтан.

E-mail: orel032@mail.ru

I.V. MIKHAILICHENKO¹, A.B. BEKMAGAMBETOV², R.G. NURMAGAMBETOV³

IMPLEMENTATION OF EDUCATIONAL EXPERIENCE IN MODERNIZATION OF GRANT FINANCING OF LEGAL EDUCATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN INTO THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF THE RUSSIAN FEDERATION

¹Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of State and Municipal Administration, Western Branch of the Russian Academy of National Economy and Public Administration, Kaliningrad, Russia. E-mail: mihailichenko_iv@mail.ru

²PhD in Law, Associate Professor, Nur-Sultan, Kazakhstan. E-mail: adilet1979@mail.ru

³Ph.D., Associate Professor (Associate Professor), Professor of the Department of Law of the Kostanay branch of the Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education «Chelyabinsk State University», Kostanay, Kazakhstan. E-mail: orel032@mail.ru

Аңдатпа. Ғылыми мақалада Ресей Федерациясының Білім беру ортасына Қазақстан Республикасындағы заң білімін гранттық қаржыландырудың озық тәжірибесін енгізуге байланысты мәселелер қаралды. Тұжырымдамалық идеялар мен практикалық тәсілдердің плюрализмінің маңыздылығын жоққа шығармай, авторлар Қазақстан Республикасы жинақтаған заң білімін жетілдірудің тәжірибесін Ресей Федерациясының аумағында, атап айтқанда Филиал қабырғасында қабылдаудың және пайдаланудың маңызды екендігі туралы пікір білдірді. Авторлар Қазақстан Республикасында сынақтан өткен осы саладағы құқықтық саясатты жетілдірудің пәрменді жолдарын ұсынады. Олардың қатарына келесілерді жатқызады: заң шығару процесінде үйлестіру қызметін жетілдіру және оны ғылыми-сараптамалық сүйемелдеу; жоғары кәсіптік білім беру ұйымдары жанындағы Ресей Федерациясы ФЗИ барлық субъектілерінің, ведомстволық бағынысты ФЗИ-лар мен ұқсас ғылыми бөлімшелердің өзара, сондай-ақ бірыңғай кешенді тақырыптық жоспар мен іргелі және қолданбалы сипаттағы ғылыми жобалар пулының негізінде қаржыландырудың әртүрлі тетіктері шеңберінде отандық және шетелдік грантхолдерлер мен стейкхолдерлермен реттелген желілік өзара іс-қимыл тетігін әзірлеу; ғылыми-зерттеу институттарының, заң ғылымы саласындағы ғылыми орталықтардың қызметін федералды бюджеттен тікелей (негізгі) жан басына қаржыландыруды, әсіресе цифрлық құқық немесе цифрлық экономиканы құқықтық қамтамасыз ету саласындағы іргелі және қолданбалы әзірлемелермен айналысатын авторлардың әзірлемелерін – Ресей Федерациясының заңнамасының, құқығының және оқу пәнінің жаңа кешенді саласын жетілдіру. Авторлардың пікірінше, Ресей Федерациясындағы білім беру процесін дамытудың перспективалы жолда-

ры ғылыми қоғамдастықты тиісті құқықтық тұжырымдаманы, оны мемлекеттік биліктің федералды және аймақтық деңгейлерінде жүзеге асыру механизмін біртұтас ғылыми теориялық және құқықтық түсінуді дамытуда біріктіру міндеті.

Түйін сөздер: гранттық қаржыландыру, заң білімі, білім беру ортасы, құқықтық саясат, жетілдіру, үйлестіру қызметінің тетігі, норма түзушілік процесі, ғылыми-сараптамалық сүйемелдеу, желілік өзара іс-қимыл, жоғары кәсіптік білім, грантхолдерлер, стейкхолдерлер.

Abstract. *The scientific article discusses issues related to the implementation of grant financing of legal education in the Republic of Kazakhstan in the educational environment of the Russian Federation. The authors consider it important to adopt and use the experience accumulated by the Republic of Kazakhstan in improving legal education on the territory of the Russian Federation. The authors propose effective ways of improving legal policy in this area, tested in the Republic of Kazakhstan. They include the improvement of the mechanism of coordination activities in the rule-making process and its scientific and expert support, the development of a mechanism for orderly network interaction of all subjects of scientific research institutes of the Russian Federation at organizations of higher professional education subordinated to scientific research institutes and similar scientific subdivisions, as well as with local and foreign grant holders and stakeholders within the framework of various funding mechanisms based on a single comprehensive thematic plan and a pool of scientific projects of a fundamental and applied nature, improving the activities of research institutes, scientific centers in the field of legal science in terms of providing direct (basic) per capita funding from the federal budget, in particular developments authors who are engaged in fundamental and applied developments in the field of digital law or legal support of the digital economy - a new complex branch of legislation, law and education discipline of the Russian Federation. According to the authors, the noted promising ways of developing the educational process in the Russian Federation raise the issue of uniting the scientific community in developing a unified scientific theoretical and legal understanding of the corresponding legal concept, the mechanism for its implementation at the federal and regional levels of public authority.*

Key words: *grant funding, legal education, educational environment, legal policy, improvement, coordination mechanism, rule-making process, scientific and expert support, networking, higher professional education, grant holders, stakeholders.*

1	Адилжанова Динара Адильгазыевна	құқық және экономика негіздері магистрі, аға менеджер, Педагогикалық шеберлік орталығы ЖМ Өскемен қаласындағы филиалы, Өскемен қ., Қазақстан
2	Ахметова Ботагоз Салиховна	к.б.н., Национальная академия образования им. Ы. Алтынсарина, г. Нур-Султан, Казахстан
3	Бекмагамбетов Алимжан Бауржанович	к.ю.н., ассоциированный профессор (доцент), Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, г. Нур-Султан, Казахстан
4	Богатырева М.Р.	к.с.н., доцент кафедры социологии труда и экономики предпринимательства, Башкирский государственный университет г.Уфа, Республика Башкортостан, РФ
5	Бурунбетова Қарлығаш Кабдрахмановна	биология ғылымдарының кандидаты, Педагогикалық шеберлік орталығы ЖМ Өскемен қаласындағы филиалы, Өскемен қ., Қазақстан
6	Ерназарова З.Ш.	ф.ғ.д., профессор, КИМЭП Университеті, Алматы қ., Қазақстан
7	Игенбаева Бижан Құрманғалиқызы	п.ғ.к., Мектепке даярлық және бастауыш білім зертханасының меңгерушісі, Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан
8	Ибраева Айман Рақымжановна	педагогика ғылымдарының магистрі, аға менеджер, Педагогикалық шеберлік орталығы ЖМ Павлодар қ. филиалы, Павлодар қ., Қазақстан
9	Куанышева Гүлжамал Альжановна	жетекші эксперт, Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан
10	Куцанова Д. Б.	Евразийский Национальный Университет им. Л.Н.Гумилева, г. Нур-Султан, Казахстан
11	Леванова Т.А.	КГУ «Тогузакская общеобразовательная школа отдела образования Карабалыкского района» Управления образования акимата Костанайской области, с.Тогузак, Казахстан
12	Михайличенко Илья Викторович	к.ю.н., доцент кафедры государственного и муниципального управления, Западный филиал Российской академии народного хозяйства и государственной службы, г.Калининград, Россия
13	Набатникова Татьяна Ивановна	Методический кабинет дошкольного и общего среднего образования управления образования акимата Костанайской области, г.Костанай, Казахстан
14	Нурмагамбетов Рашид Габитович	Ph.D, ассоциированный профессор (доцент), профессор кафедры права Костанайского филиала ФГБОУ ВО «Челябинский государственный университет», г.Костанай, Казахстан
15	Рябухин П.П.	магистрант, Башкирский государственный университет г.Уфа, Республика Башкортостан, РФ
16	Тлеуов Кайрат Кипчакпаевич	педагогика ғылымдарының магистрі, аға менеджер, Педагогикалық шеберлік орталығы ЖМ Ақтау қ. филиалы, Ақтау қ., Қазақстан
17	Халыкова Айжан Магауяновна	педагогика ғылымдарының магистрі, жетекші эксперт, Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан
18	Шадиев Р.Н.	профессор, Нанкинский педагогический университет, г. Нанкин, Китай
21	Шертаева Гулсара Жаксылыковна	Педагогика ғылымдарының магистрі, №52 мектеп-лицей, Шымкент қ., Қазақстан
22	Шота Қ.Н.	ф.ғ.к., профессор, Т.Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан
23	Юмагулов А.М.	магистрант, Башкирский государственный университет г.Уфа, Республика Башкортостан, РФ

**«БІЛІМ - ОБРАЗОВАНИЕ»
ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖУРНАЛЫ ТУРАЛЫ ЕРЕЖЕ**

I. Жалпы ереже

1.1 «Білім – Образование» ғылыми-педагогикалық журналы 1999 жылы Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігінің Ақпарат және мұрағат комитетінде тіркелді (куәлік № 904 –Ж 31 қазан), 2008 жылы қайта тіркеуден өтті (қайта тіркеу туралы куәлік № 9838-Ж 30 желтоқсан).

1.2 Журналдың құрылтайшысы – Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі «Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы» ШЖҚ РМК.

1.3 Басылымның шығарылуы – жылына 4 рет.

1.4 Журнал ISSN сериялық басылымдарын тіркеудің халықаралық орталығында тіркелген: ISSN 1607-2790.

II. Журналдың мақсат-міндеттері мен құрылымы

2.1 «Білім - Образование» ғылыми-педагогикалық журналы білім беру жүйесінің көкейкесті мәселелерімен қатар, қазақстандық және шетелдік педагогтердің озық тәжірибелерін және ғылыми зерттеулердің нәтижелерін, оқу-әдістемелік, нормативті нұсқаулық, ақпараттық талдау материалдарын жариялауға бағытталған.

2.2 Негізгі бағыттары: білім беру және тәрбие, инклюзивті білім беру, білім беру жүйесіндегі жаңалықтар, білім берудегі ғылыми-әдістемелік пен білім саласына қатысты басқа да ақпараттық-танымдық ізденістер.

2.3 Журналдың айдарлары: «Білім беру саясаты», «Тәрбиенің теориясы мен практикасы», «Инклюзивті білім беру: теория және практика», «Ғылыми-әдістемелік және ғылыми-педагогикалық ізденіс», «Құқықтық мәдениет», «Конференциялар, форумдар, семинарлар», «Personalia».

2.4 Мақалалар қазақ, орыс не ағылшын тілінде қабылданады.

2.5 Журналдың мәртебесін көтеру мақсатында мақалалар шетелдік дәйексөз жүйелерінде, электрондық кітапханаларда ғылыми басылымның таралуы мен Қазақстандық дәйексөз базасында болуы қажет.

2.7 Редакция кеңесінің шешімі негізінде журналға мақаланы жариялау туралы қорытынды жасалады.

III. Мақалаларды ресімдеу тәртібі

3.1 Ғылыми мақалалар ғылыми басылымдарға қойылатын талаптар «Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі Қазақстан Республикасы Заңының 5-бабының 36-2) тармақшасына сәйкес әзірленеді. Ұсынылған мақалалар «Антиплагиат» жүйесінен өткізіледі және мәтіннің 75 пайызы түпнұсқалық болуы тиіс.

3.2 Ғылыми мақала – бұрын жарияланбаған және жаңалығы бар авторлық әзірлемелерді, қорытындыларды, ұсынымдарды қамтитын; немесе ортақ тақырыпқа байланысты бұрын жарияланған ғылыми мақалаларды қарауға арналған (жүйелі шолу) ғылыми зерттеудің, эксперименттік немесе талдамалық қызметтің өзіндік тұжырымдары мен аралық немесе түпкілікті нәтижелерін баяндау.

3.3 Ғылыми мақаланың құрылымы атауынан, аннотациядан, түйін сөздерден, негізгі ережелерден, кіріспеден, материалдар мен әдістерден, нәтижелерден, талқылаудан, қорытындыдан, қаржыландыру туралы ақпараттан (бар болған жағдайда), әдебиеттер тізімінен тұрады.

3.4 Компьютерде (Microsoft Word) терілген мақаланың көлемі аңдатпа, кесте, суреттерді, математикалық формулаларды және әдебиеттер тізімін қосқанда 10 беттен аспауы тиіс, ең кемі 5 бет.

3.5 Стандарттау, метрология және сертификаттау жөніндегі Мемлекетаралық Кеңес қабылдаған (1998 жылғы 28 мамырдағы № 1:3-98 хаттама) ГОСТ 7.5-98 «Журналдар, жинақтар, ақпараттық басылымдар. Жарияланатын материалдарды баспалық ресімдеу» бойынша мақалаларды, сондай-ақ Стандарттау, метрология және сертификаттау жөніндегі Мемлекетаралық Кеңес қабылдаған (2003 жылғы 2 шілдедегі № 12 хаттама) ГОСТ 7.1-2003 «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Жалпы талаптар және құрастыру ережелері» бойынша мақаланың библиографиялық тізімдерін ресімдеу бойынша базалық баспа стандарттарына сәйкес болуы тиіс.

3.6 Баспа орталығына мақаланың электрондық нұсқасы ұсынылады. Мақала беттері нөмірленуі керек.

3.7 Мақала мәтіні «Microsoft Office Word (97, 2000, 2007, 2010) WINDOWS» редакторда басылуы керек, негізгі шрифт – Times New Roman (орыс және ағылшын тілдерінде), KZ Times New Roman (қазақ тілінде), жоларалық интервал – 1; мәтінді ені бойынша түзету; сол жағы – 30 мм, оң жағы – 15 мм, жоғарғы – 20 мм, төменгі – 20 мм, табуляция – 1,25 мм.

3.8 Барлық авторлардың мақалаларында ғалымдардың (ғылым докторлары, ғылым кандидаты / PhD) екі пікірі (1 сыртқы және 1 ішкі) болуы керек.

3.9 Ұсынылған материалдар қамтуы тиіс:

– FTAMP (Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекетаралық рубрикаторы);

– автор (-лар) аты және тегі – қазақ, орыс және ағылшын тілінде (бас әріптермен, қою шрифтпен, азат жол 1 см, сол жақ шетіне);

– ғылыми дәрежесін, ғылыми атағын көрсету болған жағдайда;

– аффилиация (факультеті немесе басқада құрылымдық бөлімшесі, ұйым (жұмыс орны (оқу), қала, пошталық индекс, мемлекет) – қазақ, орыс және ағылшын тілінде;

– мақаланың аты (12 сөзден аспайтын, бас әріптермен, қою шрифтпен, азат жол 1 см, сол жақ шетіне, үш тілде: қазақ, орыс, ағылшын);

– аңдатпа – мақаланың мақсатын, мазмұнын, түрін, нысанын және басқа да ерекшеліктерін қысқаша сипаттау;

– түйін сөздер – ғылыми саланы және зерттеу әдістерін, мәтіннің мазмұнын, нысанды терминде көрсететін сөздер жиынтығы.

3.10 Аңдатпа ақпараттық және құрылымдық болуы керек, негізгі объектілерді, зерттеу кезеңдерін, қорытындыларды көрсетеді.

Ұсынатын аңдатпаның көлемі – кемінде 100-300 сөз аралығында (курсив, қою емес шрифт 12 кегль, азат жол сол және оң жақ шегініс -1 см).

3.11 Түйін сөздер жарияланған материалдың тілінде ресімделеді (кегль – 12 пункт, курсив, сол және оң жақ шегініс – 3 см.). Ұсынылатын түйін сөздер саны- 5-8, ішіндегі түйін сөз саны – 3-тен көп емес. Маңыздылығына қарай беріледі, яғни мақаланың ең маңызды түйін сөзі бірінші тізімде болуы керек.

3.12 Мақала мәтіні оның бөліктерінің белгілі бір жүйесінде беріледі және мыналарды қамтиды:

– КІРІСПЕ / ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION (қою емес, бас әріптермен, шрифт-14 кегль, ортада).

Кіріспеде ғалымдардың алдыңғы (байланысты) жұмыстарының нәтижелері, зерттеу әдістері, рәсімдері, өлшеу параметрлері және т. б. көрсетіледі (1 беттен артық емес);

– ЗЕРТТЕУДІҢ МАҚСАТЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ / ЦЕЛЬ И ЗАДАЧИ ИССЛЕДОВАНИЯ / PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE STUDY (қою емес, бас әріптермен, шрифт-14 кегль, ортада).

– ӘДІСНАМА / МЕТОДОЛОГИЯ / METHODOLOGY (қою емес, бас әріптермен, шрифт-14 кегль, ортада).

– НӘТИЖЕЛЕРІ / РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS (қою емес, бас әріптермен, шрифт-14 кегль, ортада).

Ғылыми-практикалық мақалада эксперименттердің немесе тәжірибенің кезеңдері мен сатысы, аралық нәтижелер және математикалық, физикалық түрінде немесе статистикалық түсіндірменің жалпы қорытындысының негіздемесі келтіріледі. Өткізілген зерттеулер көрнекі түрде экспериментальды ғана емес, сонымен бірге теориялық түрде де ұсынылады.

Бұл кестелер, диаграммалар, графикалық үлгілер, графиктер, диаграммалар және т.б. болуы мүмкін.

Формулалар, теңдеулер, суреттер, фотография мен кестелерде астына жазылған жазу немесе тақырыптар болуы керек (10 беттен аспауы керек).

– ҚОРЫТЫНДЫ /ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION (қою емес, бас әріптермен, шрифт-14 кегль, ортада).

Жүргізілген зерттеулердің негізгі жетістіктері туралы тезистер жиналады.

Оларды жазбаша түрде және кестелер, графиктер, сандар және анықталған негізгі үлгілерді сипаттайтын статистикалық көрсеткіштер түрінде ұсынуға болады.

Қорытынды авторлар тарапынан интерпретациясыз ұсынылуы керек (1 беттен артық емес).

– ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ /СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ / REFERENCES (қою емес, бас әріптермен, шрифт-14 кегль, ортада).

Деректердің тәртібі келесідей анықталады: алдымен сілтемелер тізбесі. Одан кейін қосымша деректер, яғни мақалада сілтеме жасалмаған деректер.

Барлық сілтемелер бастапқы тілде беріледі. Мақалада келтірілген сілтемелер мен ескертулер нөмірленіп, тік жақшаларда беріледі.

Сілтемелерді көрсету ұстанымдары:

1. Барлық жұмыста бірыңғай стиль қолданылады

2. Сілтеме екі бөліктен тұрады:

- мәтін ішіндегі сілтеме (үлгі [1,5 бет]);

- пайдаланылған деректер тізіміне сілтемелер.

Сілтемелерді құру кезінде ең маңызды мәліметтер: автордың аты-жөні, материалдың тақырыбы, материал түрі, материалды құру/өзгерту күні, басты беттің мекен-жайы.

Әдебиеттер тізімі ГОСТ 7.5-98; ГОСТ 7.1-2003 сәйкес рәсімделуі қажет.

3.13 Иллюстрациялардағы суреттер тізімі мен мәтіндегі суреттерге сілтеме болуы тиіс.

Электрондық нұсқадағы суреттер мен иллюстрациялар TIF немесе JPG форматта ұсынылады 300 dpi аспауы керек.

3.14 Математикалық формулалар Microsoft Equation Editor редакторында жазылуы тиіс (әрбір формула бір объект).

3.15 Автор туралы мәліметтер бөлек бетте (қағазды және электронды нұсқада) жазылады:

– толық Т.А.Ә., ғылыми дәрежесі және ғылыми атағы, жұмыс орны (журналдың «Біздің авторлар» бөлімінде жариялау үшін);

– толық пошталық мекенжайы, қызметтік және үй телефондарының нөмірлері, E-mail (редакцияның авторларымен байланысуы үшін, электронды мекенжай журналда жарияланбайды);

– мақала атауы және автор(лар)дың аты-жөн(дер)і, аңдатпа қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде жазылуы тиіс.

3.16 Қолжазбаларды авторлар мұқият тексеріп, редакциялауы қажет.

Талаптарға сәйкес ресімделмеген мақалалар журнал бетіне жарияланбайды.

3.17 Редакция мақалаға орфографиялық және стилистикалық түзетулер жүргізбейді. Қолжазба авторларға қайтарылмайды.

3.18 Мақала қолжазбасын және электронды нұсқасын келесі мекенжай бойынша жолдауларыңызға болады:

010000, Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ., Мәңгілік ел к-сі, 8, «Алтын орда» БО, 15-қабат. Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы.

3.19 Байланыс: Тел. (8 7172) 72 58 76 E-mail: bilim-edu.2003@mail.ru, жазылу индексі – 75754. Төлем – 2500 теңге.

Реквизиттер:

РНН 600900611860,

ИИК КЗ826010111000202462,

БИН 080940006848, КБЕ 16,

БИК HSBKZKX, КНП 859,

АО «Народный Банк Казахстана»

IV. Редакциялық кеңес

4.1 Редакциялық алқада немесе редакциялық кеңесте Web of Science (Вэб оф Сайнс) немесе Scopus (Скопус) халықаралық деректер базасында кемінде 2 (екі) Хирша индексі (журналдың тақырыптық бағыты бойынша) бар ғалымдар болуы тиіс. Әлеуметтік-гуманитарлық бағыттағы журналдар үшін Web of Science (Вэб оф Сайнс) немесе Scopus (Скопус) халықаралық деректер базасында жарияланымдары бар ғалымдар енеді. Журналдың редакциялық алқа құрамын бас редактор, редакция алқасының мүшелері, жауапты редактор, техникалық редактор, корректор құрайды.

Журналдың редакциялық алқасына журналдың бас редакторы, редакция алқасының мүшелері, жауапты редактор, техникалық редактор, корректор кіреді.

4.2 Журналдың бас редакторы – Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының Ғылым жөніндегі вице-президенті Н.С. Пұсырманов.

4.3 Журналдың бас редакторы:

– редакция алқасының құрамын бекітеді;

- редакцияға жалпы басшылықты жүзеге асырады;
- журналды тарататын ұйымдармен келісімдер жасайды, редакциялық кеңестің қызметіне қатысты басқа да мәселелерді шешеді;

- редакциялық кеңестің қызметіне отандық және шетелдік ғалымдарды тартады;
- журналдың мазмұны және редакциялық кеңестің қызметі туралы ұсыныстар жасайды.

4.4 Редакциялық алқа құрамы:

- академиялық/ ғылыми дәрежесі бар отандық және шетелдік ғалымдар;
- нөлдік емес импакт-фактор журналдарында ғылыми мақалалары бар отандық және шетелдік ғалымдар мен сарапшылар;

- Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының жетекші ғалымдары (салалық тәжірбиесі бар).

4.5 Редакциялық кеңес мүшелері:

- редакция кеңесінің перспективалық жоспарларын әзірлеуге қатысады;
- ұсынылған материалдарды талқылауға қатысады, материалдардан бас тарту туралы шешім қабылдайды.

4.6 Жауапты редакторға Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының ғылыми/ академиялық дәрежесі бар қызметкері тағайындалады.

4.7 Жауапты редактор:

- баспа саясатын іске асырады;
- берілген материалдарды қабылдайды және өңдеуді бақылайды;
- авторлармен байланысады;
- ұсынылған материалдарды қосымша қарау қажеттілігі туралы шешім қабылдайды;
- журналдың номерін шығару мерзімдерін анықтайды.

4.8 Корректор:

- мазмұн жағынан мақалалардың сапасын бағалайды;
- мақаланы жазу, өңдеу талаптарына сай үлгілеріне сәйкестендіреді;
- жауапты редакторға мақалалардың соңғы нұсқасын ұсынады.

4.9 Техникалық редактор Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының қажетті техникалық дайындығы бар маман тағайындалады.

4.10 Техникалық редактор:

- ұсынылған материалдарды өңдейді;
- журналдың номерінің дизайнын жобалайды;
- журнал шығаруды қамтамасыз етеді;
- журналдарды таратушыларға жеткізеді.

V. Рецензиялау тәртібі

5.1 Журналдың редакциялық алқасының мүшелері мақалалардың тиісті айдарларға сәйкестігін бақылайды.

5.2 Бір пікір сыртқы, сондықтан автор мақаламен бірге оны ұсынады.

5.3 Қолжазбаның мазмұнына қатысты білім саласында жұмыс істейтін сарапшылардан редакция кеңесі пікір алуды қарастырады.

5.4 Ізденушілердің ғылыми жетекшілері, сондай-ақ, автор жұмыс істейтін бөлімшенің қызметкерлері пікір бере алмайды.

5.5 Рецензияда төмендегілер ескеріліп жазылады:

- берілген мақаланың өзектілігі;
- ұсынылған ғылыми материалдардың жаңалығы;
- зерттеу материалдарының жеткіліктілігі;
- пайдаланылған дереккөздер тізімі;
- жазу стилі;
- мақалаларға қойылатын талаптарға сәйкестігі;
- жариялауға қатысты қорытынды немесе түзетулер енгізу қажеттілігі туралы.

5.6 Егер мақаланы қайта өңдеу қажет болса, пікір беруші түзетулердің себептерін нақтылап жазады.

5.7 Пікір беруші тегі, аты және әкесінің аты (бар болса), ғылыми дәрежесі мен ғылыми атағын (бар болғанда), жұмыс орнын, лауазымын және қол қойылған күнін толық жазып қол қояды.

5.8 Жауапты редактор берілген пікірлерді авторға жеткізеді. Бұл жағдайда пікір беруші туралы мәліметтер көрсетілмейді.

5.9 Тексеруден кейін мақала қайта пікір алуға жіберіледі. Пікір редакциялық кеңесте қаралады.

5.10 Автор пікір берушінің пікірін қабылдамаған жағдайда, мақаланы қайтарып алуға құқы бар.

5.11 Мақалаларды қарау мерзімі - 2 ай.

5.12 Қолжазбалар қайтарылмайды.

VI. Редакциялық және авторлық этика

6.1 Редакциялық кеңес өз қызметінде Қазақстан Республикасының қолданыстағы тиісті заңнамаларын басшылыққа алады.

6.2 Редакциялық кеңес қолжазбаны жариялауға жарамсыз деп шешім қабылдаған үшін жауап береді. Осыған сәйкес шешімді қабылдау мақала мазмұнының өзектілігі мен маңыздылығы бойынша ғылыми бағалауға негізделеді.

6.3 Қабылданбаған қолжазбалар туралы ақпарат құпия болып қалады және жарияланбайды.

6.4 Басылымға жариялау үшін материалдарды беру арқылы автор өзі туралы барлық ақпараттың дұрыстығына, стилі мен сауаттылығына, плагиаттың жоқтығына, редакциялық кеңестің қойған барлық техникалық талаптарына сәйкестігіне кепілдік береді.

6.5 Ұсынған қолжазбалар басқа ғылыми журналдарда жарияланбаған болу керек.

6.6 Редакция мақалаларды плагиат жүйесімен тексеруге құқылы.

Мақаланы рәсімдеу үлгісі

FTAMP 14.15.01

К. Е. АМАНОВА

п.ғ.к., доцент,

Ш. Уалиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті,

Көкшетау қ., Қазақстан Республикасы

e-mail: akasheva@gmail.com

ПРОГРАММАЛАУДЫ МЕКТЕПТЕ ОҚЫТУ ТУРАЛЫ

Аңдатпа. Мақалада STEM білім берудегі жиі талқыланып жүрген тақырыптардың бірі – жалпы білім беретін мектептерде программалауды оқыту мәселесі қарастырылады. Великобритания, Финляндия, Южная Корея, Эстония, Франция, Австралия сияқты мемлекеттердегі тәжірибелерді қарастыра отырып программалауды мектепте оқытудың қажеттілігін айқындайтын шарттар көрсетіледі. Программалауды мектепте оқытудың ағымдағы жай-күйін зерттеу мақсатында, мақала авторы, жоғары сынып оқушыларының және де білім беру процесіндегі басқа да субъектілердің: ата-аналардың, мұғалімдер мен IT саласындағы мамандардың қатысуымен зерттеулер жүргізді. Зерттеуге IT саласындағы мамандардың қатыстырылуы программалауды оқытуда түрліше аппараттық-программалық жабдықтардың пайдаланылатындығымен түсіндіріледі. Мақалада аталған зерттеудің кейбір қорытындылары, атап айтқанда оқушылардың, ата-аналардың, мұғалімдер мен IT саласындағы мамандардың программалауды мектепте оқыту мәселесіне деген көзқарастарын зерттеу нәтижелері берілді.

Түйін сөздер: Программалау, программалауды оқыту, мектепте программалауды үйрету.

КІРІСПЕ

Мәтін

ЗЕРТТЕУДІҢ МАҚСАТЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ

Мәтін

ӘДІСНАМА

Мәтін

НӘТИЖЕЛЕРІ

Мәтін

ҚОРЫТЫНДЫ

Мәтін

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ:

1

2

3

К.Е. АМАНОВА**К вопросу обучения программирования в школе**

к.п.н., доцент,

Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова,

г. Кокшетау, Республика Казахстан

e-mail: amanova@mail.ru

Аннотация. Бул мақалада қазіргі STEM білім берудің өзекті тақырыптарының бірі - жалпы білім беретін мектепте бағдарламалауды В настоящей статье рассматривается одна из актуальных тем современного STEM-образования – вопрос обучения программированию в общеобразовательной школе. На примере таких стран, как Великобритания, Финляндия, Южная Корея, Эстония, Франция, Австралия рассмотрены предпосылки, иницирующие необходимость обучения детей основам программирования в школе. В целях изучения текущего состояния обучения программированию в школах автором было проведено исследование с участием учащихся старших классов и других субъектов образовательного процесса в школе: родителей, учителей, а также специалистов в IT- сфере, так как в обучении программированию используются различные аппаратно-программные средства обеспечения. В статье представлены некоторые итоги данного исследования, в частности, результаты исследования отношений обучающихся, родителей, учителей и IT-специалистов к вопросу обучения программированию в школе.

Ключевые слова: программирование, обучение программированию, программирование в школе.

K.T. AMANOVA**To the Question of Teaching Programming in School**

PhD, associate Professor,

Kokshetau State University named after Sh. Ualihanov,

Kokshetau, The Republic of Kazakhstan

e-mail: amanova@mail.ru

Abstract. In this article, one of the current topics of modern STEM education is considered, the issue of teaching programming in the general education school. On the example of countries such as Great Britain, Finland, South Korea, Estonia, France, Australia, the prerequisites are considered, initiating the need to teach children the basics of programming at school. To understand the current state of teaching programming in schools, the author conducted a study with the participation of high school students and other subjects of the educational process in the school: parents, teachers, and IT specialists, since various software and hardware are used in programming training. In the article some results of this research are presented, in particular the results of the study on the attitude of students, parents, teachers and IT specialists to the issue of teaching programming in school.

Keywords: teaching programming, programming in school, programming training.

**ПОЛОЖЕНИЕ О НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ЖУРНАЛЕ
«БІЛІМ - ОБРАЗОВАНИЕ»**

I. Общее положение

1.1 Научно-педагогический журнал «Білім-Образование» зарегистрирован в Комитете информации и архивов Министерства культуры и информации Республики Казахстан в 1999 году (свидетельство № 904 –Ж 31 октября), перерегистрирован в 2008 году (свидетельство о перерегистрации № 9838-Ж 30 декабря)

1.2 Учредитель журнала – РГП на ПХВ «Национальная академия образования имени И. Алтынсарина» Министерства образования и науки Республики Казахстан.

1.3 Периодичность издания – 4 раза в год.

1.4 Журнал зарегистрирован в Международном центре регистрации серийных изданий ISSN: ISSN 1607-2790.

II. Цели, задачи и структура журнала

2.1 Научно-педагогический журнал «Білім-Образование» наряду с актуальными проблемами системы образования направлен на публикацию передового опыта казахстанских и зарубежных педагогов и результатов научных исследований, учебно-методических, нормативных инструкций, информационно-аналитических материалов.

2.2 Основные направления: Образование и воспитание, инклюзивное образование, инновации в системе образования, научно-методические и другие информационно-познавательные исследования в сфере образования.

2.3 Рубрики журнала: «Образовательная политика», «Теория и практика воспитания», «Инклюзивное образование: теория и практика», «Научно-методический и научно-педагогический поиск», «Правовая культура», «Конференции, форумы, семинары», «Personalia».

2.4 Статьи принимаются на казахском, русском или английском языках.

2.5 В целях повышения статуса журнала статьи должны быть распространены в зарубежных системах цитирования, электронных библиотеках научных изданий и в казахстанской базе цитирования.

2.6 На основании решения редакционного совета составляется заключение о публикации статьи в журнале.

III. Правила оформления статей

3.1 Требования к публикации научных статей разработаны в соответствии с подпунктом 36-2) статьи 5 Закона РК от 27 июля 2007 года «Об образовании». Представленные статьи проходят через систему «Антиплагиат» и 75% текста должны быть аутентичными.

3.2 Научная статья - изложение собственных выводов и промежуточных или окончательных результатов научного исследования, экспериментальной или аналитической деятельности, содержащее авторские разработки, выводы, рекомендации ранее не опубликованные и обладающие новизной; или посвященное рассмотрению ранее опубликованных научных статей, связанных общей темой (систематический обзор).

3.3 Структура научной статьи включает название, аннотации, ключевые слова, основные положения, введение, материалы и методы, результаты, обсуждение, заключение, информацию о финансировании (при наличии), список литературы.

3.4 Объем статьи, включая аннотации, таблицы, рисунки, математические формулы и библиографию, не должен превышать 10 страниц текста, набранных на компьютере (редактор Microsoft Word); минимальный объем статьи – 5 страниц.

3.5 Научные статьи должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартам по оформлению статей в соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», пристатейных библиографических списков в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

3.6 В издательский центр предоставляется электронная версия статьи. Страницы статьи должны быть пронумерованы.

3.7 Статьи должны быть напечатаны в текстовом редакторе «Microsoft Office Word (97, 2000, 2007, 2010) для WINDOWS», гарнитура – Times New Roman (для русского и английского языков), KZ Times New Roman (для казахского языка), одинарный межстрочный интервал. Поля: левое – 30 мм, правое – 15 мм, верхнее – 20 мм, нижнее – 20 мм, табуляция – 1,25 мм.

3.8 Статьи всех авторов должны сопровождаться двумя рецензиями (1 внеш-ней и 1 внутренней) ученых: доктора наук, кандидата наук /PhD. Одна из рецензий является внешней, ее представляет автор при подаче материалов. Вторая является внутренней, ее организация входит в компетенцию редакционной коллегии журнала.

3.9 Представленные материалы должны включать:

- ГРНТИ (Государственный рубрикатор научной технической информации);
- инициалы и фамилию (-и) автора (-ов) – на казахском, русском и английском языках (прописные буквы, жирный шрифт);
- указание ученой степени, ученого звания;
- аффилиацию (место работы/учебы, город, почтовый индекс, страна) на казахском, русском и английском языках;
- название статьи (прописные буквы, жирный шрифт, абзац 1 см по левому краю, на трех языках: русском, казахском, английском);
- аннотацию – краткую характеристику назначения, содержания, вида, формы и других особенностей статьи;
- ключевые слова – набор слов, отражающих содержание текста в терминах объекта, научной отрасли и методов исследования.

3.10 Аннотация должна быть информативной и структурированной, отражать цели работы и ее результаты. Дается на казахском, русском и английском языках. Рекомендуемый объем аннотации – 100-300 печатных знаков (курсив, нежирный шрифт, 12 кегль).

3.11 Рекомендуемое количество ключевых слов – 5-8, количество слов внутри ключевой фразы – не более трех, даются в порядке их значимости, т.е. самое важное ключевое слово статьи должно быть первым в списке.

3.12 Текст статьи излагается в определенной последовательности его частей и включает в себя:

- ВВЕДЕНИЕ / КІРІСПЕ / INTRODUCTION (нежирные прописные буквы, 14 шрифт). Во введении отражаются результаты предшествующих (смежных) работ ученых, методы исследования, процедуры, параметры измерения и т.д.

– ЦЕЛЬ И ЗАДАЧИ ИССЛЕДОВАНИЯ / ЗЕРТТЕУДІН МАҚСАТЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ / PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE STUDY (нежирные прописные буквы, 14 шрифт).

– МЕТОДОЛОГИЯ / ӘДІСНАМА / METHODOLOGY (нежирные прописные буквы, 14 шрифт).

– РЕЗУЛЬТАТЫ / НӘТИЖЕЛЕРІ / RESULTS (нежирные прописные буквы, 14 шрифт).

В научной статье описываются стадии и этапы экспериментов или опытов, промежуточные результаты и обоснование общего вывода в виде математического, физического или статистического объяснения. Проводимые исследования предоставляются в наглядной форме не только экспериментально, но и теоретически. Это могут быть таблицы, схемы, графические модели, графики, диаграммы и др.

Формулы, уравнения, рисунки, фотографии и таблицы должны иметь подписи или заголовки.

– ЗАКЛЮЧЕНИЕ / ҚОРЫТЫНДЫ / CONCLUSION (нежирным шрифтом, шрифт-14 кегль, по центру).

Собираются тезисы об основных достижениях проведенных исследований.

Они могут быть представлены в письменном виде и в виде таблиц, графиков, цифр и статистических показателей, характеризующих выявленные основные закономерности.

Заключение должно быть представлено без интерпретации со стороны авторов (не более 1 страницы).

– СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ / ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ / REFERENCES (нежирные прописные буквы, 14-шрифт).

Порядок данных следующий: сначала список ссылок. Далее следуют дополнительные данные, то есть данные, на которые в статье не ссылались.

Все ссылки должны быть даны на языке оригинала. Ссылки и сноски, приведенные в статье пронумеровываются и заключаются в квадратные скобки.

Принципы отображения ссылок:

1. Во всех работах используется единый стиль

2. Ссылка состоит из двух частей:

- ссылка в тексте (образец [1,5 стр.]);

- ссылки на список использованных данных.

Наиболее важные данные при создании ссылки: ФИО автора, название материала, тип материала, дата создания/ изменения материала, адрес главной страницы.

Список литературы должен быть оформлен в соответствии с ГОСТ 7.5-98; ГОСТ 7.1-2003

3.13 Иллюстрации, перечень рисунков и подрисовочные надписи к ним представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi.

3.14 Математические формулы должны быть набраны в Microsoft Equation Editor (каждая формула – один объект).

3.15 На отдельной странице (в бумажном и электронном варианте) приводятся сведения об авторе:

- Полностью прописывается ученая степень и ученое звание, место работы (для публикации в разделе «Наши авторы»);

- полные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, e-mail (для связи редакции с авторами, не публикуются);

- название статьи и фамилия (-и) автора (-ов) на казахском, русском и английском языках.

3.16 Рукописи должны быть тщательно выверены и отредактированы авторами. Статьи, оформленные с нарушением требований к публикации не принимаются.

3.17 Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи. Рукописи не возвращаются.

3.18 Рукопись и электронный вариант материала следует направлять по адресу: 010000, Республика Казахстан, г. Нур-Султан, пр. Мәңгілік Ел 8, БЦ «Алтын Орда», 15-й этаж, каб. 1502. Национальная академия образования имени И. Алтынсарина.

3.19 Контакты:

Тел.: (8 7172) 72 58 79

E-mail: bilim-edu.2003@mail.ru

Подписной индекс – 75754. Оплата – 2500 тенге.

Реквизиты:

РНН 600900611860, ИИК KZ826010111000202462, БИН 08094000

6848, КБЕ 16, БИК HSBKZKX, КНП 859, АО «Народный Банк Казахстана»

IV. Редакционный совет

4.1 В состав редакционного совета или редакционной коллегии входят ученые с индексом Хирша не менее 2-х (двух) по тематическому направлению журнала в международных базах данных Web of Science (Вэб оф Сайнс) или Scopus (Скопус). Для журналов социально-гуманитарного направления наличие ученых, имеющих публикации в международных базах данных Web of science или Scopus. Редакционную коллегию журнала составляют главный редактор журнала, ответственный редактор, технический редактор, корректор.

4.2 Главным редактором журнала является вице-президент по науке Национальной академии образования им. И. Алтынсарина.

4.3 Главный редактор журнала:

- утверждает состав редакционной коллегии;

- осуществляет общее руководство редакционной коллегией;

- заключает договоры с организациями, распространяющими журнал, решает иные вопросы, связанные с деятельностью редакционной коллегии;

- способствует привлечению в редакционную коллегию ведущих отечественных и зарубежных ученых;

- вносит предложения по содержанию журнала и деятельности редакционной коллегии.

4.4 Состав редакционной коллегии:

- отечественные и зарубежные ученые, имеющие академическую/ ученую степень;

- отечественные и зарубежные ученые и эксперты, имеющие научные статьи в журналах с ненулевым импакт-

фактором;

- ведущие ученые Национальной академии образования им. И. Алтынсарина (имеют отраслевой опыт).

4.5 Члены редакционного совета:

- участвуют в разработке перспективного плана деятельности редакционного совета;
- участвуют в обсуждении представляемых материалов, принимают решение об отклонении материала.

4.6 Ответственным редактором назначается сотрудник Национальной академии образования имени И. Алтынсарина, имеющий ученую/академическую степень.

4.7 Ответственный редактор:

- ответственен за реализацию издательской политики;
- контролирует поступление и обработку представляемых материалов;
- осуществляет связь с авторами;
- принимает решение о необходимости проведения дополнительного рецензирования представленных

материалов;

- определяет сроки выпуска номеров журнала.

4.8 Корректор:

- оценивает качество статей по содержанию;
- при необходимости приводит материал в соответствие образцам, отвечающим требованиям к написанию,

редактированию статьи;

- предоставляет ответственному редактору последнюю версию статей.

4.9 Технический редактор назначается из числа сотрудников Национальной академии образования им. И. Алтынсарина, имеющих необходимую техническую подготовку

4.10 Технический редактор:

- обрабатывает представленные материалы;
- проектирует дизайн номера журнала;
- обеспечивает выпуск журнала;
- доставляет журналы до распространителей.

V. Порядок рецензирования

5.1 Члены редакционной коллегии журнала рассматривают соответствие статей соответствующим рубрикам.

5.2 Одна рецензия внешняя, поэтому автор вместе со статьей представляет ее.

5.3 Редакционный совет предусматривает получение рецензии от экспертов, работающих в области знаний, к которой относится содержание рукописи.

5.4 Рецензентами не могут быть научные руководители соискателей ученой степени, а также сотрудники подразделения, в котором работает автор.

5.5 Рецензия составляется в свободной форме с обязательным отражением следующих положений:

- актуальность представленной статьи;
- новизна представленных научных материалов;
- достаточность материалов исследования;
- список использованных источников;
- стиль изложения;
- соответствие требованиям к научным статьям;
- вывод о целесообразности опубликования или необходимости доработки;

5.6 Если статья нуждается в доработке, рецензент излагает причины поправок с уточнением.

5.7 Рецензент расписывается с расшифровкой фамилии, имени и отчества (при наличии), ученой степени и ученого звания (при наличии), места работы, должности и даты подписания.

5.8 ответственный редактор доводит предоставленные комментарии до автора. В этом случае сведения о рецензенте не указываются.

5.9 После доработки статья отправляется на повторное рецензирование. Рецензия рассматривается на редакционном совете.

5.10 Автор вправе отозвать статью в случае неприятия мнения рецензента.

5.11 Срок рассмотрения статей - 2 месяца.

5.12 Рукописи не возвращаются.

VI. Редакционная и авторская этика

6.1 Редакция журнала в своей деятельности руководствуется действующим законодательством Республики Казахстан.

6.2 Редакционная коллегия ответственна за принятие решения о нецелесообразности опубликования рукописи. В соответствии с этим принятие решения основывается исключительно на научной оценке содержания статьи с точки зрения его актуальности и значимости.

6.3 Информация об отклоненных рукописях конфиденциальна и она не разглашается.

6.4 Представляя материалы для публикации, автор гарантирует правильность всех сведений о себе, отсутствие плагиата, соответствие

всем техническим требованиям.

6.5 Представленные рукописи не должны публиковаться в других научных журналах.

6.6 Редакция имеет право проверять статьи на плагиат.

Образец оформления статьи

ГРНТИ 14.15.01

К. Е. АМАНОВА

к.п.н., доцент

Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова

г. Кокшетау, Республика Казахстан
e-mail: amanova@mail.ru

К ВОПРОСУ ОБУЧЕНИЯ ПРОГРАММИРОВАНИЮ В ШКОЛЕ

Аннотация. В настоящей статье рассматривается одна из актуальных тем современного STEM-образования – вопрос обучения программированию в общеобразовательной школе. В целях изучения текущего состояния обучения программированию в школах автором было проведено исследование с участием учащихся старших классов и других субъектов образовательного процесса в школе. В статье представлены некоторые итоги данного исследования, в частности, результаты исследования отношений обучающихся, родителей, учителей и IT-специалистов к вопросу обучения программированию в школе.

Ключевые слова: программирование, обучение программированию, программирование в школе.

ВВЕДЕНИЕ

Текст

ЦЕЛЬ И ЗАДАЧИ ИССЛЕДОВАНИЯ

Текст

МЕТОДОЛОГИЯ

Текст

РЕЗУЛЬТАТЫ

Текст

ВЫВОДЫ

Текст

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1

2

3

К.Е. АМАНОВА

К вопросу обучения программирования в школе

к.п.н., доцент,

Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова,

г. Кокшетау, Республика Казахстан

e-mail: amanova@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада қазіргі STEM білім берудің өзекті тақырыптарының бірі - жалпы білім беретін мектепте бағдарламалауды оқыту мәселесі қарастырылады. Ұлыбритания, Финляндия, Оңтүстік Корея, Эстония, Франция, Австралия сияқты елдердің мысалында балаларға мектепте бағдарламалаудың негіздерін үйрету қажеттілігін бастайтын алғышарттар қарастырылады. Мектептерде бағдарламалауды оқытудың қазіргі жағдайын зерттеу үшін автор жоғары сынып оқушылары мен мектептегі оқу процесінің басқа пәндерінің қатысуымен зерттеу жүргізді: ата -аналар, мұғалімдер, сонымен қатар IT мамандары, себебі әр түрлі аппараттық және бағдарламалық қамтамасыз ету құралдары бағдарламалауды үйретуде қолданылады. Мақалада осы зерттеудің кейбір нәтижелері, атап айтқанда, мектепте бағдарламалауды оқыту мәселесіне оқушылардың, ата -аналардың, мұғалімдер мен IT мамандарының қарым -қатынасын зерттеу нәтижелері ұсынылған.

Түйін сөздер: программалау, бағдарламалауды үйрету, мектепте бағдарламалау.

К. Е. АМАНОВА

Программалауды мектепте оқыту туралы

п.ф.к., доцент

Ш. Уалихановатындағы Көкшетау мемлекеттік университеті

Көкшетау қ., Қазақстан Республикасы

amanova@mail.ru

К. Е. AMANOVA

To the Question of Teaching Programming in School

PhD, associate Professor,

Kokshetau State University named after Sh. Ualihanov,

Kokshetau, The Republic of Kazakhstan

e-mail: amanova@mail.ru

Abstract. In this article, one of the current topics of modern STEM education is considered, the issue of teaching programming in the general education school. On the example of countries such as Great Britain, Finland, South Korea, Estonia, France, Australia, the prerequisites are considered, initiating the need to teach children the basics of programming at school. To understand the current state of teaching programming in schools, the author conducted a study with the participation of high school students and other subjects of the educational process in the school: parents, teachers, and IT specialists, since various software and hardware are used in programming training. In the article some results of this research are presented, in particular the results of the study on the attitude of students, parents, teachers and IT specialists to the issue of teaching programming in school.

Keywords: teaching programming, programming in school, programming training.

Журналдың құрылтайшысы:

Қазақстан Республикасы
Білім және ғылым министрлігінің
«Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық
білім академиясы» ШЖҚ РМК.
Журнал 2000 жылдың
мамырынан шыға бастады.
Басылым 3 айда бір рет шығады.
Журнал Қазақстан Республикасының
Мәдениет және ақпарат
министрлігінде есепке қойылды
(2008 жылғы 30 желтоқсандағы
Бұқаралық ақпарат құралын есепке қою
туралы №9838-ж куәлік).

**Құрметті оқырмандар
мен авторлар!**

Журналда жарияланған
материалдар редакцияның
көзқарасын білдірмейді.
Фактілер мен мәліметтердің
анықтығына, сондай-ақ
стилистикалық қателерге
авторлар жауапты.
Журналға шыққан материалдарды
редакцияның келісімінсіз
көшіріп басуға болмайды.

Мекенжайы:

010000, Нұр-Сұлтан қ.,
Мәңгілік Ел даңғ., 8
«Алтын Орда» БО.

E-mail: bilim-edu.2003@mail.ru

Басуға 28.01. 2022 ж. қол қойылды.
ш.б.т. - 6,3. RISO басылым.
Таралымы - 300 дана.
Ы. Алтынсарин атындағы
ҰБА-ның Дизайн және полиграфиялық
қызметтер бөлімінде басылып
шығарылды

Учредитель журнала:

РГП на ПХВ «Национальная
академия образования
им. И. Алтынсарина»
Министерства образования и науки
Республики Казахстан.
Журнал издается с мая 2000 года.
Периодичность 1 раз в 3 месяца.
Журнал поставлен на учет
в Министерстве культуры и
информации РК (свидетельство о
постановке на учет средства массовой
информации № 9838-ж
от 30.12.2008 г.).

**Уважаемые читатели
и авторы!**

Опубликованные в журнале
материалы не отражают точку
зрения редакции.
Ответственность за достоверность
фактов и сведений в публикациях,
а также за стилистические ошибки
несут авторы.
Перепечатка материалов,
опубликованных в журнале,
допускается только с согласия
редакции.

Наш адрес:

010000, г. Нур-Султан,
пр. Мәңгілік Ел, 8,
БЦ «Алтын Орда».

E-mail: bilim-edu.2003@mail.ru

Подписано в печать 28.01.2022 г.
усл.печ.л. - 6,3. Печать RISO.
Тираж - 300 экз.
Отпечатано
в Отделе дизайна и полиграфических
услуг НАО им. И. Алтынсарина.